

KAZINCZY OTTHONN.

III.

A kázméri mézes hetek édesen és boldogan telnek. Kazinczy és felesége, mint az ég madarai, örülnek a létnek: az égnek, a földnek, a napsugárnak, a hervadásnak, a kies tájnak, a családi nyájas fészeknek, a gondtalanságnak és kényelemnek. A természet külső pompája s a házi élet belső bája szívöket ismeretlen gyönyörűséggel tölti el; a mint együttes dobbanással veszik és érzik közös üdvök benyomásait és fellobbanásait, úgy tetszik, mintha minden szebb, jobb és teljesebb lenne, mintha színe, ize, lényege megváltozott volna! Óh, áltató és csodás bűvölet ez! Nem is bűvölet, hanem igaz és fényes valóság! Hiszen a magános ember öröme — parlagi rózsza, a páros ember öröme — kerti rózsza, melyet gyöngéd gondozás és szerető ápolás nevel és fejleszt. S a mézes hetek ragyogó tavaszában oly pazonon fakad s oly gazdagon virúl!

Gróf Török Lajos és felesége, mint a tiszteletre legméltóbb atya és a szeretetre legméltóbb anya kedveskedő jóságban vetekedik egymással, hogy az új párnak e tavasza minél dúsabb és áldottabb legyen. Kazinczy az ő tűzhelyök mellett egész önfeledten és elégedetten Sophiejának élhet, mintha csak édes ketten lennének; s az érző költő figyelmökért és jóságukért őszinte becsüléssel és meleg hálával ragaszkodik hozzájuk, a mint azt valóban érdemlik.

Gróf Török Lajos ritka ember. Kiváló szellem alapos ismeretekkel és széles látó-körrel, kitűnő jellem, nemes önérzettel és megnyerő szerénységgel. Családi származása és társadalmi állása egyéniségének jelentőséget és nyomatékot ad: de viszont az ő emberi értéke is dicsére válik mind a kettőnek. Józanabb és elfogulatlanabb, semhogy nagyzanék és kérkednék velök; de jártasabb a világban és tapasztaltabb az életben, semhogy el ne ismerné és ne méltatná elő-

nyitket. Hiszen még az ő idejében a fényes névnek és fényes hivatalnak meg van egész vonzása és ragyogása; az ősi nemesség dicsősége és az előkelő méltóság érdeme még teljes becsülésben és tiszteletben részesül. A családja még országszerte tenyész és virul; sőt ez az egyetlen fa, melyet a haza minden zegezugában egyenlő gondossággal és buzgósággal ápolnak. S az ő család-fája öreg és tisztes, büszke és terebélyes; Kazinczy is méltónak tartja, hogy lerajzolja és leírja. A Nagy Iván ismertetés az ő rajzára támaszkodik. A család kimutatható első őse Török Bálint, ki a mohácsi vész után Eger és Szendrő vidékére vetődött, s előbb az egri, később a szendrői vár vajdája lett. Honnan származott? Történeti adat nem beszél róla, csak a hagyomány emlegeti elég hihetőséggel, hogy a hirneves enyingi Törökök sarja volt; erre mutat, hogy utódai közt eleinte három nemzedéken keresztül a Bálint-név használatos, hogy az enyingi Törökök adománylevele a kihalt güthi Ország-család jószágára a szendrői Törökök levéltárából került elő. A család a múlt század második felében nemesi és grófi ágra oszlott; Török Ferencz fia, József, tehetsége és szerencséje következtében gyorsan haladva előre, fokról-fokra emelkedett: 1754-ben helytartó tanácsos, 1758-ban kancelláriai előadó, utóbb a kassai kamarai igazgatóság vezetője, majd elnöke; 1774-ben grófságot kapott. Fia, Lajos, a Kazinczy apósa, a szülei házban szorgalmat és munkásságot látva, megtanulta méltányolni a szellemi és erkölcsi érdemet. Már maga is érett férfi levén, mikor az apát maradékaival együtt a fejedelmi kegy, a nagy királyasszony kitüntetése éri, meghiggadott elmével itéli meg azt. A köznemességben születve és nevelkedve, ennek felfogásában és érzésében, alkotmányos és felvilágosodott meggyőződésében osztozik, de már házi életének szokásaira és követeléseire új osztálya után indul. Afféle középhelyet foglal el a köznemes és főnemes között, de egyszersmind a rendszeresen képzett és maga csinálta ember, a gyakorlati tisztviselő és elméleti álmódzó s a hazafi és világpolgár közt is. Nemzetének mozgalmait s az emberiségnek eszmeáramlatait iránt egyenlő melegséggel érdeklődik. A nevelés, a felvilágosodás, a haladás, a javítás, mitől a kornak szelleme forrong, miről a bölcselők iratai, a világboldogítók tervei, az uralkodók törekvései, a titkos társulatok céljai beszélnek, az ő ember-szerető szívében és rajongó lelkében is mély gyökeret eresztenek.

Hivatalos állásában, mint tankerületi főigazgató, épp oly nemes tüz-zel buzog érték nyíltan, mint a mily erős hittel mozog titkon. Ez a hit megrögzik benne és szent meggyőződésé lesz, hogy nemcsak azok a hatalmasok, kik az állam kormányrúdjá mellett ülnek, foly-nak be a népek sorsának intézésére : de ama lappangó ismeretlenek is, a mint a Götthe és Jean Paul regényei hirdetik, kik láthatatlan csodás úton járnak-kelnek, kiszámíthatatlan csodás módon megjelen-nek és föllépnek, hogy az egyesek váratlan segítségére legyenek. Nemcsak beáll a szabadkőművesek szövetségébe, mint Pászthory, gróf Sztáray, gróf Viczay, de serényen és tevékenyen, még tag-gyűjtéssel is támogatja.

Kazinczyhoz való hajlama régi, még e szövetség kebelében fa-kad ; egyszerre nő és megnő, s a közös hivataloskodás idejében egé-szen megerősödik, mint igaz és nemes szeretet fejlík tovább. Leginkább az ő ajánlásának és befolyásának köszönheti vala a fiatal író, hogy a nemzeti iskolák felügyelője lesz ; ez viszont leginkább azért fára-dozik és dolgozik, hogy az ő reményének és bizalmának megfeleljen. S meg is felel úgy, hogy gróf Török az első jelentésének elolvasása után szobájában fölkeresi, megöleli és megcsókolja s elragadtatva szól : „Igy, édes barátom, hozzánk így illik.“¹⁾ Az irigység és ala-csonyság megkísérti ugyan, hogy gyanúba keverje a kedvenczet fő-nöke előtt ; susárló nyelvvel azt rebesgeti róla, hogy azért járogat minduntalan Bécsbe, mikép méltóságából kibuktassa ; de a kétkedés és bizalmatlankodás, mint röpke felhő, hamar eloszlik a Török lelke egéről. S Kazinczy nagyon is csattanósan és tüntetve állít bizony-ságot hűségéről és hódolatáról. Valami semmiházi, kinek a gróf jó-tevője volt, a mint Pályája Emlékezetében elbeszéli, az ő megrontására és elárulására törekedett, hogy harmincz ezüst pénzen eladja. A nemtelenség kiderül : s Kazinczy fényes elégtételt szerez. A farsangon, 1789-ben, a bálozó közönség két helyiségbe oszlik, urak és polgárok szerint. Sokan benéznek egymáshoz, így az urak közé kerül az áruló is. Kazinczy észreveszi, s rögtön oly jelenetet rendez, hogy az illető szégyennel és kudarczczal megalázva taka-rodik el. Gróf Török elérzékenyedve és meghatva köszöni meg a tettét, mi föltétlen bizalommal és nagyrabecsúléssel tölti el az egye-

¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezeté. Abafi Lajos kiadása. 95 l.

nes és nemes ember iránt.²⁾ S csakhamar épp oly nyílt vallomást tesz elismeréséről. Fessler és Martinovics, ez idő szerint lebergi tanárok a budai egyetem valamely pályázatának bíráiul a fővárosba utaznak. Kassára érve a főigazgatónál tisztelegnek, ki vendégeiül marasztalja őket. Mint ilyenkor rendesen, Kazinczy is hivatalos. De épp e napon kedvetlenül érkezik, mert valami hitvány ember meg akarta ejteni; felháborodva mondja el az esetet. A mint beszéde véget ér, Martinovics valami kockázatos és tisztességtelen eljárást javasol, mire Kazinczy összedöbben és elborzad. „Professor úr, felel kimélettél, én úgy nem szoktam.“ Martinovics megröstellkedik, Török pedig a válaszon fellobbanva, Kazinczyhoz siet, karjaiba szorítja és megcsókolja, a mi persze a házi gazdától kegyetlen udvariasság.³⁾

S ez a bensőség Török és Kazinczy közt megmarad a hosszas elszakadásnak daczára. A mikor Kazinczy kiszabadul: Török már itt él kázméri otthonában. A közélettől s a nyilvános foglalkozástól visszavonúlt, de csöndes magányában sem nyughatik, szorgalmas kutatásokat űz, miknek útvesztőjében összezavarodik és megtéved. Bizony tévedés, nem egyéb, az ő tanulmányozása és elmélyedése. A szabadkőművesség, mely ma emberies céljainak, a művelődés és felvilágosodás terjesztésének, a testvéri érzés és segítség magasztos eszméjének világboldogító nagyzás és rejtelmeskedés nélkül áldozik: még a mult század végén a titkok mélységébe burkolózik teljesen. Mai nap is jellemzi a titkozatosság, de a titkok fátyola ma oly lenge és könnyű, hogy a beavatatlan is keresztül-nézhet rajta: ellenben a mult század végén oly vastag és nehéz, hogy még a beavatott sem láthat tisztán véle. Nem bírja megjelölni és megtartani a határt, számos példa bizonyítja, a hol a leleplezhető titkok végződnek, s messzi, túl e határon, leleplezhetetlen titkok csodás és bűvös káprázatában révedezik. Mint B á r ó c z y, a szép próza első mestere elhűtlenedik Múzsája iránt, zaklató és sovár emésztődéssel rejtett dolgok titkainak keresésében vesztegeti el erejét és idejét: úgy Török is, komoly hivatásától és a józan élet gyakorlati kérdéseitől visszahúzódik, megfajthetetlen k o s m o g e n i a i rejtelmekbe

²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 130 l.

³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 136 l.

merül. Éles és képzett esze összes tudása és ítélete nem képes megőrizni a megtévedéstől, melynek lidérces világa mindég beljebb csalogatja, míg utóljára vissza nem igazodhatik. Nem bánja, nem kívánja, hiszen e világ köddel borongó és fényvel csillogó csodái és titkai megigézik és a lelki izgalomnak lázas gyönyörűségével töltik el. Szent világ ez neki! S becsülésének és szeretetének legkétszegtelenebb és legjelentékenyebb bizonyítéka, hogy Kazinczyt bevezeti és beavatja, mindjárt 1801-ben.⁴⁾ A költő visszajed a tiszta szellem e beteges csapongásától. Eszébe jut Schiller szép elbeszélése a szaiszi fátyolos képről, a szaiszi ifjuról, ki panaszra költ a hierophanta ellen, a miért a valót, a szentet, a tiltottat le nem leplezi előtte; aztán a tudni-vágyás szomjától kinezva éjjel a szentélybe lopózkodott s félrerántotta a végzetes fátyolt: a papok másnap halva lelték Isis zsámolyánál. Eszébe jut s intelemül, óvásul gróf Török Lajosnak, egyik legmagvasabb költői levelében elbeszéli. A levél gyorsan megfogamzik és készül, de végleges alakot csak egy évtized múlva nyer. Kazinczy az ember fölött való dolgokról úgy okoskodik, hogy az Igazság szobra sokoldalú s úgy áll, mint valami körépület közepében, mely körül elébb-odább keringünk. A szobor képe minden ponton más-más; csak az a kérdés, hogy melyik pontról tekinthető legillőbben. Isten, örökkévalóság: távol van attól, hogy tagadja; de ezek nem az ő szemeinek való tárgyak. Neki elég az az isten, a mely kebelében lakik.⁵⁾ Török többet akar. De mit? A költői levél első része sejtetni engedi. Olvassuk el, ime:

„Hatalmas mesterének egy szava
 Miként hozá ki a pusztá semmiből
 Ezt a tömérdek mindent s önmagát
 Az érthetetlen, a megfoghatatlan
 Nagy mestert, fejtik leczkéid nekem.
 Óh, a helyett hogy e mélységeket
 Előttem felnyitnád, kérlek, borítsd-el;
 S kikapva e szép világból, hol magamnak
 Honn lenni látszom, és a hol szemem
 Gyönyörködése millió tárgyait
 A legvarázsbba Setéttisztában és

⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. Összeszedték Bajza József és Schedel Ferencz. Budán, 1842. II. k. 29 l.

⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Sípos Pálhoz. Lipse, 1846. 27–28 l.

Nem elvakító fényben látni szokta,
 Ne kényszeríts időn s ürön keresztül
 Addig repülni, hol csak fény lakik,
 És a holott én, durva föld fija,
 A fény miatt magamra nem talállok.
 Ifjú koromnak boldog reggele oltá
 Mind addig, a midőn havát az ősz
 Fejemre még nem kezdte elhinteni,
 E viszketeg gond kínozott engem is.
 Lángoltam látni, megkapni a valót
 És mint menyasszonyt mellyemhez szorítani,
 S új szebb, jobb éltet élni hív keblében :
 De ő futotta a vakmerőt, s az éj
 Lidérczei között eltűne — nem haraggal
 De mint később ki ismét vissza térend.
 Kétség s elcsüggedés rohant reám.
 Kérdeztem a Természetet — siket volt ;
 Kérdeztem Bölcsőinket — ők csevegtek ;
 S bizonytalanabbá tettek mint valék ;
 Barátim vállat vontak s hallgatának :
 S arany korom használatlan repült-el
 S büntetve voltam kábaságimért.
 Többé nem üztem a futót, s magamba
 Vonúlva azt kérdeztem, a mit tudhatok,
 És a mit tudnom használ — s ő jutalmúl
 Megtért s így szóla : Láss ! A mit keressz,
 Nyúlj be kebledbe s feltaláltad“ . . .⁶⁾

Kazinczy megírta e levelet: de Törökkel nem közölte soha. Nem, mivel tudta és tudja, hogy fájna neki. Sajnálja és szánja megtevédeése miatt; de épp oly mélyen szereti és tiszteli, mert meggyőződése szerint tisztább és nemesebb jellemet nem ismer a világ. A grófnő meg, Roggendorf-leány, szívére, lelkére, műveltségére tökéletesen hozzája illik. Mint előbb kassai szállások, úgy most kázméri házok is a választékosabb örömek és szórakozások tanyája, melyet az új párnak új boldogsága egészen betölt.

Kazinczy e tiszta és áldott helyen megújhodik és megifjodik. Úgy látszik, hogy sorsa kiengesztelődik irányában. S annyi szenvedéseért megjutalmazta Sophiejában, kinek szépsége és nemessége végtelen rajongással és örökös lobogással tölti el. Mintha csak róla

⁶⁾ *Kazinczy Ferencz*: Összes munkái. Abafi Lajos kiadása II. k. 10–11 l.

vonta volna el a költő a vigasztaló és felemelő gondolatot, hogy a szenvedő szív ellágyulásai következtében az örömré még fogékonyabbá lesz: valami megható gyöngédséggel fogja fel és érzi át szerelmét; Sophie érzelmének pedig a becstülés és méltatás ad különös felmagasztalást. Természetes jósága és feleségi hivatása éppen összeillik: ez azt követeli, a mire az indítja, hogy annak a férfiúnak, kinek társa lőn, áldása legyen; feledtesse el véle a keserű multat a jelennek és jövőnek megédesítésével, — boldogítsa minél igazabban! A kázméri mézes hetek alatt, s aztán még soká, csókos ajkával vagy mosolygó szemével mindég rajta csüng, ha dolgozik, asztala mellett irogat, nézve hallgatagon vagy meg-megzavarva játszva; úgy hogy Kazinczy édes meglepődéssel emlegeti számtalan helyen, hogy Sophie neki sok esztendeig nem felesége, hanem szeretője, — még akkor is nem felesége, hanem szeretője, mikor már gyermekeit tejével táplálja. A ki látja vagy hallja boldogságukat: a szent kötést szépnek és szerencsésnek mondja. A mikor a karácsonyi ünnepeket *P a z d i e s o n*, nagyanyai rokonai közt, a néhai Kazinczy András házában töltik, azok irigykedve és álmélgodva néznek rájuk. Az öregebb asszonyok az eszes és szeretetreméltó menyecskében gyönyörködnek, a fiatalabbak az előkelő grófi leányt csodálják inkább. Maga Kazinczy származásának örül ugyan, mert a világ nagyon is reális, nem ideális; de a saját vallomása szerint ezt tartja legkisebb érdemének; mert úgy gondolkozik, hogy a ki a maga nemesi címében felfúvalkodik, az épp oly ostoba, mint a ki pénzében bizakodik el. Másokat viszont az lep meg, hogy az új pár a mélységes szeretet mellett egymás irányában olyan udvarias tartózkodással él, hogy az idegen nem egyhamar veszi észre, hogy összetartozik, mert Kazinczy szemmel kíséri ugyan mindég, de mégis szabadjára hagyja olykor nejét, a mikor új emberek forgolódnak körülötte. Szerelmök és üdvök igazabb, semhogy a világ előtt fittogatni kellene. S Kazinczy lelke gyönyörködve fokozza az érzést, hogy Sophie az ő véé, hogy Sophie az ő énje, sőt több neki, mint a maga énje; s hálával teli kiáltja: „Óh, áldassék az a jó isten, a ki azokat, a kiket szeret, megkeseríti, hogy nekik fentebb örömöket adhasson!“⁷⁾

⁷⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. Budán. 1842. I. kötet. 69 – 70 l.

S valamerre fordul, valahonnan levele érkezik, minden meleg szívvel és szerencsekivánattal üdvözli, még pedig nemcsak Sophieja, de ipja miatt is. Kazinczy meg a maga boldogságában mást is boldogítani és házasítani óhajt; gróf Dessewffy Józsefnek buzdítja írja, hogy gyuladjon fel példája követésére. „Boldog ember vagy te édes Kazinczym — feleli a gróf — nemcsak azért, mert nem halatsz meg egészen, hanem azért is, mivel sokat szenvedtél életedben, és mivel most igen jó a dolgod. Ily állapotok jámbornak tehetik a rossz embert is, a jót pedig még kegyesnek is teszik. Azért óhajtod te más ember boldogságát is, azért unszolsz példád által a házasságra. Jobb, szebb példa és szivesebb ösztön ennél nem lehet.“⁸⁾

Úgy van csakugyan, a mint Dessewffy magyarázza; Kazinczyban a túláradó érzés zajlik és bizodalmas leveleiben minduntalan kicsap. Nem dicsekvésből, nem hivalkodásból hagyja ömledezni a költő, — hanem erejének nem állhat ellen. Hisszen magának írva — még jobban ragadja az!

A menyegző napja, mint élte boldog fordulója dalra lelkesíti és megzengi. A dal nemcsak azért nevezetes, mert Kazinczy áldó megelégedésének emléke; de azért is, mert az első sonetto a magyar irodalomban. Ez a műfaj mesterséges szerkezete és alaki nehézsége daczára könnyen és édesen zenghet a déli népek, francziák és olaszok nyelvén; de a német és magyar rímbe szegénységénél fogva nem igen bírja meg, még kevésbbé bírja vala a Kazinczy korában. Kazinczy a Bürger sonetteinek hatása alatt mégis bevezeti hozzánk, mert irodalmi dolgozásaiban nyelvünk kifejezésbeli képességét és hajlékonyságát szereti megkísérteni, szereti fejleszteni; mert az új-boldogságot ez új alak hozzáfűzésével még inkább meg akarja örökíteni, hiszen mester az ily gyöngéd vonatkozások felhasználásában. Megírja a sonettet és elteszi, s esztendőig fiókjában rejtegeti, egyedül csak Sophienak mutatva meg, a ki ihleti és a kit illet. Hisszen kettőjük tulajdona, Sophie a Múza és Kazinczy a papja, ki előtte az áldozatot bemutatja; bemutatja a szív mélyében támadó és egész lelke fölött elhatalmasodó szerelmével, az ő álmodozó és

⁸⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. 1793 - 1831. Pest, 1860. I. k. 5 1

esapongó költői szenvedélyével. Az ő frigyök, az ő üdvök az igazi boldogság, mert nemcsak a vér lobogásából táplálkozik, nemcsak a hűség megőrzésében keresi és találja meg a megelégedést. Az ilyen szerelem nem villanó és múló szeszély, nem is pusztító és pusztuló szenvedély, hanem olyan, mint a tavaszi verőfény, mely éltet, mint a tavaszi langy permeteg, mely áld, mert virág fakad és gyümölcs zsendül utána. Az ilyen szerelemnek megfogánása és maradása azonban nem a külső tetszésben történik merőben, -- hanem főleg a léleknek, a szívnek, az egész jellemnek rokonságában. Kazinczy és Sophie lelkének iránya — az eszményiség, szívének vallása — a jószág, jellemének fővonása — a nemesség. Sophie kerüli, a mi álszín, a mi üres csillogás, a mi cziczomázó ékszer, az igaz értékre, a szó nemesebb értelmében való ember kifejtésére, művelésre és összhangjára törekszik; vérmérséklete, ha nem is lobogó, legalább el se lobban, meleg és józan fellengzés nélkül, mély érzésre valló tüntető fitogtatás nélkül, kedélye gazdag és gyöngéd, komoly és játékos, tréfálódó és pajkoskodó, eleven és szívárványos, a szerint a minő a helyzet, befogadásra és nyilatkozásra egyenlő módon képes; főgyönyörűsége az irodalom és művészet, a szellemi szórakozás. Kazinczy egyénisége, a költő és böleselő mély szavaival élve, benne mint visszhangban és virágban, szebb létre fesel. Az ő szerelmök kisugárzása a léleknek és szívnek, kisugárzása a jószágban, gyöngédségben, folytonos megelőzésben, leleményességben, az illusió ápolásában és védésében, a legédesebb hódoltsnak ezer meg ezer apróságában. Mindez együtt teszi és élteti, mindez együtt áldja és szenteli meg frigyöket. Sophie Kazinczynak nemcsak felesége, nemcsak szeretője: -- de sugalló és lelkesítő Múzsája, mulató és ábrándozó pajtása is; azért oly benső és forró első sonettója. Kazinczy nagyra van e művével, különösen kivitelével; pedig meg kell valanunk, hogy éppen kül-alaki tekintetben gyöngé; belalajára és hangulatjára nézve sokkal szerencsésebb. A költő panaszkodik, hogy a kegyetlen A t e oly kérlelhetetlenül üldözte, mikép sem ég, sem föld nem védhette ellene, szenvedésében egyik ájulásból másikba esett; de végre A m o r megkönyörült rajta; s ő boldogan hirdeti:

„Meggzánta Amor éltém kinjait

S mond: Én enyhítem, a kit a Sors sújta,

S bérül ölembé tette le Sophiet.

És im miolta nékem áldást nyújta,
S bús éjjelemnek bájos mécszet gyújtja,
Nem érzem a sors csapkodásait.“⁹⁾

Mi téveszti meg, mi vezeti félre a költemény megítélésében? Nem a szerzői elfogultság, hanem egyfelől a műfaj újsága, másfelől szíve boldogsága; kedves előtte, mert kedves az érzés, melyben megszóllal. Hiszen a mi ez érzést ünnepli, akár magától, akár mástól ered, áradozó örömmel magasztalja. Megkapó és megható, hogy elmelepszik és elérzékenyedik mindenben, a mi feleségét dicséri és dicsőíti. Milyen édesen és melegen emlegeti, hogy Hiergeist Ni non is, a Prónay Simon neje ódával emlékezett meg házasságáról; milyen büszkén és hálásan terjesztgeti, hogy Kis János menyegzői énekkel tisztelte meg. A maga dala esztendőig elhever nála, a Kis János epithalamiumával siet előállani, siet barátainak megmutatni, a közönségnek kinyomatni. A gondolat voltaképp tőle származik, hogy Kis az ő frigyét halhatatlanítsa, de úgy tetszik, hogy csak megelőzi, mert annak épp oly jól esik bizonyítani a világ előtt, hogy egymást szeretik. A Kis költeménye, a Kazinczy elismerő ítélete szerint, teli a szívnek legszentebb és legédesebb érzésével, a legtisztább és legnemesebb életbölcselettel, a nyelvnek szépségeivel, költői képekkel és festésekkel, úgy hogy sem szerkezetében, sem kidolgozásában nincs hiba, — igazi halhatatlan alkotás.“¹⁰⁾ A merre jár, a kéziratot mindenüvé elviszi, felolvassa és felolvastatja, hogy a hatást mindenképp élvezze. Barátai meg nem győzik elég csodálni, hogy költészetünk oly sebes haladással emelkedett, mint a hogy a Kis kimondhatatlan szép verse hirdeti.¹¹⁾

Hát csakugyan olyan halhatatlan alkotás, olyan kimondhatatlan szép az a menyegzői ének?

Kétségtelenül magvas és meleg, sok helyütt föllendül és felszárnyal: de bizony sok helyütt bágyadt és nehézkes is, tulságosan terjengős és tudományos, teli mythologiai vonatkozásokkal és hasonlatokkal. Az első évtized szelleméhez és izléséhez illik, fel is

⁹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Összes munkái. Abafi Lajos kiadása. I. kötet. 49 l.

¹⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842. 77 l.

¹¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842. 80 l. II. kötet, 257 l. *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. Pest. 1860. I. k. 4 l.

tünhetik; de ma már inkább irodalomtörténeti, mint költői értéke van. Főérdeme a nyelv hajlékonysága és gazdagsága fordulatos kifejezésekben és jó rímekben, a mi iratásakor még nem olyan általános, mint a mai nap.

Kis barátja boldogságának hírére csodálkozással kérdi: hogy igaz-e telének mulása, sorsának kiengesztelődése — házassága? Rég kérte ő ezt, s most, a mikor bekövetkezett, elzengi üdvözlését annak, ki mint Phóbus koszorús papja, magasra szárnyalni megtanította. Eddig nagynak találta csak, — szerencsésnek nem, mert boldogság nélkül a legzöldebb borostyán koszorú is elégtelen, hiszen a küzdelmes pálya sérelmeit csak a szerelem nektárja enyhítheteti.

„Mi a férfi maga? Félben hagyott remek.

Majd istenné teszük a dicső érdemek,

Majd sár fertézteti.

S oh a vad indulat háborgó tengere,

A szüntelen vivó vágyások ezere,

Mikép hányja veti!

Örök tusában áll ön-magával, hirre vágyva az eget víjja, míg a villám le nem sujtja. Hiában hág a nap szekerére s hozza le a tüzet, — ritka zsákmányának áldozata lesz; hiában mozdít ki helyéből hegyeket, s hiában csodálja művét a félvilág, — a dicső fél-isten Omphalé lábaihoz esik, a lány szívnek olvadozásait nem izleli meg soha.

„De ti, dicső hölgyek, kik földi remekek

Egy alakban vagytok angyalok s gyermekek,

Mint boldogítjátok,

Ha e esuda vándor számkivetésében,

Magát híven élte vig kikeletében,

Kapcsolja hozzátok!

Akkor felfuvó gőg helyett az igaz nagyság a lelkesítője s ezer csodára képes, mint híres Ulysses, kit egyedül hív Penelopéja boldogíthatott. Kazimezy sokáig bolyongott, de a tévelygés után eljutott az igazságra: — Vénus Uránia látogatta meg. Kis újjongva csattogja:

„Eljött, eljött hozzád egész udvarával:

A szerelmek, tréfák, játékok nyájával

Lakást vett házádba;

S a Gratiák soha szebben nem ölelték
Ezeket, sehol több kedvöket nem lelték,
Mint társaságokban.

Mely változás! lantod bájolóbb zengést ád
Már is hogy a boldog öröm mosolyog rád
S az szedi hangjait.

Hattyú szárnyon repül éneked s életed,
S bátorságos parton csendesen neveted
A tenger habjait.

Két isten nyit pályát — a hir s a szerelem —
Eredj, s a nemes szív s isteni értelem,
Mutasd meg mit érnek ;
Hogy a mint bámulni fogja dicsőséged,
A boldogságban is hív unokánk téged
Válaszszon vezérnek.¹²⁾

Kazinczynak ez idő szerint valóban bő része jut mindakettőből: a hírből is, szerelemből is, s a mint dicsőségét és boldogságát e menyegzői ének csillogó tükrében nézi, kétszeres elragadtatással érzi. Azért az epithalamiumot németre fordítja, párhuzamos szöveggel kiadja, saját arczképével ellátja, melyen ott áll a Kazinczy F. neve és a Terentius szép mondása: „Placere bonis;“ aztán a pozsonyi országgyűlésen Kis javára árulztatja; rokonainak, barátainak s ismerőseinek megküldözi; egyszersmind gondoskodik a „Hazai s Külföldi Tudósítások“-ban birálatáról is, melyet siet Kisnek lemásolni. „Az ének planuma — úgy mond az ismertető — igen bölcsen van elrendelve, a gondolat elejétől fogva mind végiglen hathatós és teljes erővel; az ideák újak, csillogók, a kifejezések igazak és kényesen vannak válogatva; a vers könnyű és kellemetes folyamatú, mindenünnen soknemű tudomány, kivált mythologiai, s a görög klasszikusokkal való ismeretség tűndöklök, s rajta az életnek legjőzanabb philosophiája ömlik el. De leginkább azt a kifogni nem tudó ubertast lehet csodálni, mely tárgyát, melynek érzésétől elmelegetett, új meg új képekben s gondolatokban adja elő. A vers nem a személyt magasztalja, nyavalyás alkalmatosságai versezeteknek szokások szerint, hanem a dolgot, a páros élet bol-

¹²⁾ Kis János: Kazinczy Ferencz összekelésére Szendrei gróf Török Sophia-Antoniával. Bécs, 1805.

dogságait festi, és a hol magasztal, ott nem a hideg hizelkedés, hanem a barátság forró szava szól.“ Szerencsének tartja, hogy az ének német fordítóra talált, mert a német kritikusok megítélhetik legalább, hogy hová emelkedett költészetünk.¹³⁾

A mint bizonyosan felötlük, a „Hazai s Külföldi Tudósítások“ ismertetője a költeményről éppen úgy gondolkozik, mint Kazinczy. Ne tűnődjünk e megegyezésen, hisz ő maga az. Az ő felszólítására és bírálata után ismerteti Rummy is a bécsi Annálisokban. A mikor Kazinczy ennek cikkéről megemlékezik, azzal az óhajtással teszi, hogy bárcsak a halléi „Literatur-Zeitung“ is szólna róla; egyszersmind megírja Kisnek, hogy rendelkezni fog, mikép néhány példány menjen Halléba, sőt küldetni fog Góthének és Wielandnak is. Csak azt sajnálja, hogy Schiller már nem olvashatja.¹⁴⁾

Mi ez? A Kis nevének dicsőítése vagy a magyar költészet diadalának hirdetése? Mind a kettő, hiszen Kazinczy mindég úgy beszél ez alkotásról, melynek leveleiben egész kis irodalma van, mint nyelvünk ragyogó tűneményéről, ragyogó sikeréről. De kétségtelenül a leginkább boldogságának és örvendezésének áradozása a maga és a Sophie ünnepelelése miatt! Hiszen még később is mindjárt fellobog, mihelyest feleségének hódol a megemlékezés Mikor Berzsenyi ismételve megzengi, s úgy rajzolja, mint a kinek úti társai a Músák, tánczó Hórák, nevető Napaeák, a tegzes istenkók a koszorús Gratiákkal: Kazinczy a dalt gyönyörűnek, igen gyönyörűnek vallja, s épp oly irigykedve fogadja el a tömjént, mint ha felé száll az. „Hidd el — kiált büszke önézettel — akkor is, midőn halni fogok, kevélykedve fogom nézni, hogy engemet Virág és Dayka, Kis és Berzsenyi szerettek.“¹⁵⁾ S a mikor Ürményi országbíró váali házában az egész asztal poharat emel és iszik a Söphie egészségére: Kazinczy boldog kérkedéssel dicsekszi el. Összehasonlítva Virággal, Kissel, Berzsenyivel magát, ki el eddig csak apró epigrammákat, pár sonettet és piperetlen költői levelet adott, az érdemet sze-

¹³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842. 155—156 l.

¹⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1843. 233 l.

¹⁵⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Dániellel. Pest, 1860. 36, 47, 62 l.

rényen Kisre hártja, az ő menyegzői énekének tulajdonítja. „A Judex Curiae asztala! az országbíró asztala! Ez olyan tömjén — nyomja meg különös súllyal, Kisnek írva — melytől szédülök. Barátom, kinek köszönjem én ezt? Nem Te neked-e? nem a Te fel-séges epithalamiumodnak-e, mely Sophiet elfelejtethetlenné tette a magyar literatura barátjainál az idők végezetéig. Óh, bizonyosan annak, és egyedül annak. Azt hiszik, hogy az, a ki ezen dicső miv által megtiszteltetett, Heros, és hogy a Heros kedvese félistenné. Akármint van, enyém ez a fény, ez a szerencse, s örvendek, hogy Tőled jött, hogy Tőled vettem.“¹⁶⁾

A míg ezek a dolgok folynak, Kazinczy már réges-régen el-költözött Kázmérról; még 1805. első felében. Nem külön otthonba, a mint reméllette, hanem édes anyja mellé, Ér-Semlyénbe, a mint József öcsce kimesterkedte. A boldog — nem zúgolódik. Felled mindent s másokat megelőzve azon igyekszik, hogy családjában helyreállítsa az egyetértést és nyugodalmat. Szerényen megvonul dolgozó szobájában, melynek falain a Báróczy, Virág, Úza, Szentmarjay és Verseggy képe függ. S a míg ő asztala mellett irogat, mellette üldögél ráratekintve — Sophie. Igen, Sophie a kis Phigievel. Kazinczy szíve felett pedig a férj és apa boldogsága összezap és elborítja. Valami édes és megindító gyöngédség, melynek fölfogására az ő esze s átérzésére az ő szíve ritka fogékonysággal bír, hiszen az ő lány lelkére a házi boldogság örömei oly élénken hatnak, hogy sokszor könyekben folyik széllyel,¹⁷⁾ — igen, valami harmatos gyöngédség lehell ki soraiból, mikor e kettős üdvéről beszél. A 46 éves hirneves férfi az örvendező dicsekedésben gyermekké lesz. Mikor Kist értesíti Iphigenia születéséről, elbeszéli, hogy a kicsi mind-azok ítélete szerint, a kik látták, a Gratiák áldozatára méltó; hogy az ipa azt mondja, hogy szebb gyermeket nem látott; hogy némelyek azt jövendőlik, hogy a szája táján hozzá fog hasonlítani; hogy ő azt kívánja, hogy némely vonásai az atyjára, mások az anyjára üssenek. Aztán elérzékenyvedve folytatja: „Térdre hulltam, mikor a kis csecsemőt megláttam, s kértem az élet istenét, hogy éltesse a

¹⁶⁾ Kazinczy Ferencz: Levelei Kis Jánoshoz I. kötet. Budán, 1842. 265 - 366 l.

¹⁷⁾ Kazinczy Ferencz: Levelei Kis Jánoshoz I. kötet. Budán, 1842. 336 l.

Szépnek, Jónak s Igaznak szeretetében nevelje és adja neki azt a szerencsét, a min az atya mindenkor leginkább törekedett, hogy szerettessék a jóktól, habár lakolni fog is e szerencséért, mint az atya lakolt. Az istenség gyakorta a szenvedést is áldásul küldi. Küldjön ő reá is, ha nékie úgy tetszik, csak hogy a szenvedést változtassa áldássá.¹⁸⁾ Vagy minő kedves csevegéssel mondja el, hogy Sophie milyen jó anya. Kaczag minden alkalmatlanságot, maga szoptat, maga dajkáskodik, s éjjel maga szokik ki ágyából a gyermek minden mozdulatára és sikoltására; hogy kihallgatta a grófot és grófnőt, a mint a kis Iphigeniáról beszélgetett, a ki még csak öt hetes, már is mindenki azt vallja róla, hogy első szépség lesz, ha úgy marad; s valóban szebb metszésű setétkék szemet, szebb metszésű ajakát nem lehet látni, mint az övé; hogy a grófnő azt mondta, hogy nem hitte, mikép Sophie oly gyöngéd anya lesz, mire a gróf azt jegyezte meg „Pour moi je me le suis toujours imaginé car Sophie est une excellente personne en tout sens.“ A hang azt mutatta, veti utána örömmel, hogy az atya becsüli leányát.¹⁹⁾ Vagy minő gyönyörűséggel adja elő, hogy fiatal felesége a Phigie négy napos korában mit álmodott? Hát Phigie már járt és beszélt. Anyja kérdezte tőle, hogy szereti-é? Szeretem mamácskát! felelte a leány. Kazinczy tudakozta Sophietől, hogy mily nyelven mondta azt Phigie? Képzeld csak, kiáltja Kisnek, magyarul?²⁰⁾

Micsoda kiáltás ez? Mintha az ujjongás és csodálkozás csapna benne össze? Sajnos, csakugyan az! A nemzeti nyelv használatában még annyira vagyunk ez idő szerint, hogy magyar költő magyar költőnek írva édes meglepetéssel veszi, ha leánykája álmában magyar nyelven beszél. Hiszen az országgyűlések minden hazafiaskodásának daczára, melyet a nemzeti nyelv természetes és törvényes állásának elismerése érdekében kifejtettek, — a főnemesség francziául vagy németül, a köznemesség nagyobbára németül vagy latinul társalog, Magyarországon és Erdélyben egyiránt. Erdélyben, főként a társadalom magasabb osztályaiban teljesen német világ uralkodik.

¹⁸⁾ *Kazinczy Ferencz*: Leveli Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842. 25—26 l.

¹⁹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Leveli Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842. 96 l.

²⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Leveli Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842. 96—

A rossz példa maga a kormányzó, gróf Bá n f f y Gy ö r g y²¹⁾, kinek házában magyar szó alig hallszik, fiai és leányai csak török a nyelvet, a mi bizony megfélekedés és elkorcsosodás ez ősi nemzetség tagjaitól; sőt maga a kormányzó oly kevés érdeklődést mutat és érez minden iránt, a mi a magyar nyelvvel összefügg, hogy a magyar irodalom és költészet egészen ismeretlen előtte; mikor Kazinczy erdélyi útja alkalmával tiszteleg nála, a gróf csodálkozik, hogy lengyel létére olyan derekasan megtanúlt magyarul.²²⁾ És Magyarországon? Bizony ott se jobb a helyzet, a mint pár jellemző apróság megvilágíthatja. A társadalom nagyobb része a nyelvre nem ügyel. S a mikor az már a termekben is megjelenik, előbb mint valami különös idegennek, úgy hallgatnak a szavaira, mosolygás és csodálkozás között, aztán kíváncsi leereszkedéssel beszélnek véle, végre meg-megújuló bámulattal és nagyzó elismeréssel nyilatkoznak szépségeiről, hajlékonyságáról, műveltségéről és képességéről, mint-ha csak úgy kellene fölfedezni! S talán úgy is van. Hiszen minő elterjedett a latinság, sejteti hagyja Berzsenyinek az a megjegyzése, melyet a nemesi fölkelés szerveződéséről szólva ejt. „Vas megyében — mondja gúnyosan — assessorokból és prokátorokból könnyen ki fog egy bataillon állni, ezeket de jure deákul kellene exercirozni.”²³⁾ S minő balvélemény van még némely körben a magyar nyelv hivatásáról és szerepéről, érdekesen feltűnteti gróf Töröknek, a Kazinczy sógorasszonyának az a nyilatkozata, hogy nem tartja szükségesnek, sőt nem engedi meg, mikép gyermekei magyarul megtanuljanak, mert nem akarja, hogy fia szolgabíró legyen. S minő hidegség és szeretetlenség mutatkozik még ott is a magyar nyelvhez, a hol a magyar költészet szíves elfogadásra talál, bizonyítja Kazinczynek az az adata, melyet Kis számára megír. Feldicsékszik, hogy Splényi Gábor, szabolcsi főispán házában, Szilváson, S i s a k kapitány több úri nő, nevezetesen a főispán leányai és a tornai főispán Okolicsányi felesége előtt felolvassa az epithalamiumot, kik egészen elálmélkodnak, hogy mire ment nyelvünk és költészetünk: de mégis,

²¹⁾ *Gróf Kuun Géza*: Gróf Gyulay Lajos Naplótöredékeiből. Budapest, 1874. 40 l.

²²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Erdélyi Levelék, Abafi Lajos kiadása. 76 l.

²³⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Dániellel. Pest, 1860. 10 l.

ez álmélkodásnak ellenérc, a mikor Kazinczy néhány példánnyal kedveskedik kérésökre, emez „imádást érdemlő asszonyságok“, eme „testben és lélekben angyalok“ azt üzenik vissza, hogy nekik német szövegű kell.²⁴⁾

Hát ily viszonyok között teljesen érthető a Kazinczy felkiáltása! S még érthetőbbé lesz, ha megemlítjük, hogy levele e sok kedves aprósággal Kázmérről származik, hol a rendes társalkodás nyelve — a francia. A boldog pár egyfelől a Sophie lebetegedése, másfelől az érsemlyéni ház izetlensége miatt itt tölti az őszt, szerényen és szerelmesen összevonulva: míg Kazinczy nem egyszer éjfélig is fent irogat, Sophie leánykájával asztala mellett alszik.²⁵⁾ Té lére még visszatérnek Semlyénbe, de tavasszal végleg elköltöznek, egyelőre megint ide húzódva. Kazinczy végre anyja és József öcsese hosszas kényszergetése után megkapja a széphalmi házat, — s 1806. június 10-én elfoglalja. Felesége és leánya, a mig néhány szobát lakható állapotba hozhat, Kázmérről marad, azért kétszeres buzgósággal rendezkedik! Nem csoda, hiszen régi vágya teljesül. Anynyi reménykedés és sovárkodás után önálló és független életet kezdet s állandó otthonnt alapíthat!

Ez az otthon Széphalom.

Igazán szép halom. Megérdemli ezt a nevet, melyet tőle kapott. Tibur és Praeneste sem szebb. Teljesen reá illenek a Horatius szavai: Hoc erat in votis modus agri non ita magnus . . . Ma nemcsak szép, de szent is, mert Kazinczy egy negyed századig lakja vala. A földé szent az ő élteért. E negyed század alatt életének és pályájának reményei és sikerei, örömei és szenvedései, gondjai és virrasztásai megszentelik. A nyelv és izlés forradalmának küzdelmei és diadalmai az ő otthonából indulnak ki és abba folynak vissza, hogy hirrel és dicsőséggel koszorús emléket képezzenek itt! Ez emléket a diszes mausoleumban, a csinos kertben s az egész Széphalmon áldó kegyelettel őrzi a nemzet, mely lélekben ide néz és tolong a négy folyam tájékiról; ápolja az akadémia, mely a mester szellemének örököse, hamvainak felügyelője, s esztendőről esztendőre magasztos ünneppel látogatja meg két főiskola lelkes fiatalsága és

²⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II kötet. Budán, 1842. 257 l.

²⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kiss Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842. 102 l.

két megye nemes közönsége, mert e kies zúgoly két megye összezögellésénél esik.²⁶⁾ Abaujban, de Zemplényhez oly közel fekszik, hogy ettől a Kazinczy háza valami ötszáz ölnyire lehet, a Sátorhegy aljában, Patak, Ujhely és Borsi szomszédságában.

Kellemes, de kicsi jószág, hiszen alig foglal magában 20 jobbágy-telket. Az örökségnek csekély része, egyelőre mégis elég, mert a költő megvonúlhat rajta. Vidéke és kilátása pompás. A ház éppen a halom tetejében, homlokzatával keletre, az országúttól valami 300 lépésre. Addig szabad az út és szabad a tekintet. A néző messzi elláthat, megjegyezhet és fölismerhet üveg segítségével minden szekeret; s a szemhatár ködlő távolában még kivetheti Ujhely tornyait, Borsi omladékait, a két Toronyát, Hosszú-Lázt, Csörgőt, Legényének és Lasztócznak udvarházait, Mihályit s a két Regmeczet. Nyugatra részint sivatag, részint erdős hegység terül. A toronyai szőlő, mely véle járt, alig egy negyed órányira van, de még a tokaji-termő Hegyaljában, melynek szőlős oldalai, mint a lefelé fordított legyező, úgy nyúlnak el Széphalom előtt. Széphalom és Toronya közt viruló rét hullámszik, aztán pedig áldott szántóföld. Szóval Kazinczynak tetszett a birtok és tetszhetett is. Ha szerencsétlensége el nem éri: már talán egy évtizeddel ez előtt megszállhatja vala. „De úgy — mondja vigasztalódással és megnyugvással — Sophie nem volt volna enyém, bizonyosan nem volt volna! És így jól van minden! Áldom azt, a ki kigyókon és sárkányokon s a pokolnak minden ijedelmin vitt keresztül s most jutalmaz.“²⁷⁾

Sajnos, hogy mindjárt kinos emlékekkel kell gazdagodnia, — a kis Phigie holttestével. Kazinczy junius közepén még a szülei büszkeség örömeivel jelenti, hogy leánykája ép, kövér és egészséges, igen szép, sőt éppen bájoló gyermek, s már augusztus végén a leveretés búbanatával és háborgó panaszával telik el s az aggodalom miatt maga is orvos kezére kerül. Gyilkos köhögés és hideglelés, a fogzás szenvedéseivel támadja meg egyszerre a kicsikét és rohamosan előli. A mig betegsége és vívódása tart, Sophie nem nyughatik, nem pihenhet; erős és kemény asszony, ki nem szenved, nem ér-

²⁶⁾ P. Nagy Gusztáv és Kérészy István: Jelentés a sárospataki ev. ref. főiskola állapotáról az 1887—88. iskolai évben. 8—10 l.

²⁷⁾ Kazinczy Ferencz: Levelei Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842. 120 l.

zeleg, a fenyegető csapás alatt, mely előre rémítgeti és emészti, mégis úgy összerendül és elpusztul, hogy féltetni kell. Minden virasztása és őrködése hasztalan, a gyermek esztendő és tiz napos korában, augusztus 18-án elhal. Kazinczy még az nap ir a kassai püspöknek, hogy kertjében azt a nyomot, hová el fog temettetni, engedje meg beszentalni. Megengedi. S a kis halottat, ének és hang nélkül teszik le a szent földbe. A plebános csak halkkal végzi, a mit tőle tisztelte megkíván. Annál hangosabb a Kazinczy fájdalma. Szívzaggató zokogásba tör ki. „Össze, össze vagyok rontva! Óh, barátom — mondja Kisnek — hadd sirjam ki magamat karjaid között, hadd panaszoljam el neked is, mi ért: Phigie nincs többé! Úgy jártam, mint Niobe. Kevélykedtem a gyermekben, s egy bosszús isten nekem szegezte nyilait. Pusztá előttem ismét a világ! el van oltva az a remény, hogy ha én sírba szállok, lesz valaki, a ki Sophiet az én szent szeretetemre, barátságomra, hűségemre s háladatos tiszteletemre emlékeztethesse.”²⁸⁾ S keservébe belemerül, belevész, esze ráfeledkezik a Gestner mondására, melyet az édenből kiűzött ember-pár veszteségéről ir. Éppen az a fájdalom, éppen az a szerelem fűzi feleségével össze, ki elhaló nyögéssel kérdi, hogy mi lesz belőle, ha tőle elmarad. S mintha csak nem birna, nem akarna kiszabadulni az édes kinok közül, melyek szívét gyötrik, szomorúan beszéli el, hogy a gyermek már is nagy hajlandóságot mutatott a képek iránt; valahányszor a Guido Reni Amorjára tekintett, kinyújtott kezeivel integetett feléje s repesve rázogatta kicsi fejét.

Emléke, emlékének megörökítése foglalkoztatja újra meg újra. Búsongva tervezget; összeköti a múltat a jövővel s a vesztett múlt létlen reményei s a biztos jövő fájó számításai csodásan vegyülnek össze a koszorúban, melyet szíve érzelmeinek virágjaiból a kis halott sírjára fonogat. Búsongva mondja, hogy ha Phigie életben maradt volna, a Kis gyermekeinek testvére lenne; hogy Fábchich verset irt halálára s elküldötte Kulcsár lapjának közlés végett; hogy ő hamvai fölé a Canova Psychéjének, vagy az Amor és Psyche régi görög szobornak másolatát állittatja föl a maga következő soraival:

Téged nyájas anyád karjáról Amor ölelt le
Isteni szép jegyesed isteni szép jegyesét.

²⁸⁾ Kazinczy Ferencz: Leveli Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842.
125—127 l.

Most az Olympus örömtájkai fognak el immár ;
 Jaj, de szüleidnek szíve örökre sebes,
 Nézz szerelemmel alá rájok, s mondd : Él Fizsi s téged
 Kedves atyám. s téged, nyájas anyácska szeret.“²⁹⁾

S ha házassága évfordulójának áldozik, ha a más gyermekeiről hall : a fájdalom minden alkalommal szívébe nyilallik és panasza fel-felsír !

Ki vigasztalja meg, vagy legalább enyhítgeti e sötét napokon őt, a ki a saját vallomása szerint csak atyának és férjnek születtett ? ! Sophie, a ki borongása és írása közben meg-meglepi. „Midőn ezen levelemet olvasám — írja Kisnek elérzékenyedve, — nyilik az ajtó, s az én kedves Sophiem leányi szép növéscében belép, s kiterjesztett karral szalad elém, s összeölel. Nem szólottam semmit, de szemeim elnedvesedtek „Warum weinst denn du ?“ kérdé Sophie. „Den Kis zum Freund, dich zum Weibe, Sophie!“ felelék. Boldogabb volt-e Gessner, mint én volnék, ha Phigie élne, kit gyakran, igen gyakran siratok.“³⁰⁾ Felesége, az ő boldogítója nyugtatgatja meg a férjben az atyát is.

S Kazinczy szerelemmel, rajongással köszöni meg, szinte áhitattal csüng Sophien, kire valóban reá illik a Kis menyegzői énekének szép mondása a nőről, hogy félig angyal, félig gyerek. Vagy nem úgy mutatja-e be az ő vallásos gondolkozása ? A dogmákkal nem sokat törődik, mert az nem fér a fejébe : hanem reggel és este, igen ritka kivétellel, buzgón imádkozik. A katolikus vallást szereti, mert abban nevelődött ; s nem látja be, hogy miért ne kelljen és lehessen azt szeretni ? Neki a vallás a szív dolga, rendes tápláléka. A mikor Kazinczy már ágyban, Sophie nem egyszer előveszi imádságos könyvét és fenhangon olvassa, hogy érzéseik összeolvadjanak ; maskor meg Kazinczy kéri a hangos imádkozást s a költői képen kigyúlva és elbűvölve kiált fel : „Oh, schön, oh göttlich, oh göttlich !“ Eleinte Sophie csodálkozik, hogy férje nem szokott imádkozni, később megnyugszik benne ; de a húga váltig csak azt hajtogatja, hogy sógora jellemében ez a vonás megfoghatatlan előtte. Hiában magyarázza meg Kazinczy, hogy mit mondott IV.

²⁹⁾ *Kazinczy Ferencz* : Levelei Kis Jánoshoz. I. kötet, Budán, 1848. 131 l.

³⁰⁾ *Kazinczy Ferencz* : Levelei Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842. 142 l.

Henrik, hiában fejtegeti, hogy ő protestáns, s az ő imádkozása az, hogy az isten magasságáról és hozzá való viszonyáról meleg szívvvel elmélkedik; hogy mind örömei közt, mind a csapásokban bizodalommal és háládatossággal tekint föl reája; hiában mondja, hogy a nyomtatott imádságok olvasása nem elmélkedő léleknek való, mert mechanismussá válik s nem illik a lélek egyéni hangulatához. Sophie és húga másképp veszik és másképp hiszik.³¹⁾ Vagy nem úgy mutatja-é be háziasszonyi gazdálkodása férje dolgozó szobájában? A mikor olvastában valami elevenebben megkapja és elragadja, egyszerre csak elkezdi urának felolvasni, nem gondolva meg, akár alkalmas a pillanat, akár alkalmatlan; s a mikor gyöngytyúkjá vagy góresirkéjének serge az ablak alatt egyetlen hangot ad is, szeretetreméltó szelességgel szövik fel, hogy nekik morzsalékot hintsen, mert azok az ő gyermekei, nem bánva, ha nagy hirtelenségében férje székét kitaszítja helyéből. „Ilyenkor sokszor rám száll a gonosz lélek, vallja Kazinczy, s ki akarok fakadni, de ha a Góliáth leterítője hárfája Sault megnyugtathatta, mit gondolsz, mit tehet az én életem anygálának csak egy tekintete is? Duzzadtságom mosolygássá vál, s sirok örömben, s áldom Istent, kinek mindenhatósága az asszonyi lélek szépségét tudta alkotni. „Das ist wahr, ich habe einen Mann erhalten, der den ganzen Tag liest oder schreibt und bei dem man das Reden vergessen könnte.“ Most, midőn ezt írom, kimegy czekekkel a szökkal: „Bis ich wiederkomme, ist dir zu schreiben erlaubt: aber dann bitte ich, dass mir die Schreiberei aufhört.“ Majd megint arra kéri, hogy Telemaqueot olvassák együtt; s ő gyönyörűséggel és elragadtatással ismeri be, hogy a nők nemessége bennünket megszegyenit: „Óh, az az ő tisztaságok! az az ő természeti jóvoltak!“³²⁾

S Kazinczy örömet megbocsát Sophienak, ha mellette üldögelve és szobájába törve meg-megzavarja, hiszen szerelme és ártatlansága ragadja el. Aztán bizony, ha meg nem bocsátana is, mit te-

³¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. I. kötet. Budán, 1842. 146—147 l.

³²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II. k. Budán, 1842. 188—189 l.

hetne? A nő ellen nincs fölebbezés. A feleség — felség, ki uralkodik szerelmével. Hiszen megkísérti néha, sietős vagy komoly dolgozás közben, hogy úgy teszi, mintha nem venné észre, a mikor felesége ő felsége belép; s perczegetti tovább a tollat. Mi lesz a vége? Imhol a válasz, maga Kazinczy adja meg. A mikor ezen lapot kezdém írni, beszéli 1808. április 25-ről, — Sophie a kis Eugeniet hozzám hozá, s látván, hogy abba nem hagyom az irást, gyermekét felültette a jobb vállamra. „Und der fleissige Schreiber wird doch gestört!“ . . . mondá. Elnedvesültek szemeim, s kezem ugyan irta a levelet, de szám a gyermeket tartó kezet s a gyermek meztelen lábát csókolta!³³⁾

Oly kép ez, melyet nem elmondani, de fösteni kellene! Egy új Murilló ecsetére lenne méltó!

A családi élet boldogsága, szentháromsága, melyet a férj, feleség és gyermek alkot, szívöket úgy kielégíti, hogy enyhe otthonuk tűzhelyéről nem igen kíváncznak ki a világba. Ha kimennek, még leginkább Szilváásra, gróf Van der Nath-özvegyéhez, b. Splényi Petronellához rándulnak, kinek társaságában és környezetében szivesen elidőznek. A család középpontja a házi asszony mellett néje, Magdaléna. Homéri leány, mint Kazinczy jellemzi. Mikor anyjuk, a b. Orczy L. leánya elhalálozott, s tizenkét gyermeke árván maradt; Madlen, a legidősebb elhatározta, hogy nem fog férjhez menni, hűgainak anyja lesz. S fogadásához hiven, bár kezére többen esengtek, hajadon maradt; fölnevelte és férjhez adta mindegyiket, Caton kivételével, a ki még fiatal különben. Caton szép és kedves, mind Kazinczy, mind Sophie különösen szereti. A mikor a szegény asszony a kis Phigie után való bánatában egyre senyvedt s már-már kétkedett fölépülésében: — Sophie azt forgatta fejében, hogy halála előtt Kazinczyt és Catont kölcsönösen megkéri egymásnak. „Mely lelkek, kiáltja a mester, mely boldogság ilyeneknek lenni szövetségében!³⁴⁾

Megérdemli, sokat szenvedett érte!

IV.

A széphalmi otthon gyorsan népesedik. Mert nemcsak Kazinczy és felesége költözött bele a maguk eszményi boldogságával

³³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. I. k. Budán, 1842. 255 l.

³⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. I. k. Budán, 1842. 232 l.

és eszményi világával: de e világnak annyi örökös és áldó istene is, köztük a mester kíséretjeként a Genius, ki bölcsőjénél ott áll vala, de úgy tetszik, mintha immár merőben a lelki gazdagság, nem egyszermind a földi bőség képviselője is volna; meg a Sophie ótalmazója gyanánt a Bona Dea, ki iránta nagyon is kegyelmes és adakozó, éber figyelmében és szopora ajándékában részelletti.

Ime, alig hervad le kebeléről a kis Phigie, már édes kárpótlást és megnyugtató vigaszt nyer a kis Eugenieben. Férje szívéből is kienged a méreg, melynél mélyebbre hatóbbat el addig soha sem ismert, keserősége helyett újra csak az atyai örömeket éri.⁸⁵⁾ És még alig gyűgyög, alig járogat, alig válik meg a lányka a legnyájasabb helyről, az anyai öltől, mely e földön a vesztett paradicsomot a gyermeknek visszaadja, — mikor Sophie már új reménnyel biztatja magát és urát.

Kazinczy ujjong, dévajkodik. Pezsgő vére és közlékeny természete összezsap fölötte: tervel és számít, s a mi megvillan eszében, sietősen írja meg barátainak. Fölteszi, — nem. nem, bizonyosra veszi, hogy fia lesz, mintha két lány után nem is következhetnék egyéb; s előre felkéri fia keresztanyjának báró Prónay Simonné és keresztatyjának gróf Ráday Pált, azzal a kegyeletes célzással, hogy e két nemzetség nemes emlékezetének hódoljon, s fia az ő nagy lelkök osztályában és fölavatásában részesüljön. Ráday Pál örvendő hajol meg kívánsága előtt s oly lelkes és szép levéllel válaszol, a mely valami szellemes francia költeményhez hasonlít.⁸⁶⁾ Forró és nemes, de pajkos lelke csillog benne. Kazinczy tűzre hevül tőle. Tüze oly erős, hogy nem győzi várni, míg az úton levő kis vendég megérkezik, s előre megírja költői levelét, melylyel a gyermek születését be fogja jelenteni; s a mint elkészül, azonnal megküldi Berzsenyinek, Dessewffynek, hogy gyönyörködjenek abban.

Könnyűség, pajkosság, dévaj enyelgés és komoly fölemelkedés ömlik el a levélen, s úgy tetszik, mintha rögtönös ihlet terméke

⁸⁵⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Dániellel. Pest, 1860. 14. l.

⁸⁶⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Deseffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. Pest, 1860. I. kötet. 106. l.

⁸⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Deseffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. Pest, 1860. I. k. 5 l

lenne; pedig a mint a mester kinjainak teljes érzésében megvallja, oly nehezen készült, hogy egész napon is elvesződött három soral. S azért szabad csapongása rövidebb-hosszabb soraival, csengő-bongó rímeivel nem annyira önkénytelen természetesség, mint inkább tudatos műalkotás kifolyása.

Kazinczy tréfásan kezdi. Az a czakó, mely a szép asszonykának, a gyermekeket hordja Afrikából, néha azoknak is, kik édes cseppeket még félve lopdosnak Ámor italából, — Sophie keblébe egy kis fiut helyzett. Veszett volna az a czakó vad hazájában vagy vitte volna másnak, hiszen Eugénia úgyis tele tölti sirással a házat. Sophie másképp gondolkozik, s a veres, fogatlan fiut elfogadja. Hát legyen! Ó sem perel, hiszen a kit így juttatnak efféle ajándékhoz, kaczag, ha van esze; de legalább gyötrelmében osztozzék barátja is. Rádayhoz fordul tehát és kéri, hogy fogadja fiát, Aemilius-Trajanust kegyesen, lehelje bele öregatyjának és ipának nagy lelkét, hogy az ő ösvényöket válaszsza ösvényének: Gedeont a tudomány és ének kedvelésében tekintse mesterének, Prónaytól pedig tanulja el a cátói tisztaságot és odysseusi ravaszságot, melylyel megküzdhet az erkölcsi szörnyekkel, megsértheti a vétkeseket, s magának nemcsak nyugodalmat, de fényt is szerezhet. Aztán megint tréfára fogja s kedélyesen végzi:

Te oktasd arra a bölcseségre,
 Mely élni tud, a jót, a szépet szereti,
 Azt, a mi nem az, megveti;
 De a mi az, szentül és készen követi;
 Mely nem vágy csalfa fényességre,
 Melynek csak béke kell és kedv s pártás poharát
 Józan kénnyel ivó elmés barát,
 Jól folyt napok után csillámló társaságok,
 Táncz, játék, muzsika, tréfák és nyájasságok,
 Kik közt a bölcsesség maga is szédeleg;
 S hol könyvnek, hol másnak szentelt éjjelek —
 Így élni — a te mesterséged:
 Traján ebben kövessen Téged!³⁸⁾

A fogadás rendezve, az üdvözllet készen: már most jöhet a vendég. Jön is, de nem valami kedvező jelek között, nem valami ke-

csengtető napon: szent Teréz adománya. Bizony gyanus, még félni lehet, hogy a várakozás vége csalódás lesz, minden terv és számítás halomra dől, sőt még a költői levél is kárba vesz, mert legalább felét újra kell dolgozni.

Úgy van, az adomány — leány: Thalie a neve. De Kazinczy nem zúgolódik miatta, épp oly szeretettel szorítja szívére, mintha fiu lenne. Hiszen a főrend büszkesége vagy bolondsága, a mint ő nevezi, nem bántja, gyermekei azért szomorúságot nem okoznak neki, mert leányok.³⁸⁾ A szent és igaz szülei érzés nem válogat, nem különböztet; szeret, mert az örök Isten és az örök Természet beleirta a szeretetet; s ez irás erősebb és tartósabb, mint valamennyi emberalkotta törvény összesen. Kazinczy felfogja és érti, — nem, nem, érzi ezt, mert hiszen itt az érzelem magasabb és magasztosabb, mint az értelem, a legelevenebb áthatottsággal és bensőséggel; gyakorolja az életben és megdalloja a költészetben. Hangja milyen őszinte és édes, bizouyithatja az a meleg kis rajza, melyből egész házi boldogsága és életbölcselete kisugárzik⁴⁾ Valami nyugalmazott tábori pap az újhelyi kolostorba vonul vissza, mely hangos a Kazinczy híretől; a pap felbuzdul és verses levéllel üdvözlí, római Arcas-nak írva alá magát. A mester éppen a kis Thalie mellett, ki betegen pihog bölcsejében, nyugtalankodik, szorong, viraszt: s a megkisértés e nehéz helyzetében, mikor a szeretet egész gyöngédsége és féltése kiárad szívében, férji és apai szent érzéseinek megkapó közvetlenséggel ád bájos kifejezést. Nem ír könnyeden, a mint maga többször említi, s a mint mi is megerősíthetjük: de ez az aprósága könnyed és kedves; igaza van, sugallata sugallta.⁴¹⁾ Megköszöni az Arcas köszöntését s meghívja szóphalmi otthonába, melyet eleve is leír előtte. Imhol a vonzó kis rajz:

Még messziről meglátja házamat

Egy dombnak ormán, s a hat lábnyi ablak

Setét utálót hágy sejtetni véle.

Egy kedves asszony, szép két kisedével,

Kinél még Guidó sem fest bájosabbat,

³⁸⁾ *Abafi Lajos*: Kazinczy Ferencz Összes Köteményei. II. kötet. 40. l.

³⁹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz I. kötet. Budán, 1842. 336 l.

⁴⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Sipos Pálhoz. Lipcse, 1846. 27—28 l.

⁴¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Sipos Pálhoz. Lipcse, 1846. 19. l.

Híven fogadja vendégét, ha szív
 Vezérli a házhoz, és ha szívre vágy,
 Nem a szokás vak babonájira.
 S ha kép, ha könyv, ha szép fekvés, kies tér,
 Messzire elnyúló rét, kalászos holdak,
 És kétszer hat helység szemlélete
 S ezek között a Borsi s Ujhelyé,
 S száz öltre a háztól egy szent tölgyliget,
 S azon felül a bort adó tetők,
 Ha malmainknak zörgéseik az éj
 Tündér csendében, s egy szelid patak,
 Mely játszva fut tovább, s Kelet felől
 Megpattant lánca kékellő hegyeinknek,
 Varázserővel hatnak ő reá is:
 S ha mindezeknél még inkább az a kedv,
 Mely a gonosz sors üldözéseinek
 Nem gyáva homlokot vet ellenébe,
 Nem retteg semmit és semmit nem óhajt,
 Békében él magával a világgal,
 Mondd: jőjjön s lássa ezt — itt Arkádia!⁴²⁾

S ez Arkádiában ugyan miért is zugolódnék, miért is bankódnék? Az a Bona Dea, a ki minden második esztendőben megemlékszik Sophieról, őt is megvigasztalhatja. Óh, meg is vigasztalja bizonynyal! És csakugyan teljesebb a megelégedés, édesebb a boldogság, a mikor a következő kis vendég — fiú. Kazinczyban fellobban az öröm, s Dessewffynek, a Marcus Aurelius atyjának, mint a Marcus Aemilius atya, sietve írja meg a meglepetést.⁴³⁾ Egyenesen megvallja, hogy a három leányért nem neheztelt ugyan Lucinára, de ha negyedszer is leánya születik, igen elbúsult volna!⁴⁴⁾ Lehet ideig-óráig; de ismerjük az ő tiszta szívét, csaksamar megenyhült és felderült volna. Kell-e biznyság? Ime, itt van — önmaga.

⁴²⁾ *Abafi Lajos*: Kazinczy Ferencz összes költeményei. II. kötet. Budapest, 1879. 46—46. l.

⁴³⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczszel. I. kötet. Pest, 1860. 204. l.

⁴⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II kötet. Budán, 1842 25 l.

Apai öröme vidor visszhangra talál barátai és tanítványai közt. S Helmecky, ki költőtlen Serfőző nevét az ő tanácsára tette le és vette fel szülővárosáról a Helmecky-nevet, ódára gyúl s gyilkoló magasztalásokkal halmozza el a gyermeket apjával együtt.⁴⁵⁾ Kazinczy egy kis költői levéllel felel ugyan, de ez inkább fiának, mint Helmeckynek szól, mert hiszen azt foglalja össze, hogy minő életet kíván neki. A mikor homlokára felnyomta az áldás első csókjait. nem csillogást, hirt és nevet kért számára, hiszen mindez csak gőz és pára: de azt kérte, hogy Amor és a Charisok vegyék szent oltalmokba, hogy szemét ezek nyissák fel, ezek tanítsák meg irtózni a rúttól, szeretni a szépet, lángolva sirni Dayka, Berzsenyi, Dessewffy Nagy Pál, Perényi, Majláth tropaeumai láttára. S miért foglalja össze ezt? Mert retteg, hogy előbb dől ki, semmint gyermekeit fölnevelheti, azért írásaival akar a lelkökre hatni. „Megvallom, beszéli Kisnek, hogy sokat azért irok, hogy fiamat vonjam azoknak szeretetére, a miket magam szeretek, — piruljon tollam a megtévedésért, nevi fiamat, hanem gyermekeimet akarám irni — mert én távol vagyok attól az aristocratismustól, mely a leánygyermeket csak félig tartja gyermeknek.”⁴⁷⁾

Szebben és csatánosabban bizonyág nem szólhat. Ha Kazinczy mégis megmaradna vallomása mellett, — ám jó, legyen kedve szerint! Marc-Emil urfi még alig szerzi meg édes anyjának nevenapjára azt az örömet, a mi bizony elég leleményes és szerencsés ötlet tőle, hogy jární indul, már kis öcsese, Antonius Sophronius üdvözlésére siethet.⁴⁷⁾ Kazinczy és felesége lelke egészen Rómában andalog. Kazinczy éppen Sallustiust fordítja, benne azt a beszédet, melyet Cato tartott Caesar ellen, felesége meg Goldsmith Római Történeteit olvasgatja a Kosegatten német átdolgozásában, a mint egyszerre csak bágyadtan nyúlik el az íróasztal mellett levő ágyon. Majd leteszi a könyvet, hálójába tér, Kazinczy meg levén szokva, hogy Sophie hűsi lélekkel esik át a magasztos pillanaton, melyben a nő a Kossuth szép mondása szerint legközelebb emelkedik Istenhez, mert életet

⁴⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz, II. Kötet, Budán, 1842. 36 I.

⁴⁶⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Dániellel. Pest, 1860. 161. I.

⁴⁷⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Dániellel. Pest, 1860. 161. I.

ád, hiszen harmadnapra már fel is kel, — érkező vendégeit a kertbe viszi; s míg itt múlatnak, a gyermek, még a római emlékek hatása alatt, megszületik.⁴⁸⁾ „Adja neki az ég -- kiált hazafias buzgósággal — Cátónak nagy lelkét, hogy ő is a virtust s a hazát szeresse mindenek felett, de ne legyen kénytelen hazája vesztét látván nyereségnek tartani a halált, mint az a nagy ember Uticában!” S ugyanazt az áldást kéri számára barátaitól, köztük Dessewffytól, ki némi módosítással küldi meg. Azt kívánja, hogy ne válják belőle soha se Lepidus, se Marcus Antonius, hogy szállja meg Caesar nagy lelke, úgy, a mint pihege benne a Rubiconon innen; éljen az igaz szabadságban és ha halni kell mellette, ne véle, hanem érette haljon.⁴⁹⁾

De hol kalandozik Kazinczy?

Az ilyes emlékek és vonatkozások himes aranyszálai minduntalan felcsillognak szavában, tettében, életében. Széphalmi világának eszményi színezetet adnak; mert ez aranyszálak áttörő csilláma közt minden kicsi apróság megszébbül előtte, mintha ígézet hatása alatt állna. Olyan a lelke, mint a méhe, mely a tövises virágból is mézet gyűjtöget, olyan mint a pillangó, a minék a lelket a régi görög felfogás képzelte. Örökkön csapong, édesen, derűsen, önfeledten. Vész és vihar érheti, (óh, mi végtelen számmal és végzetes erővel éri!) — megrázza mélyen, élesen, rettenetesen; de a mint az első sugár felragyog és felmosolyog, szárnya fölszárad, kedve megpendül: — újra könnyeden és szabadon röpdös. Lent él, a földön, de fent honol, a magasban, ott amaz iratosabb és illatosabb levegőben, a hol kedvencz költőinek és íróinak tiszta eszményei, lenge alakjai járnak-kelnek. S ez eszményi és költői társaságot összeköti földi körével, egyre népesedő kis családjával: s lányainak és fiainak neveit tőle kölcsönözi. Sógora és sógorasszonya ugyan másképp itéli meg; de nem csodálkozhatunk rajta, hiszen a leggyűlöletesebb pörben, osztályi pörben agyarkodik ellene. A fiatal Török gróf egészen elüt atyjától, rideg és önző, szivtelen és igazságtalan Kazinczyt és Sophiet, ennek öröksége miatt követelésével a törvény útjára kergeti, hosszas évekig meghurczolja, vérig keseríti és agyon zaklatja: a te-

⁴⁸⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II kötet. Budán, 1842. 85 l.

⁴⁹⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. Pest, 1860. II. kötet. 300. l.

tejében még gúnyolja és élczeli. Óh, rendes dolog, hogy az indulatos és gonosz szív nem bírja elviselni és elfeledni azt a megalázkodást, azt az összeborzadást, mely emberi természete feltisztulásakor, magába szállása egyes ritka pillanataiban, megszügyeníti és ellepi, — a belső fájdalomért külső elégtételt, boszút veszen nemesebb ellenfelén. Mert csakugyan a legmegbocsáthatatlanabb bibánk, ha nemesebbek vagyunk, mint ellenünk; ha ez maga előtt miattunk pirulni és szenvedni kénytelen. A fiatal Török gróf és felesége, ki mint két összeillő húr mindig megegyező hangot ad, — nyíltan és széltében megszólja a mestert, hogy noha nem mágnás, olyan különös és ritka neveket válogat gyermekeinek, mint Iphigenie, Thalie, Marcus-Aemilius és Antonius-Sophronius, a mi legalább is nevetség. Mintha bizony minden ágas-bogas és koronás szenvelgésnél nem volna jobbsabb és érthetőbb a költői és művészi előszeretet vagy szeszély, mely egyes szavakon és kifejezéseken, még ha felöltő nevek is, meleg ragaszkodással csüng. Kazinczy megbecsüli ugyan a nemességet, de nem hivalkodik véle; egyszerűen és elfogulatlanul elismeri értékét a maga kora szerint. A mint Berzsenyi nyílt férfiasággal mondja ki, hogy ő, ki eredetét Zrinyi, Nádasdy és Gyulafi vérből vette, s anyáiban csebi Pogány Ilkót és ezüst medenczékben mosdó Török Magdolnát lát, egészen Diogenes nem lehet:⁵⁰⁾ úgy Kazinczy sem tagadja meg ősi nemzetségét, sőt nem egyszer félig tréfásan, félig komolyan fölemlgeti. Ám Berzsenyivel egyetemben a czimeket, kitüntetések, külső csillogásokat nem keresi. S gyermekeinek nevével az ilyesmire legkevésbé is lenne alkalmas.

Minő indíték vezeti tehát? Maga rámutat első fia születésekor. Gróf Dessesffynek elbeszéli, hogy Splényi Manczival tudatta, mihelyest a kis Marcus Aemilius meglétt s egyszermind azt is, hogy minő nevet fog kapni. A báróné ismeri Kazinczy szeretetét a gróf iránt, s a mester ennél fogva fölteszi róla, hogy azt fogja hinni, mikép azért nevezte így elfiát, mert a Dessesffy fia hasonló nevet visel. S ő bár gyöngéd és udvarias, mégis nem habozik és nem késik eleve kereken és határozottan védekezni e föltevés ellen. „Bátor vagyok kimondani — nyomja meg őszinte egyenességgel — mert tudom

⁵⁰⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Dániellel. Pest, 1860. 14. 1.

hogy bántósnak nem veszed, mikép nem ez volt oka az elnevezésnek.“ S ugyan mi volt? Még vagy huszonöt esztendő előtt olvasta Rousseau Emiljét s akkor elhatározta magában, hogy ha valaha fia lesz, e nevet viselendi. Valóban annyira ragaszkodik ehhez, hogy reménybeli fiának is, ki helyett a czakó vétségéből a kis Thalie lett, e nevet szánta; akkor Trajanussal, most Marcussal szöve össze, mert ez idő szerint Sallustiussal foglalkozik, kinek töredékei közt található Marcus Aemilius ama beszéde, melyet Sulla ellen intézett; s e beszéd úgy tetszik neki, hogy barátja figyelmébe ajánlja.⁵¹⁾

Ime, a Kazinczy választásának példája és eljárásának kulcsa!

Eh, de miért védelmezzük sógora és sógorasszonya ellen? Megvédi teljesen múltja és emléke, élte és jelleme, meg annyi bizodalmas vallomása! Gyönyörködünk inkább benne, mint nevelőben. Hiszen annyi tapintattal s egyszersmind annyi édességgel szorgoskodik, hogy csupa gyönyörűség; bajos lenne bezzeg eldöntenünk, hogyan kedvesebb, mint apa, vagy mint nevelő? . . .

A két fiú, sőt Thalie is sokkal kisebb, semhogy tanulhatna: de már Eugenie ötven hónapos. Kétségtelenül nagy kor olyan csepp lánykának, de kevés idő az oktatásra-fogásnak. Kazinczy mégis megkísérti, persze csak játszva és szemléltetve, hogy az ábécze rejtelmes titkaiba bevezeti: az asztalnál villával, késsel, kanállal s a pohár karimájával tanítja az I, X, Y, V. O betűk ismeretére. A dolog nehezen halad, s ő már azon gondolkozik, hogy abbahagyja, mikor a lányka maga igazítja útba. A kanapéra mászva, hol apja, kezében nagy folió-könyvvel ül, megsejti azt a betűt, melyet már ismer, s örvendve hajtogatja. Kazinczy meghagyja a gyermek örömét vagy büszkeségét, s a mint H helyett egyebet említ, veszi a tollat s egy nagy H-t fest neki, mellé meg azt a betűt, melyet hibásan hangoztatott, hogy rólok jegyezze meg, a miben tévedett. Dencsi, a mint apja kényezteti, fogja a tollat, a H mellé másik H-t húzogat. Kazinczy szeme megnyilik, s ettől fogva iratás által tanítja, s olyan gyors sikerrel, hogy néhány nap alatt minden betűt megismer, sőt lefest, előbb segítséggel, aztán tulajdon kezével. Majd a betűkről a

⁵¹⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. I kötet, Pest, 1860. 209. 1

tárgyakra, madárra, rózsára, tulipánra tér, s meglepő tehetséget árul el. De csak akkor tanul, a mikor éppen tetszik; mert az okos és óvatos nevelő nem erőlteti, nem kényszergeti.⁵²⁾

Micsoda öröm ez a szülei szívben, a széphalmi házban! Kazinczy repes és gyúlong, mikor vele barátainak, köztük Berzsényinek eldicsekszik.

Berzsényi szilajabb és keményebb jellem. Már túl van ugyan a harmincz esztendőn, sokat higgadott, kiforrt és megállapodott: de vére azért ma is a régi, a mint örökölte. S minő vér ez! Miképp duzzadozott az erőtől, az akarattól, a dacztól! Mint gyermek, tíz esztendő koráig egyedül t e s t i nevelésben részesülve, a sopronyi iskolában csintalan, fékezhetetlen, maga tizenkét németet megver s a város tavába hány. Mint ifjú első tánczos társai közt, lovat, embert, asztalt játszva átugros, oly heves és izmos, hogy első szeretője elalél a karjai közt!⁵³⁾ S mint férfi, még inkább csak fejlődő férfi, örökös háborúban él atyjával, ki egyetlen gyermeke szilajságát nem mérsékelni, hanem zabolázni törekszik; végre is szakít, anyai jószágára húzódik, mert a szülei ház neki: M u n k á c s. Húsz éves korában megnősül és olyan szerencsével gazdáskodik, — mert az örökös háború alatt lelke el nem csüggedett, hanem emelkedett és érlelődött — hogy az öreget felülmulja, somogyi jószágát kiváltja, szőlőben, rétben, szántóföldben többet kapva ezer holdnál.⁵⁴⁾ De viseletében, felfogásában, bánásában, egész természetében régi vére nyilatkozik, szelidülve és fegyelmeződve, de az eredeti energiával. Egyszerűséget, szigorúságot követ és követel házában. Feleségéről, a k i t i z e n n é g y éves korában vett el, keletiesen gondolkozik; a mint maga vallja róla: mindenben középszerű; együgyűségben találta s abból föl sem szabadította. Testvérei kastélyokban, festett szobákban laknak: de ő megelégszik nála két kis szobával; s ha férje divatos ruhák helyett jószágokat vásárol, nem panaszol, de a gyertyafogyasztásért és firkálásért sokat zsörtöl. Berzsényi Sokrates-

⁵²⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsényi Dániellel. Pest, 1860. 134—135. l.

⁵³⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsényi Dániellel. Pest, 1860. 117. l.

⁵⁴⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsényi Dániellel. Pest, 1860. 93. l.

ként csak úgy hallgatja, mint a kocszi-zörgést ablaka alatt.⁵⁵⁾ Mégis, szilajabb és keményebb jelleme mellett mégis elmelegedve és gyönyörködve olvassa Kazinczy atyai örömeit, osztozik boldogságában; s kívánva-kívánja, hogy ez örömei Dencsivel együtt nevelkedjenek és gyümölcsözzenek, hogy Emil magva sit foecundum bonorum civium, mint Tacitus a nagy Aemiliusokról mondja. Hiszen apa ő is, s éppen mint Kazinczy, úgy tanítgatja Lidijét, Farcisját, kik már jól olvasnak, noha még 24 óráig sem gyakorolta őket. A vallásról tudnak legkevesebbet, mert Berzsényi nem tudja vala meghatározni, hogy micsoda elv szerint induljon.⁵⁶⁾

Pedig érdekes, egyszersmind csodálatos, hogy a zsöngé gyermekek éppen a vallás és menyeyi világa iránt mutat felöltő érdeket, kíváncsiságot, vagy valami meglepő sejtelmet és sugalmat, — valami ösztönszerű titokzatos honvágyat. Mintha csak visszasovárogna, mintha csak visszaélné oda, holott a két szárnya maradt: — éretlen észszel gyakorta tesz az égről, a más világokról, mint a miéink, oly megfoghatatlan kérdéseket, melyek hallatára a legérettebb és legbölcsebb ember is megzavarodik és összedöbben.

Ime Farcsi komának is mi jut eszébe?

„Farcsim a minap hallván, — beszéli Berzsényi — mennyi himlős gyermeket ásnak el naponként, térdeimre dőlve kérdé tőlem, hogy mi lesz ott a földben azokból a szegény gyermekekből. Megrettentem, de kellett felelnem: „Azok onnét felébrednek és az égbe mennek.“ „S hát az égbe hogyan mennek, mit csinálnak s mit esznek?“ Minden módon kívántam őt megnyugtatni: de igen kevésre mentem vele, sőt minden vigasztalásom után is csak azt vallotta sohajtván és könybe lábadt szemmel, hogy ő mindég itt szeretne élni énvelem és Tancsi komájával (így szokták testvérjével egymást nevezni) s meg kellett ígérnem, hogy mi együtt fogunk vele meghalni és az égbe menni. Ohajtanám tudni, mint gondoskodik a nevelésnek ezen nagy ágáról?“⁵⁷⁾

⁵⁵⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsényi Dániellel. Pest, 1860. 17—18. l.

⁵⁶⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsényi Dániellel. Pest, 1860. 140. l.

⁵⁷⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsényi Dániellel. Pest, 1860. 140. l.

A kérdés fölvetése meglepi Kazinczyt. Kénytelen bevallani, hogy még nem tisztázta maga előtt, pedig reá nézve annyival fontosabb, mert maga kálvinista, felesége pópista levén, gyermekei a József rendelete és Lipót törvénye értelmében különböző hitet vallanak. Csak általánosságban nyilatkozik egyelőre, hogy nem fogja megengedni nekik, mikép a vallás dolgait feszegezzék, tanulják annak történetét, mint történetet, kételkedés nélkül, de félelem nélkül is; hogy főleg arra fog munkálni, mikép hitők a szív vállása legyen a legnagyobb mértékben, s az isten, mint minden tökéletesség foglalata álljon lelkök előtt.⁵⁸⁾ Később azonban igen sokszor, egészen tüzetesen és behatólag foglalkozik a kérdéssel, s megjegyzései és fejtegetései közben a saját hitéről is vallomást teszen.

Kazinczy protestáns, erős protestáns, annyira állhatatos, hogy az osztriai császár koronájáért, sőt a világ összes kincséért sem térne át a katholicismusra; ha hite miatt oly károkat kellene is szenvednie, mint a zsidó szenved, meg nem változtatná azt; mert megbecsülhetetlen szerencsének tartja, hogy a protestáns maga igazgatja az iskolákat, hogy magyarul taníttatja bennök a tudományokat, hogy szabad felvilágosodnia, lehet és kell felvilágosodnia; mert hálával és büszkeséggel emlékszik vissza, hogy mi jót szült a protestantismus az emberiségnek és a nemzetnek; meggyőződése, hogy járatlan az Magyarország történetében, a ki nem tudja, mit tesz protestánsnak lenni.⁵⁹⁾ De sokkal inkább ember, mint felekezeti tag, elfogulatlan és türelmes, a ki házában épp oly tisztelettel fogadja a kázméri plébánost leányainak, mint Vályi Nagy Ferenczet fiainak keresztelésére, épp oly szeretettel segíti meg a sztropkai vagy monasztéri barátot, mint a szegény, rongyos, tudatlan levitát; sokkal inkább költő, kedélyével és képzeletével, mint egyházi felügyelő, a szép művelője és hirdetője, ki a protestantismus rideg egyszerűsége mellett hahozás nélkül elismeri a katholicismus művészi pompáját és ragyogását, megkapó érzéki hatását, sőt még azt is bolygatni meri, hogy helyesen cselekedett-e Luther, mikor az egyetemes egyházat megtámadta s a szakadást végrehajtotta?

⁵⁸⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Dániellel. Pest, 1860. 138—139 l.

⁵⁹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Sipos Pálhoz. Lipcse, 1846. 25 l.

Hogyan? Hát ő az az erős protestáns? Igen, a történeti fejlődés eredményei közt, de bölcsész a történeti fejlődés eredményei nélkül. Mikép érthető és értendő ez? Hát úgy, hogy Kazinczy visszaképzeli az időt és állapotot a hitújítás előtt s a saját fel fogása és föltevésai szerint gondolja el a haladást. Luther és társai valóval kecsegtették a népeket, valóval oly dolgokban, miket nem tudni nem kár, tudni nem lehet. S a népek, noha nincs rettenetesebb, mint cum ratione in sanctitate, elszakadtak a kecsegtető ígéretre, a mi a catholicismust megmakacsította, természetes fejlődése útjáról leterelte, tévedésekbe és túlzásokba sodorta. Ha a catholicismus e makacsságra nem kényszeredik: akkor a keresztyén vallás bizonyosan azzá válik, a mi a görögök szép hite volt: a szív és képzelet vallása, nemesítő vallása lesz!⁶⁰⁾

Ez az okoskodás kétségtelenül hibás alapon indul és vakmerő szabadsággal következtet. Elfeledi, hogy a hitújítás előtt a keresztyénséget a sok visszaélés, botlás és elfajulás a belső meghasonlóság vitte, a miből aztán fenséges eszméjének erejével kiépül, talán ennek daczára még veszedelmesebben megromlik; mert hogy tulajdonképp mi lesz abban a létlen időben, semmi sem bizonytalanabb, mint az, — minden ember a saját ábrándja szerint irhatja meg; elfeledi, hogy a catholicismus éppen a hitújítás, éppen a szabad vizsgálódás és szabad bírálat következtében megifjodott, tisztult és nemesedett, hogy a lángeszű pápák és alkotó zsinatok lelkes és magasztos közreműködésével belső lényegében és külső életében megint összeforrott, megerősödött és föllendült; elfeledi, hogy végtelen lényeges különbség van a polytheismus és christianismus között. hogy az a maga búvós regevilágának megszámlálhatatlan sokaságban élő és egyénileg megkülönböztethető isteneivel és félisteneivel sokkal közvetlenebbül érintheti a szívet, mint ez az ő erkölcsi és eszmei menyországának megszemélyesítetlen magasztosságával; elfeledi, hogy a polytheismus csak bizonyos ideig volt a szív vallása, s a hellen felvirágosodás korától, a Perikles századától fogva már meghasonlott véle a szív, mert a kétkedő ész villogó élceze és gúnyja elhidegítette iránta; elfeledi, hogy minden vallás egyenlőképpen lehet a szív vallása, hiszen még a legjózanabbnak is, mely nem is-

⁶⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: *Leve'ei* Sipos Pálhoz. Lipcse, 1846. 53—56 l.

mer el egyebet, mint az egyetlen, élő, igaz és örök istent, annyi megfoghatatlan és megfejthetetlen titka és rejtelve van, hogy az ész letörpül előtte, csak a szív sejtő sugalmával emelkedhetik körébe! Hisz ez az embertől magától függ egészen!

Ha tehát valaki azt kérdezi, mint Kazinczy Sipostól: hogy nem volna-e elég a vallást úgy tanulni, mint egykor Görögországban, hol az a szív és nem az ész dolga volt? Készségesen igennel felelhetünk, mert valamennyi dogma ismerete sem szülhet vallásos-ságot, ha a szívből az élő hit forrása kiapad. Hogy is mondja Faust?

Csak érzés minden,

A név csak hang, a szív csak pára,

Csak köd a mennyei sugárra.⁶¹⁾

Kazinczy okoskodása különben nyilván elárulja, hogy felvilágosodott és szabadelvű, a miből sohasem csinál titkot, akár Tóth Ferenczezel, a pápai tanárral, akár Sipos Pállal, a tordosi lelkeszszel vitatkozik írásban, akár a papok sergében beszél, egyházi gyűléseken. Keresztüztbe veszik, hogy keveset hiszen, s ő minden szépítés nélkül vagdos vissza, hogy a protestáns vallás a szabad vizsgálódás s nem a szolgálai engedelmesség vallása, hogy ő tudja, mit kell tisztelni, hogy más a religió, más a theologia; hogy nemcsak azt kell tudni, a mit Kalvin és tanítványai állítottak, hanem azt is, a mit az újabbak hirdetnek, mire a pataki vallástanár azt veti oda: hogy miért jobb az új, mivel új? Kazinczy megfordítja: hát miért rosszabb? Az öreg püspök, Öry Gábor kedélyes csipősséggel jegyzi meg, hogy biz ő csak olyan protestáns, mint Bayle, a ki csak annyiban vala protestáns, hogy minden positiv vallás ellen protestált. S mosolyog. Ennek a mosolynak a derűje megvilágítja az élczet, meg a vonzalmat is, melyet az érdeemes egyházi fő a még érdeemesebb író iránt mutat, ha ugyan már ezt feltűnőbben meg nem világította volna az a csók, melylyel Öry a templomból kijövet az egész papság és népség előtt üdvözölte.⁶²⁾ A megkülönböztetés főleg azért kedves a mesternek, mert látta némely orthodox

⁶¹⁾ Dóczi Lajos: Faust. Göthe tragédiája. Pest, 1873. 191 l.

⁶²⁾ Kazinczy Ferencz: Levelei Kis Jánoshoz. II. kötet. Budán, 1842.

palástban és palást nélkül;⁶³⁾ mert ő éppen ezek közepette örömet hangoztatja, még örömebb hagyja püspökével elismertetni, hogy a felvilágosodás és szabadelvűség a vallásossággal legkevésbé sem ellenkezik. Hajlandó egyetérteni b. Naláczy Józseffel, a ki minden nap három dologért hálálkodott az istennek: hogy férfinak teremtette, nem asszonnak, hogy magyarnak nem németnek, hogy kálvinistának, nem pápistának⁶⁴⁾: de eme hajlandóságának daczára maga indítványozza az egyház-tanácsban, mikor az aggastyán kassai püspök Ujhelybe érkezik, hogy felekezetének újhelyi papjai tisztelegjenek előtte, maga vezeti a kis Eugeniet a templomba bérmálás végett, - nem viszketegből vagy feltűnésből, hanem azért, mert szereti, hogy hitét tettel pecsételje meg.⁶⁵⁾

S minél többször forgatja a vallási kérdést: annál jobban tisztázza, annál részletesebben tárgyalja azt. Nem csak megállapodásra jut magában, hogy miképp tanítandó a vallás, de az újhelyi gyülekezet tanácsának s a kerület gyűlésének emlékiratokat készít a vallás oktatásáról, sőt egyre növekedő és szaporodó gyermekeinek, főleg Bálint és Lajos számára, alkalmas kézikönyvet is: megírja a Szent Történeteket a Biblia szerint.

Kazinczy élő hite szerint ész és szív azt kiáltja minden embernek, minden népnek és azt fogj mindég kiáltani, hogy van Isten, hogy az hatalmában és akaratjában tökéletes, a világot alkotta s igazgatja, az ember sorsáról intézkedik, s látja, ismeri nemcsak cselekedeteinket, de legtitikosabb gondolatainkat; s hogy szereti a jót és gyűlöli a roszt, hogy testünket a hallállal elbontja, de lelkünket megójsa.⁶⁶⁾

Ezt az élő hitet, ezt a vallásos szent érzést a bibliai történetek nagy sikerrel nevelhetik a gyermeki szívben: de csak tápinatos megválasztással és alkalmazkodó előadással; mert sok fordul elő bennök, a min a kicsinyek fennakadhatnak. Hasznos, sőt szük-

⁶³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II. kötet. Budán, 1842. 172 l.

⁶⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II. k. Budán, 1842. 347 l.

⁶⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II. kötet. Budán, 1842. 136—139 l.

⁶⁶⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II. kötet. Budán, 1842. 335 l.

séges is megmagyarázni nekik, hogy a keleti nyelvek költői és képies beszéde különbözik a mi hidegebb szólásunktól: de azért a szent történeteket nem szabad megfosztani naiv bájuktól. Szóljanak úgy, a mint egy régi nemzet szent könyvei szólhatnak, ne a rideg és józan ész taglásával, de a megható és felemelő csodásság megőrzésével. Hiszen minden vallásnak megvan a maga mythológiája, maradjon az a keresztyén vallásban is. Ám Dániel hadd ne égjen meg a kemenczében, s Illyés hadd lebegjen a maga tüzes szekeren; a gyermek az effélének örül, mint a görögöknél; csak a beszélő a gyermek legyen jó, csak tanítani tudjon! Tisztelet az Észnek, Isten szikrája az bennünk, de az emberi léleknek egyéb tehetségei is vannak, s azokat nem azért vettük, hogy elfojtassuk. Kazinczy már csak paedagogiai tekintetből is óvatosságot és kiméletet követel, mert a ki gyermekeiben idő előtt és nagyobb mértékben ébresztgeti az észet, mint illik, megfosztja őket ama szép szerencsétől, hogy a dolgokat poétai fényökben is nézhessék s később Homért kedvelhessék. Ha ki a napba mereszti szemeit, elvakul, mint a ki a mélysetétbe van elzárva, mondja szépen és bölcsen; szerveink úgy vannak alkotva, hogy csak akkor lehetünk boldogok, midőn a két vég-szél között lebegünk, s a reggeli korány és az estvéli alkony mágusi fél-fénye kedvesebb szemeinknek, mint a déli nap vakító világa. Ne vágyjunk egyebek lenni, mint a mire isten teremtett!⁶⁷⁾

A Szent Történetek meglevő vezérfonalai, Hübner különböző átdolgozásai Kazinczy szerint abban vétenek, hogy majd kellő megválasztás nélkül elbeszélnek mindent, még a mi az erkölcsi érzésbe ütközik is, majd merőben józankodni s értelmeskedni törekszenek, kiszaggatva a költészet legszebb virágait. Az ő könyve kerüli a síkamlósságot és nyersséget: de megőrzi a naivságot és csodásságot, erkölcsi és költői egyszersmind, oly jeles a maga nemében, hogy Kis János, Guzmics, Izidor és Somosy, pataki theologiai tanár egyenlő magasztalással dicsérik érette, sőt Somosy egyenesen azt erősíti, hogy az ő gyermekei szent történeteket más műből tanulni nem fognak;⁶⁸⁾ a mi őszinte beismerése és igazolása annak, hogy a vallás hirdetésére inkább a költő, mint a tudós lélek ihletett és hivatott!

⁶⁷⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II. kötet. Budán. 1842. 336—340 l.

⁶⁸⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II. k. Budán, 1842. 334 l.

A vallás és költészet a legteljesebb összhangban nyilatkozik. Világok a legmagasztosabb eszmék és érzések köre; mindaz, a mi fölemel a tisztaságba és magasságba, föl a végtelenbe; ott az erkölcsi fenség, itt a művészi szép, de oly iker eredettel, oly testvéri megjelenéssel, hogy ott erkölcsi nem lehet, a mi nem szép, itt szép nem lehet, a mi erkölcstelen. Kazinczy egyház-kerületi emlékiratában nyomatékkal emeli ki, hogy a vallás tanításában gondot kell fordítani a szép érzésére, melynek nagy befolyása van az erkölcsiségre; a dogmákat és mysteriumokat nem kell minden áron, okvetetlenkedő észszerűsködéssel magyaráztatni, mert ez könnyen a valóban rettenetes hitelenségre vagy babonaságra vihet;⁶⁹⁾ és gondot kell fordítani az erkölcsi érzésre, mely a fogékonyságot a szép iránt előmozdítja; éppen azért kikel ama szokás ellen, hogy az iskola-végzett s már eladó leányokat vasárnap délutánokon nyilvánosan katekizálják, mert ez az erkölcsiségre több kárt teszen, mint hasznot; a helyett azt javasolja, hogy ezeket az úrvacsora előtt a pap a saját házában nem egyenként, hanem együtt kérdezze ki, áthághatatlan tiszte és kötelessége levén, hogy oda nőtelen férfit be ne eressen.⁷⁰⁾ Hiszen az emberek, az ő állításaként, azért vallástalanok, mert a vallás — nem vallás. Az egyház-gyülekezeti emlékiratában pedig, talán a helyi viszonyok tekintetéből, több értelmességet követel: mert ész, az az lelkiismeret, vagyis a tanulás világánál eléggé világított meggyőződés nélkül hinni nem tartozunk. Azt javasolja, hogy erkölcs-bölcséletet, illetőleg erkölcstant adjanak elő, nem hivalkodásból, hanem komolyan, legalább oly terjedelemben, a mennyi az életre mindenkinek szükséges; hogy a hit-újítás története is nagyobb figyelemben részesüljön, mert irtóztató az, hogy oly sokat közölnek a theológiából, de a bécsi, linczi, nikolsburgi és szathmári békekötésről alig hallunk; röviden, de elevenen, a katholicismus terhelése nélkül, de igazságosan és tántoríthatatlanul kell fejtegetni az egyházi történetet, megemlékezve mégis, hogy a vallás különbsége miatt nem szabad hidegeknek lennünk azokhoz, kiket mint hazafiak, keresztyének s emberek

⁶⁹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II. kötet. Budán, 1842. 190 l.

⁷⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II. kötet. Budán, 1842. 190 l.

szeretni tartozunk. Javaslátáról, mint valami megnyerő menyei fényről, még a legvakabbak is elismeréssel és magasztalással szólnak. „Fényes, igen fényes napom volt, — jelenti Siposnak büszke örömmel, nem hogy személyem, hanem hogy hitem győzőtt!”⁷¹⁾

A ki a nevelés és oktatás egyetlen kérdéséről ilyen alapos tanulmánynyal beszél: az annak bizonynyal egész köre és anyaga iránt is melegen érdeklődik és tájékozottan vélekedik. Valjon? Nem kétes állítás ez? Másra nézve — lehet: de Kazinczyra — nem. Számos apró megjegyzése bizonyítja. Ime, a mikor a sárospataki főiskola tanácsában megjelenik, kedvetlenül hallgatja és megrójjá, hogy némelyek a leczkék latinsága mellett s a magyar előadás ellen szólnak, hogy a botanica és technologia ellen foglalnak állást; a mikor Debreczenben járva Kis Sámuel, rajz és festészeti tanárt meglátogatja, megütközéssel értesül róla, hogy sem az iskolai igazgatóság, sem a város nem foglalkoztatja.⁷²⁾ S a mikor a Kis János fia dolgozgat és fordítgat, gyermekes kísérleteit olyan szeretettel javítja és bírálja, mintha csak a maga fia volna! Pedig a maga fiai s a maga leányainak nevelése és tanítása szakadatlan gondja és tervezése; még élni is csak azért kíván, hogy őket ne hagyja neveletlenül!⁷³⁾

Híszén lelkiismerete súgja, ajka fennen hangoztatja, hogy szent kötelessége nekik megadni mindazt a műveltséget, a mi szerencséjüket megalapíthatja. A testi, erkölcsi és szellemi nevelés körében megragad minden eszközt, módot, alkalmat, a mi képezheti és fejlesztheti őket! S minő édes örömmel tölti el bármi siker! Mutatja az Eugénie táncza. A leánya már hetedik esztendejében, mikor Újhelybe szini társaság kerül, melynek egyik tagja tánczmester. Az újhelyi gyógyszerész, derék és jellemes ember, leányát taníttatni akarja, s megszólítja a mestert, ha valjon nem csatlakozik-e; Kazinczy, bár már most is úgy őrzi a kicsit, mintha serdülőben volna, ismerve a gyógyszerészt, nejét és leányát, elfogadja az ajánlatot s nálok hagyja Eugeniet. A tánczmester tiz növendék közül neki adja az elsőséget, s azt mondogatja, hogy iskolálában ez a gyermek valószínű Grátia. S minő büszke, dicsekvő az apa kedves fölmelege-

⁷¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Sipos Pálhoz Lipcse. 1846. 87 l.

⁷²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Sipos Pálhoz. 1846. 74 l.

⁷³⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése *Kazinczy Ferencz*czel. Pest, 1860. I. k. 355 l.

désében, mikor a tanulás bevégeztével, egyik estve, rövid színjáték után a gyermekek vizsgaképpen tánczolnak. Minden szem a Geniere tapad, ki első az abronesos tánczban; s minden ajk kitörve kiáltja: Bravó Genie! Bravó Genie!⁷⁴⁾

Talán a nyilvánosságnak ösztönző hatása, talán a költségnek kiméltése ez idő szerint azt a gondolatot érleli meg Kazinczyban, hogy széphalmi házában afféle nemesi nevelő-intézetet nyisson, ha ugyan gyermekeihez vagy hat idegen gyermeket kaphatna. Egyesíteni kívánja a magán és nyilvános nevelés hasznait; mert így meglehet az a megnyugvása, hogy gyermekei a szemei előtt nevelődnek, s nem fog kár esni életökben, egészségökben és erkölcsökben, mire annyira féltékeny, hogy el van tökélve, mikép fiait csak akkor ereszti a világba, a mikor bizonyos gyönyör élvezetére már megérnek; de egyszersmind meglehet az a reménye is, hogy a vételkedés tehetségök és becsvágyok emelésére, jellemök és fellépések önállósítására válik; akkor számítása szerint több nevelőt és nevelőnőt szerződtethet, köztük magyart is, mert ezt még szükségesebbnek tartja, mint a francziát.

A magyar író és hazafi nyilatkozata ez, kinek a nemzetiség bálványja; de a társadalmi ember és világi sem hallgat benne, mert ismételve megemlíti, hogy gyermekeinek francia nevelést adat: nem ragyogót, hanem francziást, a mi épp oly komoly figyelmet szentel az elméleti tudásra, mint a gyakorlati nyelvismetre és kézi ügyességre: zenére, rajzra, festésre.⁷⁵⁾

A gondolat üdvös és egészséges, s gróf Desseffy éppen szerencsésnek tartja: mert az ily falun levő nemesi iskolában a gyöngéd női lelkek a városi élet minden szenyétől távol érlelődhetnek, a jó pedig, a mi természetes és okos, itt is kifejthető; — mégis kivitetlen marad. Talán Kazinczy maga tesz le róla, talán idegen gyermekek hiányában hagyja abba; elég az hozzája, — nem foganatosítja. A mi és a mennyi a maga érdeke, nem riad vissza az áldozattól; szeretetének gyöngédségével s erejének megfeszítésével meghozza: Sophie és Eugenie társaságában Bécsbe indul, Bécsbe

⁷⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Sipos Pálhoz. Lipcse, 1846. 64—65. l.

⁷⁵⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Desseffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. I. kötet. Pest, 1860. 348—349. 356—357. l.

rándul. Miért? A francia nevelőnő megválasztása végett, mert ő is úgy vélekedik, mint Desseffy, hogy a mai világban tudni kell francziául, mi egykor Rómában tudni kellett görögül. Hát nem intéz-kedhetik levéllel vagy megbizással? Hiszen a hernálsi intézet, mely-hez fordul.⁷⁶⁾ Madame Holle, a ki igazgatja, ugyis készségesen szolgálna, a mint az előleges tájékoztatással tette. Nem, nem, — Kazinczy és felesége személyes látás és személyes benyomás után akar megállapodni, mert a nevelőnőben a sympathia nagyon fontos tényező.

Mennyi érdekes látogatás és találkozás a hosszas úton: Pesten, Győrött, Zirczen, Pápán, a hol magyar költő és tudós lakik! S mennyi kellemes szórakozás és élvezet Bécsben, a hol Európa fedelmi nagyjai, koronával és korona nélkül, tanácskozni és osztozkodni összeültek! A tüneményes lángész, kiről még mai nap is el-ágazik a felfogás, hogy mi volt: bolygó fény vagy tündöklő csil-lag? . . . Szent Ilona szigetén sötét megaláztatás fogságában, — s ck az ígézet megmerevítő és félemlítő hatásától szabadúlva ujonnan él-nek, reméllnek, a nyilvánosság előtt tűntetve forgolódnak nézelőd-nek, a nevezetességek között magok levén a legérdekesebb és leg-ídőszerűbb nevezetességek, a legkeresettebb és legsajátosabk lát-ványok.

Kazinczy megjelen mindenütt s gyönyörködik bennök: de a koronás királyok mellett is a legfőbb gyönyörűsége — kis leánykája.

Micsoda szemességet tanúsít Eugenie a Belvederben, micsoda érdeket ébreszt a színházban: — levelei alig győzik elbeszélni, nem, nem, éljünk az ő szavával, elfecsegni!

A képtár meglepi, de meg nem zavarja. Ime, mihelyest meg-állnak a Rubens felesége előtt, apjához simúl: „Papa, mi ezt a ké-pet láttuk Donátnál!“ Reáismer a Correggio ivfaragó Amorára, Van Dyk két szép fejére is, mely Széphalmon megvan másolatban. S mig a választott nevelőnő, Loyan kisasszony, szégyenlősen fordul el a meztelen alakok elől: addig a kis Dencsi természetes elfogulat-lansággal szenléli művészi szépségöket. Mely öröm, kiáltja Kazin-czy, hogy szeme az ő gondjai által képezve van!⁷⁷⁾

⁷⁶⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewff. József bizodalmas levelezése Ka-zinczy Ferenczcel. I kötet Pest, 1860. 349 l.

⁷⁷⁾ *Kazinczy Gábor*: Gr. Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. II. kötet. Pest, 1861. 8 l.

De beszéljük el: mi történik a színházban? A császár páholya alatt a földszint vonalában két páholy áll. Kazinczyék ide jutnak, úgy hogy a mester jobb karja, a földszint második sorában, az alsó páholy rekeszéhez ér. A gyermek közte és Loyan között ül, de nem látva jól az előttök ülők fejétől, apja jobb karjához kérekedik, a ki felállítja székére, minthogy a második páholy üres s így senkinek sem alkalmatlan.

Egyszerre az első páholyba két úr jő be; csillagos és érdemjeles; s megihletődéssel nézi a csoportot, a mint a gyermek baljával által fogja az atya nyakát, jobbával pedig homlokán a hajjal játszik, s a mint a játékot falja szemeivel és füleivel, s apjával egyre beszél. A két férfi kíváncsian kérdezi egymástól, mely nyelven szólhat a kicsi? Kazinczy érti, de nem válaszol. Most Eugenie megfélekedzik s a két úr párnájára teszi kis kezét. Atya megfogja és lelopja onnan, mire az egyik úr udvariasan meghajol, Kazinczy viszonzásul szintén, s kész az ismeretség.

A mint újra hallszik a kérdés, hogy a gyermek mily nyelven beszél: Kazinczy sűgva felel: „Elle ne parle aucune autre langue que l'hongrois.“ Az egyik csodálkozva ismétli: la petite hongroise! la petite hongroise!“ S a másik mosolyogva néz a kis magyarra. „Fogadni mernék - veti utána Kazinczy — hogy színház után elbeszélék vacsorájoknál, a mit láttak!“⁷⁸⁾

Hát az út célja, a nevelőnő megválasztása hogy sikerült?

Meglehetősen. Kazinczy és felesége legalább elégedetten ér haza. Mert Loyan kisasszony jó és szórény. Gondolkozása, erkölse egészséges, magatartása, járása, ülése, szólása illedelmes, francziául és németül szépen beszél, csak keveset. Valóban inkább a szófukarság, mint a nyelvelés a baja. Leczkéit kedvvel és szorgalommal, nagy haszonnal tartja. A házhoz és családhoz ragaszkodik, a miért Kazinczy és felesége annyira szereti, hogy úgy tekinti, mintha tulajdon gyermekök volna. Hetek, hónapok eltelnek, összeütődés és egyenetlenkedés nélkül telnek.⁷⁹⁾

⁷⁸⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodlmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. II. kötet Pest, 1861. 9 l.

⁷⁹⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. II. kötet. Pest, 1861. 8—9 l.

Csak az a sajnos, hogy esztendő múlva megválnak Széphalomtól, mivel apja kilép a katonaságból és maga mellé veszi; annyival sajnosabb, mert követője, Adelhaid, egészen az ellenkező, miveletlen lélekkel és igen mivelt testtel. Alig melegszik meg helyén, már is kitör az izetlenség. Kazinczyné angyali természete még elviseli, de Kazinczy alig várja, hogy menekedjék. Adelhaid nem szívesen megy el, sőt Kassán azt beszéli mindenfelé, hogy még soha senkitől nem vált meg nehezebben, mint Kazinczynétől; hogy Kazinczy is a legnemesebb lélek, a kit valaha látott, de elesését féltette tőle. „Valóban féltettem, mondja keserűséggel, az az fájt nekem, hogy Sophie oly romlott teremés társaságában élt.“ S felfogadja, hogy soha az ő házában asszonynevelő többé nem lesz.⁸⁰)

Az izetlenségben kifáradhat, a szeretetben nem fárad el. Mihelyest övcire gondol: lelke megbékül és fölemelkedik. S megtelik édességgel, mint a tavaszi levegő illattal. Minő szép, minő meleg, ha miben megemlékszük rólok: példa az Emil úrfi első versének, a kis Dencsi földrajzi ismeretének méltatása!

Hogyan, Emil, az ötödfél esztendőös gyerek már versel? Igen, az ekkora legény módja szerint, de az apai és anyai szív örömrébben rajta. Vendégek érkeznek, később asztalhoz ülnek. Emil széke alacsony, Kazinczy vánkossal pótoltatja. A szó ismeretlenebb előtte, mint a párna. Vánkos, vánkos! hajtogatja, míg utóljára rácsapja: „Vánkos Lángos!“, a nélkül, hogy még a rímről sejteltelme lenne.“ Nézd, nézd a poétát!“ kiáltja Sophie. Mindnyájan nevetnek, vendégeik is. Emil kedvrekerekedik, a siker felbuzdítja, s teli torokkal és nagy kitartással dalol, egyre megújrázva: „Czigány, hozd a baraezkot!“ Csitítva kéri, hogy hagyja már egyszer félbe, de ő nem enged. Ártatlan mulatság: ám hadd fújja, ha vére lüktet s megszállta az i let, mert a féket mindég megrántani nem okosság. A gyönyörű eredeti költemény addig pattog, míg egyszerre csak kipattan a második sor is; „Kifúrom a hasadot!“ [Reménylem, írja Kazinczy tréfásan Berzsenyinek, javallásodat mind poetika, mind aesthetika, mind morális tekintetben meg fogja nyerhetni. — Bár

⁸⁰ Kazinczy Gábor: Graf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. II. kötet. Pest, 1860. 196 l.

ez a semmi szikrája volna a benne talán lappangó poétai talentumnak.“⁸¹⁾

A kis Eugenie haladása komolyabb, s az elismerés megfelelő. Az apának örömet megbocsátjuk, ha túloz, ha nagyít, ha azzal dicsekszik, hogy leányája jobban tudja a földleirást, mint az egész abauji tisztikar. Haj, haj, — nem csoda, hiszen tőle tanulta! Ha fölteszik neki a kérdést, hogy Pétervárról az azovi öbölbe merre kell menni: végig elsorolja, mely tengerek jönnek, mely földek maradnak jobbra és balra a nélkül, hogy a mappa ki volna előtte terítve; sőt eredménynyel tanítgatja kisebb testvéreit is. Te érted, jegyzi meg Dessewffynek, miért tanítatom vele őket. Zsenim így mindég tanul, midőn tanít; atyja is tanulta a geographiát, midőn őtet tanította.“⁸²⁾

Kazinczy az ily helyzetekben, az ily jelenetekben, az ily behatások és elérzékenyedések között nem érzi az életet: sem esztendeit, sem nehézségeit. Gyermekei közt egészen megfiatalodik. „Engem ez a sok, de mind ép és szép gyermek ifjit meg; mondja költői mély érzéssel és lélektani igazsággal. Gyönyörű élet, bár teherrel, gonddal!“⁸³⁾

Bizony gyönyörű élet! Dicséret és dicsőség feleségének, a ki részese és osztályosa, nem, nem, — gyökere és virága e boldogságnak. Évek tűnnek, évek jönnek: Kazinczy rajongása, szerelme Sophie iránt nem változik. Ha mégis valami panasza van ellene, az nem egyéb, mint hogy a túlságig jó, hogy a sok gazdasszonyi és anyai foglalatosság között túlságig hideg, legalább olykor. „Nagy kín a heves asszony, vallja pajkos bizalommal Dessewffynek, — de bizony az ily hideg vérű is az, az még az ötven esztendőt meghaladt embernek is!“⁸⁴⁾

Mosolyogjunk, s ne csodálkozzunk az ily férfiaszkodáson, hiszen bizonyos szenvedélyesség, bizonyos érzékiség Kazinczy egyik

⁸¹⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Dániellel Pest, 1860. 191—193 l.

⁸²⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. II. k. Pest, 1861. 213—214 l.

⁸³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. II. k. Budán, 1842. 261 l.

⁸⁴⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. I. kötet. Pest, 1860. 131 l.

emberi vonása. A mikor a Vay Ábris és Kazinczy Sophie menyegzőjéről ír, pajkoskodva fakad ki: „Ó Thalassió! Ó Thalassió! Be jó volna megifjodni és úgy járni, mint ők fognak 24 vagy 48 óra múlva. Ez a kívánság természetes; noha én dicsekedve említhetem, hogy betegeskedésem után helyreállott egészségem s jó éjeim voltak. Ezt oly vadság nélkül beszélem neked, mint a hogy Róma matrónái pirulás nélkül nyújthattak s nyújtottak áldozatot a kertek lampsacusi istenének.“⁸⁵⁾ Ám ez érzékisége és pajkossága mellett szent hűséggel viselkedik, s nem egyszer nemes büszkeséggel hozza fel, hogy őszinte lelkiismerettel elismételheti, a mit I. Károly angol király a vérpadról üzent feleségének, hogy még csak kívánsággal sem szeged meg soha hitét és férji köteleességét; hű jellemből és hű szerelemből, mert ő Sophien kívül mást nem szerethet;⁸⁶⁾ mert szívében az érzéki lobogás és eszményi imádás egyesül, minek megkapó bizonyossága egyik legmelegebb költeménye —
A z ő képe.

Már messzi a mézes hetek, havak, sőt esztendők után Sophie nincsen otthon. A mint Kazinczy ébred, szeme felesége leánykori képére esik, mely az ágyával szemközt levő falon függ. A felkelő nap arany sugarai belövellnek s éppen oda törnek. A költő elbűvölve és megihletve nézi: a múlt búbája s a jelen fénye elragadja.

Midőn a hajnal elveri álmodat.
S a fény orozva lebben rejtekembe,
Imádott kedves kóp! te tűnsz szemembe,
S ah, gyúladni érzem régi lángomat.

Ez ő! ez ő! kiáltom, s csókomat
A képnék hányom részegült hevembe'.
Így szólott, így járt, így mozgott, ölcembe
Így súlyyede, elfogadván jobbjomat.

S most ezzel folynak, mint egykor vele,
A titkos, édes, boldog suttogások,
Vád, harcz, megbánás, új meg új alkvások.

⁸⁵⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. I. kötet. Pest, 1860. 167 l.

⁸⁶⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsényi Dániellel. Pest, 1860. 12 l.

S midőn ezt üzöm, mint egykor vele,
Kél a nap, s bélő a jaloux-nyiláson.
S sugárral körüle glóriát von.⁸⁷⁾

V.

A Kazinczy szívének végtelen gyöngédsége és kimeríthetetlen jósága csak akkor érthető teljesen és ítélhető meg igazán, ha tudjuk: hogy az első pár esztendő után anyagilag egyre hanyatlik és romlik. A mig áldott, de félrevezetett édes anyja él, ki nem szakadulhat gonosz és alacsony öcsésének (a mint Józsefet kénytelen fájdalommal nevezni) gyámsága és kegyelme alól. Mert Széphalmon külön lakik és külön gazdálkodik ugyan, de a kicsi jószág csak önálló otthonról szolgálhat: teljes fentartásra kevés. Segítségre és pótolásra szorúl. Aztán 54 esztendő s korában függetlenül, helyzete valamennyire javúl: míg rövid idő múlva megint küzdelembe, pörbe, adósságba merül. Testvérei megrövidítik, sógora és sógorasszonya kismemmi: a legádázabb és legzaklatóbb meghurczoláson viszik keresztül. Óh, mennyi szükség, nem, nem, mennyi inség szakad Széphalomra! A szív elfacsarodik a részvétől és megdöbbenéstől, ha bizalmas leveleiben meg-megnyilatkozik, hogy a mester minő vergődéssel és kétségbeeséssel kapaszkodik a leghiúbb remények foszlánya'ba, hogy gondjai és gyötrelmei közt nem egyszer társaságban is megfélekedzik s elborúlva felsikolt gyermekeinek bizonytalan jövője miatt!

S mégis, óh, az édes ővéinek szeretete megvigasztalja és teljesen boldogítja! Van kedve, van vágya, van testi és lelki ereje dolgozni! Nem értök, mert hiszen az ő idejében az irodalom művelése csak áldozattal, nem jövedelemmel járó, — hanem a nemzetért, a nemzeti nyelvért! Költeményei, levelei, fordításai, kiadásai és válla latak külön és összesen e nagy és szép eszmének hódolnak: s ez eszme általok és bennök diadalmaskodik! Költői nyelvünk és izlésünk gyökeresen és üdvösen megváltozik!

De hát csakugyan üdvösen-e?

Oly kérdés, a mely ismételve és ismételve felvetődött, a mióta a nyelvújítás megindúlt, a mialatt éles és heves harcza folyt, a mióta a győztes neológok diadalmi újjongásai között bevégződött. Az

⁸⁷⁾ *Abafi Lajos*: Kazinczy Ferencz összes költeményei. Budapest, 1879. I. kötet. 49 l

orthologia lobogója a Verseggy Ferencz, Beregszászi Pál, Ruszek József és Somogyi Gedeon leverésével majd halálával nem bukik el egészen, nem szakadozik szélyel, — a porból, a hova az orthológok fáradt kezükből ejtik, s a hova a neológok szenvedélyök tüzeben letapossák, újabb és erősebb nemzedék fölemeli s majdnem két évtized óta magasan lengeti, hol támadva, hol védekezve viselve hadat a nyelvújítás hősei és hagyományos utódai ellen.

Nem itt a helye a nyelvújítás harcának részleteiről és izgalmairól szólni; csak mint a Kazinczy életének és pályájának eredménye jó kérdésbe: hogy csakugyan üdvös-e az okozta változás?! hogy helyes-e vélekedésünk, helyes-e megjegyzésünk, melyet az imént, ítélet gyanánt, amúgy előlegezve oda vetettünk?! Hiszen a nyelvújításról, mint nemzetünk szellemi fejlődése újabb történetének viharos és korszakos eseményéről, annyi különböző felfogás található a magyar irodalomban!

Nem emlékezünk meg a küzdő felek véleményeiről és állításairól, hiszen ők a küzdelem zajának közepette sokkal izgatottabbak és hevesebbek, elfogultabbak és féltékenyebbek egyfelől az ügynek, másfelől saját dicsőségüknek kockáztatása miatt, — semhogy túlzásba ne esnének. A mikor körültekintünk, hogy a különböző felfogásról tájékozódjunk és tájékozást adjunk s ellenök vagy velük a magunk ítéletét igazoljuk: csupán oly írókra leszünk tekintettel, kik a harc kivívása után még évtizedekig vagy évtizedek múlva élnek, így irodalmi meggyőződésüket a bevégzett tényről lehiggadott vérrel és nyugodt megfontolással, a fejlődésnek szükségére, vagy a tudomány okaira építő tárgyiasággal alkotják meg. Fogarasi János és Toldy Ferencz, kik ifjúságuk túláradó buzgóságában csatlakoznak a széphalmi vezér táborához, s ott mint vakmerő és hirtelenkedő előőrsek nem egyszer áttörnek a fegyelmen és határon, — évtizedek múltával, az idők távolából nézve vissza, tisztességes önmegtagadással elítélik a saját hevesességüket, de lelkesedve emlegetik az elvet, a melynek hódoltak. Fogarasy, a mikor az orthologia megint sorakozik és támad, a nyelvújításnak védelmére kel és sok ügyekezettel, de egyszersmind sok tévedéssel magasztalja azt;⁸⁸⁾ Toldy pedig büszke önérettel hangoztatja, hogy az irodalom és élet

⁸⁸⁾ *Fogarasi János: Az új szókról. Budapest, 1875.*

azóta bátran és szerencsésen haladt az új törvény útain; s összevetve a Pálffy Sámuel, vagy akár Verseggy Ferencz románjainak nyelvét a Jókai és Kemény regényeik nyelvével, Palóczi Horváth Ádám és Sebestyén Gábor nyelvét a mai vigjátékirókéval, Katona és Kisfaludi Károly nyelvét a Shakespeare-fordítóink nyelvével; ott a Kulcsár, itt a mai jobb vezércikkírók nyelvét, ott a Tudományos Gyűjtemény, itt a Budapesti Szemle nyelvét, ott Budai és Horvát István, itt Horváth Mihály és Szalay történeti előadásait, szinte csak a nyelvet tekintve, az 1825-iki és 1875-iki országgyűlések, valamint törvények és törvényszékek nyelvét, végre az egykori Teleki és ismét a mai Andrássy-salónok társalkodási nyelvét, s így tovább a végtelenig, fölemelt fővel és hanggal kérdi: csak a mi és nem nagy részben a mikép érezteti-e azt a roppant haladást, melyet más nyelv csak egy pár századon át mutat föl? S nem hiszi, hogy valaki visszaóhajtana ama kor nyelvét és feláldozná neki azt, melyet nemzetüöknek a neologia teremtett; — oly bátran és szerencsésen haladtunk!⁸⁹⁾

Az orthologia új vezérei, Szarvas Gábor és Volf György, a nyelvújítás fölötti pálczát törnek.

Szarvas a mai kifejlett nyelvtudomány összes ismereteinek és törvényeinek kérlelhetlen szigorúságával és következetes alkalmazásával bizonyítgatja, hogy midőn új íróink nyelvünket gazdagítani, csinosítani, művelni akarták, erőszakosan és törvénytelenül, alapjában és részleteiben hibásan jártak el; s nyomatékkal hirdeti, hogy nem akarja ugyan elvitatni azon férfiak érdemét, a kik nyelvüök újjászületésében fáradoztak, sőt inkább a legnagyobb köszönettel és elismeréssel adózik nekik; de ez érdemöket nem terjeszti ki arra a lázas s egy jobb ügyre méltó tevékenységre, mely törvényt és korlátot nem ismerve valódi dühvel állott neki a szógyártásnak, s kell vagy nem kell, fúrta-faragta, ásta-véste, szabdalta, tákolta rakásra a szókat, s példájával tág kaput nyitott a féktelenség előtt, a melyet feltartani alig lehet többé.⁹⁰⁾ Volf György még élesebben nyilatkozik a nyelvújítók amaz elve ellen, hogy minden nyelvet lehet, kell és szabad újítani; de a módot nem a nyelv s a határt nem a nyelv törvényei-

⁸⁹⁾ Toldy Ferencz: Az új magyar orthologia. Budapest, 1875. 3 - 4. l.

⁹⁰⁾ Szarvas Gábor: A nyelvújításról. Budapest, 1875. 3 - 5. l.

nek foglalatja: a grammatica, hanem az író szabja meg; hogy ez ellen még a nemzethez sincs fölebbezés; mert ilyen elvvel az ő kifakadása szerint még az angyalok nyelvét is tönkre lehet tenni, nem csak a szegény halandókéét. Ez nem művelés: hiszen a mikor művelünk, nem rontjuk le a régi tehetségeket, sem újakat nem adunk, hanem csak a meglevőket segítjük lehető tökéletességükre; azért kezen és ismételve kijelenti, hogy ez nem nyelv művelés, hanem a mint nevezik — nyelvújítás, s ily értelemben nyelvrontás. S ha Kazinczy előtt nyelvünk csakugyan szegény, habozó, ügyetlen volt, a mint elismeri ő is, oka abban fekiúdt, hogy nyelvünket egy hosszú századon át parlagon hevertették, iskolából, tudományból, törvénykezésből, a társas életből, szóval mindenünnen kirekesztették, sőt fitymálták, lenézték, megvetették. Ily állapotban mi mássá lehetett, mint tünnyává, ügyetlenné, szegénnyé! Nyelvújítóinknak tehát, mint újítóknak semmi érdemök; de van más érdemök, örök időkre szóló érdemök, hogy ők vívták vissza a magyar nyelv volt jogait.⁹¹⁾

Thewrewk Emil és Imre Sándor közvetítő álláspontot foglalnak el. Thewrewk elismeri, hogy a nyelvújításra szükség vala, mert a külföldi művek tanulmányozása és utánzása következtében ezer meg ezer új eszme került nyelvünk vérkeringésébe, mikre megfelelő szóval nem birtunk, miknek kifejezésére új szokat kellett alkotni. „A nemzet ugyan nem egyszer tiltakozott a nyelven ejtett erőszak ellen, mondja; de a szellemébresztő törekvés, az irodalmi siker s a hazafüü öröm, mely az íróta a nemzetiség papjául tisztelte, oda vitte a dolgot, hogy a nyelvújítás teljes diadalt aratott. S méltán, mert irodalmi szempontból csakugyan az, s hazánk történelme Kazinczyt és követőit mindig, mint művelődésünk érdemdús bajnokait fogja emlegetni.“⁹²⁾ Imre Sándor ráutalva nyelvünk kétségbeesett állapotára Kazinczy előtt, arra a következésre jut: hogy a nyelvújítás ügye a nemzet életkérdésévé, — s a nemzet nem sokoldalú, de mozgalmas és erősen liúktető nyilvános életének és a kezdők hevével felkarolt tudományosságnak szükségévé lett. Így jutott győzelemre Ma már a tudományos nyelv kincseinek nagyobb részét teszik a megújított szók, sőt a közélet fontosabb szavai is újjá-alakítás műveletén mentek által, és a családi legbensőbb kör nyelvezete is bő-

⁹¹⁾ Szarvas Gábor: Magyar Nyelvőr. Budapest, 1874. III., V. 55—56. I.

⁹²⁾ Ponorí Thewrewk Emil: A helyes magyarság elvei. Budapest, 1873. 46. I.

vebbé, szebbé és nemesebbé lett. Sőt nemcsak ezt a fényes elismerést állítja ki az újításról, hanem ráadásul még azzal toldja meg: hogy a nép kellő szeretettel fogadta el a megújított nyelvet, mely az ő benső életére is művelőleg hatott; mindamellet az önkényes és törvénnyel ellenkező eljárást, melyre az egyéni tetszésnek uralkodó elvül fölállítása vezetett, tévedéseivel és hibáival egyetemben meg-
rójja, mert a mint találólag kifejezi: a nyelv a nemzet tulajdona; ennek közlekedési eszköze, gondolatainak és érzéseinek magyarázója; a nemzet családi és társadalmi, tehát magános és legbensőbb kedély-
életére tartozik és annak felel meg. Minden egyes szónak változtatása, kisebb-nagyobb mértékben hat azon benső életre és gyökereire, a szellemiségre is.⁹³⁾

Imhol, irodalmunk és nyelvtudományunk legkitünőbb munkásai közül 6 országos tekintély, s minő különböző felfogással! Fogarassy és Toldy a jobboldalon az elv miatt védik a tévedéseket, botlásokat, hibákat is; Szarvas és Volf a szélsőbalon a tévedések, botlások, hibák következtében üldözik az elvet is; Thewrewk és Imre a középpárton mérsékelni és közvetíteni törekszenek, elismerve elvben az újítást, de hibáztatva az alkalmazást, a kivitelt; s mind a két oldal felől elégedetlenséggel, sőt kicsinylő gúnnyal is találkozunk. Fogarassy és Toldy előtt az irodalom fejlődésének szüksége, Szarvas és Volf előtt a nyelvtudomány törvényeinek követelménye dönt; Thewrewk az elméletet vallja, de az életnek enged; Imre a grammaticúra és aestheticúra egyképpen hivatkozik. Még leginkább ők közelítik meg az igazságot, mert a nyelvújításról, mint irodalomtörténeti eseményről nem lehet egyoldalúlag itélni: nemcsak a nyelvnek, hanem az izlésnek is megújódása és nemesedése volt az; éppen azért nagy eszme, kétszeres szükségesség! „Nyelvünket — a mint Gyulai Pál helyesen és szépen körvonalozza — meg kellett tisztítani az idegen keveréktől s kifejezni azon eszméket, melyeket fejlődő műveltségünkkel nyertünk . . . Költői nyelvünk és prózánk durva körnapiságba, szín és jellem nélküli laposságba süllyedt, irodalmunkban kiveszett a stil-érzék. Kazinczy az idegen példányokra mutatva, izlést sürgetett, eredeti és fordított munkáiban példát adott a költői és prózai stil különböző, saját nemeire, s új vagy szokatlan szókötési formákat ho-

⁹³⁾ *Imre Sándor*: A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hiás szólások bírálata, tekintettel az újítás helyes módjaira. Budapest, 1873. 8—13 l.

zott divatba. E két irány gazdag eredménye ma már nemzeti kincsünké vált; nyelvünk megtisztult, megnemesedett s a költészet, szónoklat, társalgás és tudományos előadás legfinomabb árnyalatait is kifejezni képes; költői és prózai stílusunk saját nemei szerint erőt, fenséget, szint, fordulatosságot, könnyedséget s kellemet nyert s a művészet európai színvonalára emelkedett. Azonban a két iránynak nagy tévedései és túlságai is vannak; a sok jó és szükséges szó mellett sok roszat és szükségtelent is nyertünk, s a csin és fordulatosság örve alatt idegenszerűségek is csúsztak be szókötésünkbe s a művészi és magyaros nem mindég tudtak összeolvadni.“⁹⁴⁾

Igen, csak ismételhetjük, hogy költői nyelvünk és izlésünk Kazinczy vezetése és hatása alatt gyökeres forradalmon esik keresztül, s üdvösen átváltozik; mert nem e nyelvtudósok egyoldalú és merev törvényességének szempontja, hanem a nyelvnek és izlésnek fölemelkedése és megnemesülése adja meg az alapot, a melyről visszanezve a Kazinczy előtt tespedő nyelvre és irodalomra s végig tekintve a Kazinczy után virágzó költészetben és tudományon, a megújódott nyelven és az éltető új szellemen, az üdvös fejlődést el kell ismernünk.

Vajjon, ha a nagy francia forradalmat kellene megítélnünk, hogy a francia nemzetre s az európai nemzetekre minő hatást gyakorolt: nem látnánk e viharos forradalomban egyebet, mint azt a népsöpredéket, mely Maillard kalauzolása mellett kiáradva mint a tenger, Versaillesnak közeledik, ott a nemzetgyűlésbe zúgva betör, a királyi kertet elfoglalja és a palotát megvívja, Ő felségöket rémületbe zaklatva és Párisba kényszerítve, tekintélyök letapodásával; nem látnánk egyebet, mint a meg-megvillanó guillotinet, a mint dolgozik és egyre dolgozik, míg a király és királyasszony, a derék Bailly, a tudós Lavoisier, a lángoló Chenier, az álmodozó Corday Sarolta, az egyetlen költői sугár az indulatok e rémületes éjszakájában, míg a nemes girondeiak, Vergniaud és társai, a titáni Danton és a tengerzöld Robespierre, a nagy megvesztegethetetlen, összes követőikkel alatta elvérzenek, míg végre a Forradalom, mint a regubeli Chronos saját gyermekeit fölemészti; nem látnánk-e egye-

⁹⁴⁾ *Gyulai Pál*: Emlékezésedek. Budapest, 1875. 26—27. l.

bet, mint Parens-t, a boissise-le-bertrandi papot, a mint a nemzeti gyülekezethez levelét írja, s az ostoba Gobelt, a párisi alkotmányos püspököt, a mint a nemzeti gyülekezet előtt megjelenik: hogy nincs isten, hazugság volt, a mit eddigelő hirdettek; mint mamsell Candillet és madame Momorot, kik az Ész isteneiként az oltárokon elhelyezkednek; mint a szamaras meneteket, a carmagnole completkat, a Ronsin seregét, a mint Párison és Franciaországon át éktelen üvöltéssel végig tombolnak?! Lehetetlen! Ha ezek miatt elitél-nők a nagy forradalmat s nem vennők figyelembe főleg azt a roppant haladást, melyet az emberi méltóság s polgári szabadság általa nyert, — igaztalanok lennénk.

Az újítás is forradalom volt, a nyelvnek és izlésnek forradalma, önkényes, erőszakos, túlzó, tévedésekkel és hibákkal teljes: — de eredményében végtelenül üdvös!

Széchy Károly.

PETŐFI TÖREKVÉSEI EGY IRÓI TÁRSULAT ALAPÍTÁSÁRA.

A tízek társulata.¹⁾

Petőfi Sándor Szeberényi Lajoshoz írt levelei egyike alá így írta a nevét: „(jelenleg) Petrovics Sándor tanuló, (hajdan) Rónai színész, (jövőben) Sió színész és literator.“²⁾ E levél 1842 július 7-én Páparól költ s világosan kitűnik belőle Petőfi jövő szándéka. Egyszerre tehát színész és literator akar lenni. E két pálya teljesen összefér. Petőfi életének ez időpontja tehát azért nagyon fontos, mert ifjúkori hányatásai közt lelkében a határozottabb célok ekkor mérülnek fel. Nem lévén szándékom Petőfinek ez időből életrajzát adni, csupán egy pár általános észrevételt teszek. Petőfi Sándor életében az u. n. hányatások időszaka 1838-tól, azaz selmeczi tanulói idejétől, 1844 júliusáig tart, tehát addig, mikor a Nemzeti kör versei I. kötetét kiadja és ő Pesten telepedik meg, mint a Pesti Divatlap segédszerkesztője. E néhány évi időből kiválóan két jellemző vonás emelkedik ki. Az egyik az, hogy midőn Petőfi 1839 elején elhagyja Selmeczet s kalandos életpályát kezd, vágyai majdnem öntudatlanok egészen addig, míg a katonaságtól ki nem szabadul s nem megy Páparára, mi 1841 márcziusában történik. Ekkor ő maga mondta Orlaynak: „Nekem nincs célom . . .“³⁾ E pár év tehát, mondhatnók, az ötletszerű elhatározások vagy maga-elszánás időszaka. A másik jellemző vonás, hogy ez időtől fogva céljai már határozottabban lépnek előtérbe. Mint említők, színész és literator

¹⁾ Petőfi utóbb még egy második irói társulat alakítását is tervezte az Életképek mellett 1847 II. felében, azonban e fejtegetésünk erre nem terjeszkedik ki.

²⁾ *Petőfi S. Vegyes művei.* III. k. 274 l

³⁾ Adatok Petőfi életéhez Budapest. Szemle. XIX. köt. 13 l.

akar lenni. Ez utóbbi pályára azzal törekedett, hogy először életben, összeírta visszatérte után szerzett költeményeit, majd újra el-
téppte a már kész füzetet s megint összeválogatva a jobbkat, kiadá-
sukra gondolt.⁴⁾ A második célja, hogy színész legyen, abban nyil-
vánul, hogy belsejében e pár év alatt folytonos harcz van: habozik,
hogy hol mindennel szakítva színészsze legyen, hol pedig, hogy szü-
lői óhajának megfelelően, végezze az iskolákat s kenyér-pályára igye-
kezzék. Valahányszor 1841-től fogva a rendes életpályáról letér,
mindig a színészetért teszi. E belső küzdelem tart 1844 közepéig,
midőn mint említém, a Nemzeti kör ez év tavaszán versei I. köte-
tét kiadásra elfogadja s ő jul. 1-től a Pesti Divatlap segédszerkesz-
tője lesz. Azonban egyelőre még nem hagy fel színészi terveivel.
Maga megmondja ezt Búcsu a színészetéről cz. költeményében,
s így mintegy e hajlama utójátéka volt, hogy 1844 okt. 12-én még egy-
szer fellép Gémesi szerepében az Egressy Gábor jutalomjátékán s
pedig egyenesen azzal a kijelentéssel: „ha sikerül: színész mara-
dok; ha nem: akkor Thaliától örökre búcsut veszek.“⁵⁾ E kísérlet
nem sikerült s Petőfinél a színészet helyét, mely addig összes idea-
lismusát foglalkoztatta, az irodalom, a költészet foglalta el.

Petőfi mint segédszerkesztő, 1844 jul. 1-től 1845 márcz. 31-ig
foglalkozott a Pesti Divatlapnál. Ez idő alatt egészen 1845 január
közepéig Vahot Imrénél lakott Pesten a Magyar-utczában, ezután
Vachott Sándorékhoz költözött abba a szobácskába, melyben Csapó
Etelke meghalt;⁶⁾ a Pesti Divatlapot pedig nyomták Budán „a magy.
kir. egyetem betüivel.“ Oda kellett Petőfinek naponként feljárni a
sajtóhibák kijavítása s egyéb teendőik végett.

Ily munka mellett kell még inkább csodálnunk azt a bá-
mulatos termékenységet s egyszersmind szorgalmat, melyet Petőfi úgy
költői művek szerzésében mint tanulmányai terén kifejtett. Ekkor írja
A helység kalapácsát, (megjelent 1844 okt. 27-re); János
vitéz-t, (megjelent 1845 márcz. 2-án); a Cipruslombokat,
(megjelentek 1845 márcz. 20-ra), s már készen volt a Versek II.
füzete is.⁷⁾

⁴⁾ Adatok Petőfi életéhez Budap. Szemle. XIX köt. 18 l.

⁵⁾ Magyar színházi lap (szerk. Egressy G.) 1860. 428 l.

⁶⁾ L. Vachott S-né: Emlékiratok I. 349—50.

⁷⁾ L. ezek külső történetéhez az összes adatokat Pet. Muz. 1888. I.
21—28 l.

Tanulmányai ép oly kiterjedtek voltak; de ezek rajzát most mellőzöm. E mellett megismerkedett a budapesti irodalmi élettel és viszonyokkal; öntudatára jutott saját tehetségének, valamint annak is, hogy az akkori, kivált rhetorikai irányú költészettel az övé elentétben áll; de az övé a jobb, nemesebb, nagyobb, magyarosabb és hogy népies, mely akkor divatos jelszó volt költészetben és politikában. Ez iránynak általában is hódolt a Pesti Divatlap, a menyiben zamatos magyarosságra, eredetiességre törekedett s a magyar középosztálynak kívánt közlönye lenni. Azonban a költészetben a népies iránynak, mint elvnek apostolául Petőfi magát tekintette. Petőfinek ez az öntudata kivált akkor lesz teljessé, midőn 1845 ápr. 1-től jun. 10-ig tartott felső-magyarországi útjáról visszatér s biztos meggyőződést nyer arról, hogy költészete egyetemes visszhangra lett s hogy ő Magyarország legnépszerűbb költője. Ekkor már irodalmi vezérségre gondol annak az elvnek nevében, melynek költészete kifejezője volt s az ifju írók szövetkezését tervezzi, melynek jelszava a népiesség lenne.

Ehhez járult egy másik körülmény is. Az akkori ifjabb írói nemzedék három divatlapba írt és írhatott főkép: a Honderűbe, Életképekbe és a Pesti Divatlapba. A Honderű azonban affektált, előkelőséget negélyző, főurias iránya miatt és mert a költésben is kivált az üres rhetorikát pártolta, nem volt kedvelt. Petőfi is még 1844 folytán megszűnt bele írni s ezóta nyílt ellenségeskedés tört ki köztök. Maradt tehát az Életképek és a P. Divatlap. Azonban Petőfi 1845 ápr. 1-től kizáróan a Pesti Divatlaphoz kötötte magát, legalább költeményeire nézve s a szerkesztő nem is mulasztotta el hirdetni, hogy szerencsés vala „Petőfit (a verskölteményekben) az új évnegyedtől kezdve lapja kizárólagos“ dolgozó társául megnyerni⁸⁾ és hogy „a közkedveltségű költő Petőfi lantja a három divatlap közt egyedül a Pesti Divatlapban fog zengeni, még pedig minden szám hozand tőle egy-egy vig vagy komoly költeményt.“⁹⁾ E körülmény pedig Petőfi ellenségévé tette az Életképeket is, melynek Hirlapi méhe t. i. Garay János és Hirlapi öre t. i. Vas Andor (Kelmenffy László¹⁰⁾) nem szűnt

⁸⁾ Pesti Div. 1845. 308 l. márcz. 6.

⁹⁾ U. ott 377 l. márcz. 23.

¹⁰⁾ Valédi nevén Hazucha Ferencz.

meg Petőfit vagy mellőzni vagy megróni, mikor csak tehetette,¹¹⁾ bárha Petőfi ott adta ki az „Uti jegyzetek“-et.¹²⁾

Azonban, mire eltelik az 1845 év, Petőfi összevész Vahot Imrével is s így, bárha kénytelenségből, az 1846 I. felében a Pesti Divatlap mellett maradt, de a visszavonulásra már készülleteket tett; mert hogy bekopogtasson most, a történetek után, az Életképeknél, önérzete nem engedte. Ebből látható, hogy minden népszerűsége, minden törekvései mellett ép úgy ki volt téve ő is a szerkesztők gyámkodásának és kényének, mint a többi fiatal író. E tekintetben csak Frankenburg és Vahot Imre Emlékiratait kell olvasnunk, hogy e gyámkodó modorral egész kellemetlenségében megismerkedjünk; mert nem tudták magoktól megtagadni azt a gyönyört, hogy némi dicsekvő színben, mintegy fontosságuk érzetében, ezt el ne mondják, holott e gyámkodók közül Vahot Imre 2—3 évvel és Frankenburg 11—12 évvel volt idősebb csak például Petőfinél.¹³⁾

Ez okok vezették őt arra, hogy—az irodalom, illetve az ifju írók, függetlenítésére törekedjék s ez volt a másik jelszó, melyet a tervezett írói szövetség zászlójára tűzött, mert e gyámkodásról kivált az ifjabb íróknak volt bő tapasztalatuk. E fölfogást megerősíti Petőfi Sándornak egyik levele Arany Jánoshoz, 1847 márczius 31-ről, melyben a többek közt így ír:

„Mit kellett olvasnom a Pesti Divatlap-ban!... te kizárólagos dolgozótársra lettél. Szerencsétlen! figyelj. 1845 elején” vagy egy hónapig unszolt engem Vahot Imre mindenképen, hogy ki-rekesztőleg az ő lapjában dolgozzam. Végre beleegyeztem kérésébe s írtam neki esztendeig. Ezért a másik két szépirodalmi lap, egyik nyiltan, másik úgy szűr alatt, ellenségem lett, s elkezdtek jobbra-balra csípni, döfni, rúgni, köpni, ki így, ki úgy... a mit bizonynyal nem tesznek, ha nekik is dolgozom. S e bántogatások addig tartottak, míg mind Horváth Lazival mind Frankenburggal rútul összeveszttem, azzal publice, ezzel privatim. Így telt el az esztendő; ekkor Vahotot új alkura szólítom föl, mert addig nyomoruság volt,

¹¹⁾ I. az összes adatokat Pet muz. 1888. II—IV. füz.

¹²⁾ Életképek 1845. I.

¹³⁾ Vahot I. szül. 1820-ban, Frankenburg 1811-ben.

mit fizetett. Ő azonban, a helyett, hogy most többet adna, azt nyilatkoztatja ki,¹⁴ hogy ezentúl nem fog a Pesti Divatlap minden számában közleni tölem verset, csak minden másodikban, ennél fogva egy versért ugyan valamivel többet, de általában évnegyedenként kevesebbet kaptam, mint az előtt. Hanem azt mondja Vahot, ezután a többi lapokba is írhatok. Merci, Monsieur. Mikor már összeveszttem a többi szerkesztővel, akkor menjek hozzájuk, hogy itt vagyok, uraim, fogadjatok be! s ezt épen az mondja, a ki miatt amazokkal meghasonlottam. De nem szóltam semmit, hanem hallgattam és káromkodtam mint a menydörgés, míg elfeledtem a dolgot. Nem sokára azt nyilatkoztatja Vachot, hogy csak az év közepéig szerkeszt. Jól van, mondok, hát én is csak addig írok lapba, aztán végkép elvonulok a journalistikától. Ezt elmondtam másoknak is, kik azt mondták, hogy szint' azt teszik, s ebből keletkezett a Tizek társasága" sat.¹⁴⁾

Petőfi leveléből tehát világos, hogy midőn a divatlapokba írással föl akart hagyni, erre őt világosan az a gondolat vezette, hogy magát függetlenné tegye a két divatlap szerkesztőjétől s hogy az ifju írók közt mennyire megvolt általában a gyámkodástól való szabadulás vágya, legjobban bizonyítja az a rokonszenv, melylyel ez az eszme általában fogadtatott s rövid idő alatt 9-en állottak össze, kik elhatározták Petőfi példájának követését. Ha, a mint tény, Petőfi szerződése Vahot Imrével 1845 ápr. 1-sejével kezdődött s egy évre kötelezte magát, akkor e kötelezettsége 1846. ápr. 1-ig tartott volna. De nem így áll a dolog. A szerződés már 1846. jan. 1-től megváltozott s valóban oly formán, mint Petőfi írja. Ugyanis 1846 jun. 25-ig, tehát az I. félévben, megjelent a Pesti Divatlapból 26 szám s ezekben Petőfítől 13 költemény, tehát átlag véve minden második számban egy s ezenkívül egy mutatványrészlet a „Hóhér kötele“ cz. regényből; míg más részt, bárha írhatott volna pl. az „Életképek“-be, büszkesége nem engedte, hogy oda folyamodjék s így 1846 első felében sem oda, sem máshová nem írt a P. Divatlapot kivéve; mert az „Életképek“-et készakarva hagyta volt oda 1845 ápr. 1-től a Vahottal kötött szerződés szerint s utolsó verse

¹⁴⁾ Arany: Hátrahagy. iratai III. k. 64 - 65 l

ott az „Egy telem Debreczenben. 1844.“ cz. a márcz. 29-én jelent meg.¹⁵⁾

Ezekből az adatokból világosan látható, hogy Petőfinek elég külső és belső oka volt oly helyzetre törekedni, mely őt írói viszonyaiban függetlenné tegye. Petőfi idézett levelében azt írja, hogy Vahottal való újabb szerződése után „nem sokára“ már kijelentette Vahot azt, hogy ő csak az év t. i. 1846 közepéig szerkeszt lapot, mire Petőfi azt felelte, hogy ő is hát csak addig ír lapba, azután végkép elvonul a journalisticától. Ha e nyilatkozatot az előbbiekkal kapcsolatban tekintjük, világos, hogy Petőfi azért akart visszavonulni, mert ő Vahothoz levén kötve, más divatlap-hoz büszkesége nem engedvén menni, némileg logice volt kényszerítve ez elhatározásra vagyis ez elhatározás tisztán helyzetéből következett.

De Petőfi fenti megjegyzéséből világos az is, hogy a tervezett írói társaság eredetét 1846 kora tavaszára tegyük s valóban ez már márczius elején nem csak meg volt alapulva, hanem 9-en alá is írták azt a szerződést, mely szerint a társaságot megalkották. Természetesen a szövetkezet híre hamar elterjedt. Az első hírt róla az Életképek hozta 1846 márcz 14-én,¹⁶⁾ mely így szól:

— „Fájdalommal hallottuk, ha a kósza hirnek még hitelt lehet adnunk, hogy fiatalabb íróink jobbjai, u. m. J ó k a y, T o m p a, P e t ő f i, K a j á n Á b e l, O b e r n y i k, P á l f f y, L i s z n y a i, D e g r é stb. aláírás és becsületszó mellett elhatározzák, miszerint ezentúl egyetlenegy szépliteraturai lapba sem fognak többé dolgozni. Nem akarjuk ezt hinni a szépirodalom, s különösen a szép olvasó hölgyvilág érdekében, mert ha valósulna, ily jeles ifju tehetségek elvonulása e térről érezhető csapásul tekintethetnék. Legyen szabad őket megkérni, nyilatkozzanak e hir valótlanágáról, ez által bennünket tisztelt pályatársainkkal s olvasóinkkal együtt, megnyugtatóndók.“

E napi hírből kitűnik, hogy tehát márcziusban a társaság már meg volt alapulva s az Életképek komoly aggodalommal nyi-

¹⁵⁾ 403 l. 13 szám. Különbén Petőfi az Életképekbe azelőtt sem írt sokat. 1845-ben: Bucsú 1844-től. (145 l.) Pál mester. (227 l.) Népdalok I—II. (314 l.) s a már idézett jelentek meg jan -márcziusig

¹⁶⁾ Irodalmi Őr“, melléklet az „Életképek“-hez. 13 sz. 144 l.

latkozásra hívja fel őket. Az Életképek alapos értesülését pedig bizonyítja az, hogy a 9 író nevét helyesen sorolja fel, csak B é r c z y Károly nevét hagyta ki.

Az idézett kis cikk alapján köztudomásúvá lett az ügy. A napi és szépirodalmi lapok azonnal átvették a hírt s különböző megjegyzésekkel közölték.

A Budapesti H i r a d ó¹⁷⁾ márczius 17-én így ír róla: „— Degré, Jókay, Kaján, Lisznyay, Obernyik, Pálffy, Petőfi, Tompa s még néhány fiatal író becsületszó mellett kötelezék magokat, hogy többé egyik divatlap számára sem fognak dolgozni. Mondják, hogy a divatlap szerkesztők csendes kétségbeeséssel küzdenek és sorsukban megnyugosznak. Bár inkább minden tehetséges író valameny-nyi divatlapba írna, becsületes díjért, mert ez által mind a közön-ség, mind az irodalom, mind ők magok is bizonyosan csak nyerni fognának.“

A Jelenkor¹⁸⁾ meg emígy vélekedik márcz. 19-én: „— Pár lap említé, hogy Jókay, Kaján, Pálffy, Tompa, Lisznyay, Petőfi, s még egy pár fiatal író egy éven át teljesen megvonandja munkás-ságát a szépirodalmi lapoktól. Mi e tervet nem tartjuk veszteség-nek, azon hiedelem miatt: hogy benne érettebb gyümölcs csirája lappang; minek megérleléséből sok élvet jövendölünk honi szépeink-nek. Addig meg helyettük fiatalabb nemzedék törekszik majd síkra lépni övéikhez hasonló koszorukat aratandó.“

A mint látható, a lapok, bármily röviden szóltak is a 9 író tervéről, mind komolyan vették. A Pesti Hirlap nem szólt róla, mert a ki szólhatott volna, Kaján Ábel (Pákh Albert), egyszersmind tagja volt a társulatnak. Nem így a Honderű; megemlékszik ő is róla márcz. 17-én, de epésen, gúnyosan, lenézőleg. Igaz, leg-könnyebben is tehette; mert ő e 9 ifjú író lelépésével alig veszített valamit. Közülök az I. félévben csak Tompa irt két és Lisznyay öt verset; az ő írói legtöbbsnyire a magyar irodalom alig ismert alak-jaiból teltek ki, a kiválóbbak ritkán irtak bele; tehát csak annál inkább igyekezett a kedvező alkalom megragadására. Tapasztalta,

¹⁷⁾ 1846. 175 l. 344 szám. E cikk nem említi a Bérczy K. nevét.

¹⁸⁾ 1846. 130 l. 22 szám. E pár sor mellőzi Bérczy, Degré és Obernyik nevének fölemlítését.

hogy az ifjú írók többnyire mellőzik, pedig legjobban birt fizetni; s ez, bárhogy titkolta is, boszantotta, most hát egy kissé hosszasabban önti ki rajtok boszúságát. A czikk így szól:¹⁹⁾

„Végül egy nagyszerű, iszonyú vést forraló conspiratiót kell még kitrombitálnunk, melyet e napokban sikerült fölfedeznünk, s melyet — nehogy valamikép forradalmi társrészesekül tekintessünk — ezennel kipublikálni sietünk. A lázadás és respective conspiratio a journalisták árva fejei ellen van intézve s czélja az egész szépirodalmi journalistikát még a tönknél is tönkrébb silányítani. A lázadók, megsokalva végre azon nemtelen, lovagiatlan, tudatlan s még több másféle atlan es etlen önkénynyel párosult eljárást, melyet a journalistica tanusított, midőn a conspirans urak lángeszét félreismerni, s elmeszüleményeiket minden kivétel nélkül nem magasztalni, sőt olykor az igazat is megmondani, s azokat roszaknak nyilvánítani horribiliter vakmerősködött: összeesküvének és elhatárzák vala, mikép ezentul egy hirlapba sem irnak — hanem elmeszüleményeiket egy általok kezelendő s kiadandó lapban kinyomtatattják. Minthogy pedig az ő közremunkálásuk nélkül a magyar journalirodalom fön nem állhat — természetesnél természetesb, hogy mindnyájunknak meg kell buknunk. Világos! Tehát jaj, jaj, és ismét jaj nektek Honderű, Életképek és Divatlap! és mindazoknak, kik e lángeszeket föltétlenül magasztalni elmulasztjátok.“

A Pesti Divatlap nem szólt ugyan semmit; de éppen Petőfi fönnt idézett leveléből olvashatjuk, hogy Vahot Imre meg éppen dühös volt. Mikor leléptek csakugyan, „nekem esik, — mond Petőfi — hogy én milyen komisz frater vagyok, nemcsak hogy magam elpártolok tőle, hanem még dolgozó társaitól is megfosztom, et caetera, s vádol égbekiáltó hálátlansággal, mondván, hogy ő emelt föl engemet a porból, ő tett azzá, a mi vagyok, ő teremtett. (Nem mosolyogsz? nem nevetsz? nem kacagysz? nem röhögsz?) S ezt azon embertől kellett hallanom, ki maga megvallotta, hogy előfizetőinek uagy részét nekem köszönheti, s kinek én mindazon antipathiákat köszönhetem, melyek ellenem támadtak.“

A mint az elmondottak bizonyítják, az ügy, habár tisztán irodalmi volt s akkor a politika mellett bármely irodalmi kérdés, ki-

¹⁹⁾ Honderű. 1846. I. 219 l 11 szám.

vált a politikai lapokban, teljesen háttérbe szorult: ez az írói szövetkezet nem csekély port vert fel s bármily rövid, de mégis valamilyes tárgyalásra még ezek is érdemesnek tartották. Ily körülmények között nem teheték, hogy hallgassanak. Gyűlést tartottak s elhatározták, hogy egy nyilatkozattal lépnek a közönség elé, melyben röviden fölfejtik céljaikat. Így jelent meg a Pesti Hírlapban, Jelenkorban s az Életképek Irodalmi Őr-ében ugyanegy időben a következő „nyilatkozat:“²⁰⁾

„Az „Életképek“ 13-dik számában azon hir közöltetvén, miszerint némely fiatal írók elhatázzák magok közt, hogy ezentul semminemű szépirodalmi lapba nem dolgozandnak, közlő az érdeklelt egyéneket felszólítja, hogy e hir alaptalanságáról nyilatkozzanak. Miután e hir és közlés alulirottakat illeti, s miután néhány lap újdonságírói és levelezői e közlés nyomán, alulirottakról és szándékukról, elferdített tudósításokat és epés megjegyzéseket kezdtek hintegetni a közönség előtt: szükségesnek látják alulirottak kinyilatkoztatni: miszerint, igen is, ők elhatázzák, hogy folyó év junius első napjától kezdve, munkálkodásukat a szépirodalmi lapoktól megvonják, s erejüket nagyobb dolgozatok s különösen pedig majdan egy általuk közös erővel megindítandó irodalmi vállalat megindítására fordítandják, kijelentvén egyszersmind jelen nyilatkozatban azt is, miszerint alulirottakat ezen irodalmi vállalat létesítése célján kívül semminemű mellékes vagy talán — mint némelyek hinni és állítani akarnák, — szenvedély-szülte cél nem vezeté. — Ennyit a tisztelt közönségnek tudtul adni, s némelyek irányában megjegyezni alulirottak kötelességöknek tarták, nehogy számosan homályban legyenek azon célnál és téren, melyen minden félreértés kikerülendő s melyen a tiszt. közönség alulirottakkal hihetően minél előbb találkozni fog. Kelt Pesten, april 8-án 1846. Bérczy Károly. Degré Alajos. Jókay Mór. Kaján Ábel. Lisznyay Kálmán. Obernyik Károly. Pálffy Albert. Petőfi Sándor. Tompa Mihály.“

²⁰⁾ Pesti Hírlap. 1846. 249 l (ápr. 12. 657 sz.) Jelenkor 1846 173 l (ápr. 12. 29 szám). Irodalmi Őr 1846. 14. szám (ápril 18) A Pesti Hírlapban Pálffy Albert, ki jegy alatt a „Fővárosi Újdonságok“ rovatát vezette, ezt teszi hozzá: „- E lapok mai számának egyik alsóbb rovatában van közölve néhány fiatalabb íróink nyilatkozata a szépirodalmi lapoktól visszavonulásuk tárgyában. Elmondandjuk e szép célú mozgalomrólí nézetünket máskor.“ Utóbb azonban nem szólott többé róla.

Igy állott a társaság ügye, midőn ápr. második felében Kerényi Frigyes Eperjesről Pestre ment, külföldre utazván s természetesen, ő is csatlakozott hozzájuk, mire lett belőlök „a X-ek társasága.“ Erre nézve a Pesti Hirlap a következő hírt közlé: „Azon 9 fiatalabb szépirodalmi író sorába, kik nem régiben nyilatkoztaták ki a lapokban, miszerint ezután összetett vállalkal munkálódandnak pályájokon, legujabban Kerényi is beállott. Előlegesen megemlithetjük, miszerint e 10 tagból álló írói társulat „Pesti füzetek“ czimű gyűjteményben szándékozik ezentul világ eleibe terjeszteti elméműveit, melynek első kötetébe iktatandó munkák be- küldési határnapja junius 20-ka.“²¹⁾)

A Honderü természetesen újra megragadja az alkalmat, hogy megjegyzéseket tegyen. Azonban akár azért, mert bárha első cikkében nevet nem említett, mégis megsértette két munkatársát is;²²⁾ akár mert látta, hogy a sajtó nincs az ő véleményén: most tisztessegebb módon, de azért nem kevésbé kellemetlenül ilyen formán oktatja őket:

„— Azon kilencz fiatal írókhoz, kik maguk is nyilatkoztak, munkásságuknak a journalisticátóli megvonása iránt, száma egygyel szaporodott; Kerényi urban. A „tizek“ munkáikat ezentul maguk adandják ki, Pesti füzetek czim alatt, mint mondják. Mi legyen tartalmuk e pesti füzeteknek, még nem tudjuk, de mindenesetre előre föl kell tennünk, hogy azok — ha csak az egész 'tizek' a gyermekes viszketegség bélyegét felölteni nem akarják — önállóbb, nagyobb szerü művek leendenek, mint novellák, elmefuttatások s egy pár csinoska költemény; talán egymás kölcsönös segélyével, s szigoru gondal kidolgozandott apróbb s nagyobb regények, hosszabb

²¹⁾ Pesti Hirlap 1846. ápril 23. 271 l E hírt is több lap átvette. A Budapesti Híradó így: „— A szépirodalmi írók szövetségébe Kerényi Frigyes is felcsapott; s így tizen elvonulva a szépek lapjaitól ezentul elmevirágait saját szerkezettü „Pesti füzetek“-ben nyujtandják hölgyeinknek.“ (196 l ápr. 26). Az Életképek: „— Azon 9 fiatalabb íróink, kikről lapjainkban is említés tétetett, egygyel szaporodtak: Kerényi Frigyessele, s jövő félelvben, „Pesti füzetek“ czimű gyűjteményt szándékoznak kiadni.“

²²⁾ E két munkatársa a Honderünek a X-ek közül 1816 I. feléről Tompa és Lisznai voltak s azon valóban csodálkozni lehet, hogy a Honderü első cikke után is írtak még bele tovább is. Talán a Honderü e második cikkel éppen őket akarta megengesztelni

komoly értekezések, mintsem azok szépirodalmi lapba felvételhetnének, vígjátékok és drámák teendik tárgyukat. És ez esetben sok szerencsét, jó sikert kívánunk a tizek'-nek, és — mi ifju tehetségeknél oly fehérholló — kitartást, mert azon egy pár szép tehetség, mely az „elszakadtak“ közt van, egy és más éldelhető nyújthatand az irodalomnak, mindamellott, hogy még mi korainak tartjuk ez ifju kezdőknek a journalistica szárnyai alóli kiröppenésüket, mielőtt az szellemüket biztosb röptüvé edzhetne volna.“²³⁾

Ennyi tartozik ez írói társaság megalapításában az előzményekhez. Mi ennek létrejöttét első sorban Petőfinek tulajdonítjuk. Ebben megerősít minket Petőfinek fönnebb idézett levele Aranyhoz. De megerősítnek azok is, kik mint kortársak eddig e dologról írtak. Jókai azt mondja „Az én kortársaim“-ban a többek közt, hogy „ekkor egy eszme villant meg Petőfi agyában: az írói társulati terv.“²⁴⁾ Vahot Imre szerint is „leginkább Petőfi izgatására“ állottak össze.²⁵⁾ Degré szerint „Petőfi és Jókai nagy reményekkel s szép kilátásokkal megalakították a „tizek“ társaságát.“²⁶⁾ Ebből az látszik, hogy Petőfi legelőször Jókaival közölte tervét s így vonták be a társaságba a többieket.

Az okokra nézve is megegyeznek az adatok. Jókai szerint a függetlenségre való vágy vezette őket az egyesülésre és így az, hogy magok adjanak ki egy közlönyt.²⁷⁾ Vahot Imre szerint a gyámkodástól akartak megszabadulni s így műveiket egy önálló folyóiratban tenni közzé, melynek tiszta jövedelmén osztoztak volna.²⁸⁾ A fennebb közlött „nyilatkozat“ szerint munkálkodásukat megvonják a szépirodalmi lapoktól és csakis ezektől s „erejüket nagyobb dolgozatok s különösen pedig majdan egy általuk közös erővel megindítandó irodalmi vállalat megindítására“ fordítják, miben őket semmi mellékes vagy szenvedélyszülte cél nem vezet.

Tehát meg akartak indítani egy folyóiratot. Ez lett volna a „Pesti füzetek“, valami nagyobb szabású vállalat mint az akkori di-

²³⁾ Honderű. 1846. I. 338 l. 17 szám, ápr. 28.

²⁴⁾ Életemből. I. 223 l.

²⁵⁾ Emlékiratai. 257 l.

²⁶⁾ Visszaemlékezéseim. I. 131 l.

²⁷⁾ U. ott. 223 l.

²⁸⁾ Az idézett h. l. yn

vatlapok s divat nem is lett volna benne. Tehát a szépirodalom megmentetett volna más nyugóktól is, mint utóbb Arany János tett ebben fontos kísérletet a *Koszorú*-val. De ez nem azt teszi, hogy csak nagyobb műveket adtak volna ki benne, a vállalat alakja folyóiratszerű lett volna, ennek minden tulajdonaival. Az idő pedig a nál alkalmasabbnak látszott rá; mert Vahot Imre azt mondta, hogy föl-hagy a Pesti Divatlappal. Így az új vállalat mintegy annak helyébe lépett volna.

Természetesen választottak irodalmi jelszót és célzt is. Petőfi teljesen tisztában volt már akkor arról az antagonizmusról, mely köz-te és a régi irodalom közt fennállt. Az ő költészete új Isteneknek hó-dolt s más eszményekért lelkesült. Ez írói társulatnak az is lett vol-na célja, hogy ezeknek az eszményeknek szolgáljon. Ezt az irányt e szókkal lehetne kifejezni: a költésben az eszmék elsőbb rangúak, mint a szavak; az eszme, a gondolat az úr, a szavak csak szolgálak, s hogy az irodalomnak a nemzetin és népin kell alapulnia. E célzt ki is tűzte a társaság. Jókai szerint: „iránya volt: a magyar nép nyelvét irodalmi értékre emelni: irányban és eszmejárásban követni a nemzeti sajtóságokat.“¹⁹⁾ Ezt mondja Degré is, de úgy látszik Jó-kait idézi. El is nevezte aztán Petőfi ez irányt „magyar romantika-iskolá“-nak.²⁰⁾

Milyen természetű volt s miben nyilatkozott az az irány a köl-tészetben s általában is az irodalomban, melyet Petőfi meghonosított s ez irodalmi társulat által műveltetni óhajtott, oly terjedt kérdés, hogy e helyen részletesebben ki nem térhetek reá. Annak elmondása tartozik ide főleg, hogy mi lett a társulat további sorsa. Eljön 1846 július 1-seje s a „tízek“ valóban lelépnek,²¹⁾ azonban jól kigondolt tervök mindjárt kezdetén kellemetlenségbe és legyőzhetetlen akadá-lyokba ütközött.

A kellemetlenség az volt, hogy Vahot Imre a *P. Divatlap* 1846 II. félévi első számában, egyszerre öttől közlött a *X*-ek közül hol költeményt, hol prózát, lévén nála „majd mindenkinek már előre dí-

¹⁹⁾ Petőfi emléksobránál. Emlékeim. I. 284 l.

²⁰⁾ Jókai u. ott. Zilahy K. szerint Pálffy indítványozta ezt az elnevezést; „de e gondolat nem lett viszhangra“ Petőfi S. életrajza. 89 l. L. Gyulainál is, Uj. m. Muz. 1854. 105 l.

²¹⁾ Vahot Imre szokott felületességével e lelépést 1847 jul. 1-jére teszi (Emlékiratai I. 248 l.); mit Zilahy, ki Petőfire nézve előszeretettel használta fel, mit Vahot neki elbeszél, utána színtén így ad. Petőfi S. életrajza 90 l.)

jazott, kifizetett munkája.“²²⁾ Így jelent meg Petőfitől „Változás“, Obernyiktől „Báلكirályné“, Degrétől „Pesti uracs“, Lisznaiától „Rabnő“, Tompától „A Tisza rétje ég“.²³⁾ Volt erre lótás-futás, mond Vahot, s végre abban állapotdák meg, hogy Petőfi fog nevökben nyilatkozni, ki személyesen vitte azt el Vahothoz. „Olvasom, — s azonnal ráismertem, hogy a fogalmazás Petőfitől ered — írja Vahot. Oly durva, oly mélyen sérteni akaró kifejezésekkel volt ezen nyilatkozat megrakva, hogy többé magam sem vettem tréfának a dolgot, hanem az én jó fiamat, mint túllundulatos és rajtam a leghálátlanabb méltatlanságot elkövetni akaró író és embert, az ő megtámadásához illő kiméletlenséggel lehorodtam s goromba nyilatkozatával együtt elűtasítám. Petőfi ez által sértve, megalázva érezvén büszkeségét, . . . párbajjal fenyegetett s én kinevettem őt, valamint a világ kinevetett volna engem, ha én vele, mint fiammal, vagy inkább testvéremmel párbajt vívok.“²⁴⁾ Így beszéli el Vahot.

Petőfi szintén elbeszéli az esetet Aranyhoz írt, fönnebb említett levelében. „A múlt július elsejétől kezdődött a Tizek társasága, s ime mindjárt a Pesti Divatlap júliusi első számában (a tizek közül többek munkáival együtt) látom egy versemet. Mondtam Vahotnak, hogy ez ellen fölszólalok nyilvánosan. Ő azt felelte, hogy ha komolyan föl merek lépni, megsemmisít. („Merek“ . . . „megsemmisít“ . . . hallod ezt?) Megírtam a cikket s benne megmutattam simpliciter, hogy Vahot kijött versemet lopta. S ez világos és elcsavarhatlan tény volt. Ő elolvasta cikkemet, s visszadobta, hogy nem fogja kiadni, s elkezdett engem gazemberezni szemből-szembe. Erre nem felelhettem egyébbel, mint kardhegygyel vagy golyóval. Elküldtem hozzá secundánsaimat, de ő másfél napi gatyázás után végre határozottan kimondta, hogy semmi esetre sem fog vinni. Ezek voltak vég-szavaim hozzá: No a milyen alávaló gazember, épen olyan gyáva is vagy.“

Az életrajzírók, így Zilahy K. is, mig Petőfi e levele nem lőn ismert, csak Vahotot idézték ez ügyben s igen sokan abból merítették azt a vádat, hogy Petőfi Vahotjótéteményeiért hálátlansággal fi-

²²⁾ Emlékiratai. 358 l.

²³⁾ Pesti Div. 1846. II. 27. sz. jul. 4-én.

²⁴⁾ Emlékiratai. 358—9. I. E sorokból is mennyire kirí például az a pártfogói gyámkodó módor, melyről fönnebb szőltam.

zetett. Jókai mindig tagadta e vád helyességét s valóban, közelebb-ről tekintve meg ezt az esetet, Petőfi épen nem hibás s neki kell igazat adnunk. Érdekes volna épen ezért ismerni e nyilatkozatot, de az nem jelent meg sehol. Vahot eljárása még akkor sem volt lovagias, ha csakugyan megvett költeményt adott ki Petőfőtől s nem épen más uton szerzettet. Ennek következtében Petőfi Vahot lapjába soha egy betűt sem írt többet s a jó viszonynak örökre vége lett.

A legyőzhetetlen akadály pedig abban állott, hogy a társulat nem kapott engedélyt a folyóirat megindíthatására.

„Csupán egyet hagyunk ki számításunkból: — mond Jókai — azt, hogy abban az időben a lapkiadáshoz engedély is kellett. A laptulajdon akkor szabadalom volt, s gondoskodva volt róla, hogy három szépirodalmi lapnál több ne legyen a világon. A tízek nem kaptak egy negyedik lapra engedélyt, s egy évre terjedő fogadalmokkal csak azt nyerték, hogy egy évig el kellett némulniok, nem írhattak sehova“.²⁵⁾ Említi ezt az akadályt Degré is.²⁶⁾ Részletesebben az ügy folyáának épen ezt a részét nem ismerjük. Jókai és Pálffy Albert elmondhatnák, hogy mi volt a fő kifogás, melynélfogva az engedély megtagadtatott, s talán a beadványnak s válasznak is nyomára lehetne találni a helytartótanács akkori íratai között. Zilahy semmit sem tud az akadály e részéről. Nem említi Gyulai sem „Petőfi Sándor és lyrai költészetünk“ cz. értekezésében.²⁷⁾

E helyett egészen más indító okokat említnek. Az az általános vélemény, hogy a társulatba állott ifjú írók Petőfit és Jókait kivéve nem voltak elég tehetségesek a tervezett cél megközelítésére. Ehhez képest az eszme nem volt a viszonyokból nőve, központja hiányzott, nem volt, ki őket „összetartsa, fegyelmezze s zászlójukra írja a jelszót. Inkább a történet és körülmények hozták őket össze, mint a közszellem. Inkább fellobbanó lelkesülés vagy szeszély izgatta szellemüket, mint komoly áthatottság. A tettszomjas ifjuságot akarták képviselni, mely megúnta már a szónokok hosszú beszédeit, a népet akarták képviselni, mely szerintök sehol sem volt képviselve. Mindezt inkább sejték, mint tudták. Közülök csak egy párból vált

²⁵⁾ Életemből 224 l.

²⁶⁾ Visszaemlékezés cím 134 l.

²⁷⁾ Új magyar muzeum 1854. I. 102—5 l. szól a társulatról.

nevezetesebb irodalmi egyéniség, és szövetkezők nem magáért érdekes irodalomtörténeti mozzanat, hanem mert azon szellem egyik előjelensége volt, mely később szépirodalmunkban mindinkább uralkodó lön". E néhány mondatot Gyulaitól idézem,²⁷⁾ mert az ő megjegyzéseit többnyire átvették az utóbb írók. Zilahy még azt teszi hozzá, hogy lettek volna, kik politikai színezetet akartak a társulatnak adni.

Az igen valószínű, hogy a társulatnak minde hibái a legnagyobb részben megvoltak. Azonban nézetem szerint nem épen e szempontból veendő figyelembe. Azt kell tekinteni, hogy ők tízen körülbelől leginkább képviselték akkor az újabb színű szépirodalmat. Érezték, hogy tehetségök van. Érezték, hogy Vahot, Frankenburg úgy bánik velök, még Petőfivel is, ahogy jónak látják, nem is szólva a Honderüről, holott a legértékesebbek e lapokban legnagyobb részt az ők műveik. Ha tízen vagy egynehányan összeállnak, ők tulajdonképpen bármelyik divatlapot, akár hatás, akár érték s nemes irány tekintetében. Ott van Petőfi, majd a társulat folyóiratában adja költeményeit, melyek Vahot lapját oly népszerűvé tették; ott lesznek Jókay, Degré, Obernyik, Pálffy elbeszéléseikkel s színdarabjaikkal, Kaján Ábel humorával és satirájával, Tompa, Bérczy, Kerényi, Lisznyai költeményeikkel. Mindezek, kik többet képviselnek együtt, mint a mit bármelyik divatlap akkor fel birt mutatni, nem tudnák-e majd megelőzni őket, ha organumok lesz? Nem tagadjuk, hogy egy jó lap, vagy folyóirat sorsa gyakran nem a szerkesztő tehetségétől függ, hanem arravalóságától; s épen a nagy tehetségek szokták legkevésbé birni az erre szükséges tulajdonokat; de nem volt-e köztük legalább is oly ügyes szerkesztői tehetség, mint Frankenburg vagy Vahot? Hiszen Jókai egy év múlva átvette az Életképeket s bármennyire dicséri is Frankenburg a maga ügyességét a szerkesztésben Emlékiratai több helyén, mit nem is vonunk kétségbe; de az áll, hogy ezóta sokkal több irodalmi s egyéb elvet képviselt a lap mint alatta. De ott volt Pácz Albert is, ki néhány évre rá egyikét alapítja meg a Vasárnapi Ujságban a leghasznosabb vállalatoknak, vajjon nem birták volna-e ők elszerkeszteni jól a társaság organumát?

²⁷⁾ Uj magy. muz. 1854 I. 105 l.

Mindenesetre, ha a folyóirat megindul, a társulat szervezetének változni kellett volna. A mint nyilatkozatukban pár sorban elmondják, az nagyon határozatlan valami volt még. Hogy szervezőkről ítélhessünk, ismerni kellene azt az okmányt, melyet közösen aláírtak; ama gyűlések jegyzőkönyveit, melyekben megbeszélték a folyóirat szerkesztését, az egész eljárást, de mindez ismeretlen. Magáról az egész társulatról, s ama hatásról pedig, melyet az irodalomra gyakorolt volna, csak úgy ítélnénk, ha valóban kiadhatta volna folyóiratát. Az bizonyos, hogy az irodalmi czéllal Petőfi és Jókai, kik fő mozgatói voltak az ügynek,²⁸⁾ tisztában voltak s a terv, hogy ezt írói társulattal s önálló vállalatban szolgálják, helyes és egészséges eszme. Nem rajtok mult, hogy az idea helyességét a gyakorlatban is bemutassák s esetleg ezen az úton tegyenek tanubizonyosságot czélszerű vagy czélszerűtlen voltáról. Ez pedig lényeges pont e társulat történelmében.

Annyi bizonyos, hogy tekintve hasztalan küzdelmököt a folyóirat engedélyezéseért, sokáig tartottak össze, de a hasztalan várakozás elcsüggesztette őket. Ekkor Frankenburg, ki mint Emlékiratai-ban mondja,²⁹⁾ maga is egyelőre hiában, tervezte egy írói társulat alapítását, ügyesen fölhasználta a helyzetet s nem zárkózván el tőlük mogorván, mint Vahot, vagy töltvén rajtok ügyetlen boszút, mint a Honderü, — megnyerni igyekezett őket. Levelet intézett tehát hozzájuk, mely az Életképekben a válaszszal együtt megjelent:

„Ismét egy pár szót, de örvendetést, lapunk ügyében“ cz. alatt.³⁰⁾ „Folyó hó 7-ikén: — mond Frankenburg — Bérczy Károly, Degré Alajos, Jókay Mór, Kaján Ábel, Kerényi Frigyes, Lisznyai Kálmán, Obernyik Károly, Pálffy Albert, Petőfy Sándor és Tompa Mihály urakhoz a következő levelet irtam:

Tisztelt barátim! Nehány hó előtt önök egy nyilatkozatot bocsátottak közre, melyben határozott szándékukat jelentették ki, a journalirodalomról egy időre lelépni; mire két cél vezérelhette ön-

²⁸⁾ L. Degré. Visszaemlékezések. I. 134.

²⁹⁾ III. K. 1—2 l.

³⁰⁾ Életképek 1846. II. 671—2 l. Nov. 21-én. Ugyanezeket kiadta az Emlékiratokban is. III k. 2—7 l. Azt azonban egyáltalán nem lehet érteni, hogy Frankenburg miért tartotta szükségesnek e helyen változtatásokkal és kihagyásokkal közölni nemcsak a maga levelét, hanem a választ is.

ket: egyik, hogy tehetségeiket ezentul önálló művek alkotására fordítva, magukat a napi érdekű tárgyak kezelésével el ne forgácsolják; másik, egy füzetenként megjelenendő almanach egyesült erővel kiadása leende. — Baliteletesekek ugyan egy harmadik okot is emlegetnek: minek személyes tekinteteken kellene alapulni, mit én azonban motiválni nem tudok, hinni pedig nem akarok. — Az elsőbbi cél, mint ezt azóta többen önök közül tetteleg bizonyíták, részint közönség elébe léptetett, részint tudunkra munkálatban levő önálló műveikkel erélyesen meg lón közelítve — s az irodalmi kifejlődést figyelemmel kísérőnek lehetetlen az ebbeli haladáson szívből nem örülnie; az utóbbi vállalat azonban, hihetőleg előtünk is ismert okokból, kevésbé látszik a kívánt czélnak megfelelni. Az almanach-literatura sokkal kisebbszerű, sokkal szűkebb közre szorított, minthogy jól ismert nevekkal bíró tehetségek magukat ennek korlátai közé temessék. — S mi következett belőle? Hallgatás, pangás az írók részéről; elégtelenség, hidegülés a közönségéről: mert mig önök visszavonultak a lapirodalom teréről, addig az elébb szellemi kisebbségben tartott irodalmi töredék kapott túlnyomóságra, azon ismeretlen középszerűségek küzdtek fel magukat nyilvános kárával a szépirodalomnak, úgy, mint a közönségnek. Pedig nincs tér és mód, melyen bármely korszerű eszme, erkölcsi vagy honfui, erősebben bírna hatni közönségünkre, mint a szépirodalom tere. Veterán íróink nagyobb része — hála nekik és elismerés az eddigi küzdelmekért — most már örömelebb élvezi nyugalmát, vagy az élet nehezebb fáradalmaival harczol: önök azok, kiknek most, ha valaha kell egyesült erővel föllépniök a síkra, hogy azon, ismerve az irányt, mit honfinak és becsületes embernek követni kell, az igazság és honérzet diadalát kivíni segítsék . . . Ezért felhivom önöket, minden önzés és ámtás nélkül, nemcsak a magam, hanem inkább a közügy érdekében, hogy félretéve minden mellékérdeket, és netalán — mit valószínűnek nem látok — neheztelést: bontsák föl úgyis csak ideiglenesen kötött társadalmi szerződésöket, s kezdjék meg újra a hatást, mire erkölcsi és honfui tekin'etben önlelkök sugallásától fel vannak hivatva, emelve a divatlapok közül bármelyiket, nélkülözött munkálataikkal, melynek iránya önlelkökével összhangzik! Adjon az ég önöknek áldást és egyetértést, szavaimnak pedig kívánt sikert.

Maradtam Budán, 1846. nov. 7-én. Frankenburg Adolf.“

„E barátságos s őszinte lélekből eredt felszólításomra — folytatja Frankenburg — a társulat jegyzőjétől e szives választ nyertem: Tisztelt szerkesztő úr. Önnek f. hó 7-én hozzánk intézett, s reánk nézve több tekintetben hízegő felszólítása által nem csekély mértékben érezzük magunkat megtisztelve. Egymásközti kölcsönös szerződésünk mult július 1-től egy évre kötött, s így önnek baráti felszólítása nélkül, legalább nemleges tekintetben, jövő 1847-d. július 1-ig tartott volna; — tetteges része alakulásunk céljának nem nyilvánítható akadályok miatt teljesülésbe nem mehetvén, — Ön felhívásának vétele után, f. hó 16-ikra gyűlést hirdetünk, melyben a kölcsönös czáfolatok beváltása után, de leginkább az Ön által előadott motivumoknál s a divatlapok nagy része által szorosabban kifejtett irány- s programnál fogva, társulatunk a jelen voltak s a beküldött nyilatkozatok közmegegyeztetével felbontottnak nyilvánított, s az adott szó kölcsönösen visszaadott. Ha a magyar irodalmi körülmények az eddigieknél netalán jobbra változnának, most szándékolt de fogamatba nem hozathatott célunk bizonyosan újra egyesítend bennünket. Most azonban szívesen engedünk ön felszólításának és — közremunkálásunkat előlegesen is ígérve — a mi által a szépirodalom emelésére, s ennek folytán a közügy előmozdítására nézve csekély tehetségeink befolyással lehetnek, mind azzal az olvasó közönség elébe föllépni, különösen a dolgok jelen állapotában — legszentebb kötelességünknek ismerjük. — Költ a társulat 1846-d. november 16-diki gyűléséből. Kaján Ábel, m. k. társulati jegyző.“

E fölszólítással és válaszzal vége lett „a tízek társulata“-nak s a viszonyok többé nem is voltak olyanok, hogy ilyen formában újra életre kelhetett volna, azonban egészen nem lett vége, némiképen megvalósult az, 1847. II. felében, midőn Jókai vette át az Életképek szerkesztését Frankenburgtól, minek a rajza azonban már nem ide tartozik. A felbomlott társulat írói pedig nem sokkal ezután írni kezdtek az Életképekbe, hol találkozunk még 1846-ban Jókai (Szonkolyi Gergely), Degré (Két Robin de Bois), Bérczy Ladár Károly (Költő lantja), Petőfi (Mi van innen távol? Az örült), Lisznyay (A vándor botjához) neveivel és műveivel; a Pesti Divatlapba írt Jókai (Házasságok Desperatióból); a Honderübe pedig Bérczy Károly még a társulat hivatalos felbomlása előtt is adott egy for-

dított francia beszélyt (Howard Katalin zsebkendője II. 203. szept. 15 és 22); s még elébb, a 178 I. írt egy levelet is K. Ladár név alatt (A magyar orvosok és természetvizsgálók VII. nagygyűlése Kasán és Eperjesen cz. alatt); a fölbomlás után írt ugyanő (Volnék) és Tompa (Levél Pogány Károlinához). Obernyiket kivéve, ki állhatatosan bevárta a szerződésileg kikötött egy évet, mindenki föllépett 1847. júliusa előtt, csak Obernyik nevét nem találjuk köztük, jegyzi meg róla Jókai: „Ő puritán szigorral úgy fogta fel a dolgot, hogy egy évig saját lapjában kötelezte magát mindenki írni csupán, ha tehát ily lap nem jöhet létre, tartozik egy évig hallgatni.“³¹⁾ Megjegyzem azonban, hogy Kaján Ábel (Pákh Albert) nevét sem találtam 1846 II. és 1847 I. felében egyik divatlapban sem, míg a 1847-diki Életképek I. felében a többiek mind a nyolczan dolgoztak, a P. Divatlapban közülök ötnek találkozunk a nevével (Jókai, Pálffy, Kerényi, Lisznyay, Tompa) s a Honderüben is a Tompáéval és a Lisznyaiéval.

Dr. Ferenczi Zoltán.

³¹⁾ Az én kortársaim. Életemből. I 224.

ADALÉKOK NÉPKÖLTÉSÜNKHÖZ.

I.

Benedek Ilona.

Ahajt álmot láta
Benedek Ilona:
El is eljövének
Czifra kérők érte,
Bé is béemelték
Üveges hintóba,
El is elvitték őt
Hat fekete lóval,
Hat fekete lóval,
Aranyos hintóval.

— Anyám, édes anyám,
Én szerelmes anyám,
Jó nevelő dajkám,
Benedekné asszony!
Én is álmot láttam,
Csuda czifra álmot:
El is eljövének
Czifra kérők értem,
El is elvivének
Üveges hintóval,
Üveges hintóval,
Hat fekete lóval,
Kiken minden istrang
Ezüstből van fonva,
Kiken minden szerszám
Meg van aranyozva.

— Meg is megérkeztünk
Királyi udvarba,
Arannyal, gyémánttal
Kirákott udvarba,
Ott nekem adának
Mézes mákot ennem
Ott nekem adának
Édes mustot inni,
Ott nekem adának
Bársony folyó-gunyát,
Ott engem adának
Szép királyurfinak.

— Benedek Mihályné,
Édes anyámasszony!
Eressz el te engem
Le a kert végire,
Tiszta folyóviznek
Partjára, szélire,
Ott is ottan lakik
Öreg Jankucziné,
Jankuczi Pistáné,
Vén kuruzsló bába,
Ki az én álmomat
Mindjárt meg is fejt!

— Hallod lányom, hallod
Benedek Iona!
Én is de megfejtem
A te szép álmodat:

— Nem az a szép álom,
Nem az a te bajod,
Még a madarak is
Mind azt csirikolják,
Mi az a te bajod!

— Te bizony szereted
Jankucziné fiát,
Jankuczi Misikét,
A szép cigánylegényt,
Az a te nagy bajod!

— Anyám, édes anyám,
Benedek Mihályné!
Mit tűröm-tagadom,
Ha be kell vallanom;
Én bizony szeretem
A szép cigánylegényt,
A szép cigánylegényt,
Jankuczi Misikét!

— Anyám, édes anyám,
Benedek Mihályné!
Mit tűröm-tagadom,
Ha be kell vallanom;
Biz' én a mult kedden
Hitet mondtam vele!

* * *

Benedek Mihályné
Csak hallgatja vala,
Ő nagy, kevély szive
Szomorkodik vala.

— Istenem, istenem,
Szerelmes istenem,
Hogy kell egy teremést
Nekem elvesztenem!

— Kocsisom, kocsisom,
Legjobbik kocsisom!
Fogd be lovaimat
Üveges hintóba,
Hajts le vele, hajts le,
Le a kert végire,
Jankuczi Pistáné
Háza elejibe,
A szép cigánylegényt,
Jankuczi Misikét
Ültesd be izzibe',
A fekete tóig,
Feneketlen tóig
Meg se is állj vele,
Nagy fekete tónak,
Feneketlen tónak
Vesd a közepibe.

* * *

Az ajtón hallgatá
Benedek Iona.

— Hát az én kedvesem
Veszeszteni vizzik?

— Állj meg kocsis, állj meg,
Hadd menjek el én is,
Jankuczi Misivel,
Kicsi szeretőmmel
Hadd vesszek el én is!
Vérem a vérevel
Egy patakot mosson,

Testem a testével
Egy sirban nyugodjon,
Lelkem a lelkével
Mennyben vigadozzon!

Benedek Mihályné,
Hogy megtudá vala,
Hires vizi buvárt
Elhozata vala;
Hires vizibuvárt,
Bakcsi-Biró Jankót,
Kivel megjárata
Nagy feneketlen tót.
Kivel megjárata,
Ki is halásztatá,
El is temetteté
Jegenyefa alá.

Egyikből kinöve
Fehér folyó rózsa,
Másikból kinöve
Piros folyó rózsa.

Sugár jegenyére
Föl is tekeredtek,
Jegenye tetején
Összeölelkeztek.

Odament, odament
Benedek Mihályné,
Ki is kivágotá
Tőstől, gyökerestől,
El is elégeté
Minden levelestől.

Ahajt megszólala
Benedek Ilona:
— Hiába öltél meg
Te lelketlen anya,
Égbeszálló füsttel
Mű is égbe szállunk,
Igaz szerelmünknek
Kegyelmet találunk.

(Sz.-Keresztur.)

II.

Szép leány Máriskó.

Hol jártál, hol jártál
Szép leány Máriskó?

— A kerek erdőben,
Szép virágot szedni,
Az én édesemnek
Kalapjába tenni!

Bizony nem igaz ez
Szép leány Máriskó,
Hol jártál, hol jártál,
Szép leány Máriskó?

— Törökbuza-földre,
Gyöngé burjánt szedni,
Disznókat etetni!

Bizony nem igaz ez
Szép leány Máriskó!
Hol jártál, hol jártál
Szép leány Máriskó?

— Ki a temetőre,
Magamnak sirt ásni,
Gyászos ifjuságom
Oda eltemetni!

Biz' az jobb lett volna,
Szép leány Máriskó!
Hol jártál, hol jártál,
Szép leány Máriskó?

Felástad a földet
A diófa alatt,
Eltemetted oda
Te kicsi fiadat!

Szép leány Máriskó!
Levágjuk a hajad!
— Jaj, édes istenem,
Jaj, megöl a szőgyen!

Szép leány Máriskó!
Vasra vertünk téged!
— Édes kicsi fiam,
Bárcsak felébrednél.

Szép leány Máriskó!
Holnap álló délbe'
Átaladunk téged
A hóhér kezébe!

— Adjatok, adjatok,
Csak hamar adjatok,
Mert én megérdemlem
Ezt a gyalázatot!

(Sz.-Keresztur.)

III.

Áspis kigyó.

— Kebelembe búvék
Mérges áspis kigyó;
Vedd ki apám, vedd ki!

— Bizony nem veszem én!

— Kebelembe búvék
Mérges áspis kigyó;
Vedd ki anyám, vedd ki!

— Bizony nem veszem én!

— Kebelembe búvék
Mérges áspis kigyó;
Vedd ki néném, vedd ki!

— Bizony nem veszem én!

— Kebelembe búvék
Mérges áspis kigyó;
Vedd ki hugom, vedd ki!

— Bizony nem veszem én!

— Kebelembe búvék
Mérges áspis kigyó;
Vedd ki rózsám, vedd ki!

— Bizony kivesszem én!

— Áspis kigyónak ha
Hetven foga volna,
Hetvenhét fogában
Hétszáz méreg volna,
Hétezerszer halnék
Szörnyü halált egybe';
Akkor is kivenném
Én szerető párom,
Mert én téged rózsám
Igazán szeretlek!

— Nincs a kebelemben
Mérges áspis kigyó,
Nem is kell kivennem
Hamis lelkü apám!

— Nincs a kebelemben
Mérges áspis kigyó,
Nem is kell kivenned
Álnok szívü anyám!

— Nincs a kebelemben
Mérges áspis kigyó,
Nem is kell kivenned
Gonosz nénémasszony!

— Nincs a kebelemben
Mérges áspis kigyó,

Nem is kell kivenned
Lelketlen kis hugom!

— Nincs a kebelemben
Mérges áspis kigyó,
Csak egy szerető szív,
Egy holtig hűséges,
S az a hűséges szív
Sem egyé, sem másé,
Csak az én rózsám!

(Sz.-Keresztur.)

IV.

Égető Birtalan.

Égető Birtalan
Egyszer jó kedvibe'
Hasra vágta magát
Az út közepibe.

Jött a nagy delizsáncz
Végig mene rajta,
Hitvány Birtalannak
Eltörött a karja.

Elment a törvényre
Égető Birtalan,

Ottan élémondá,
Neki mi baja van.

Ott a törvénybíró
Mindjárt föl is vette; —
Huszonötöt kapott
Birtalan érette.

Égető Birtalan
Felfogadá egybe',
Soha se köt többet
Belé a németbe.

(Sz.-Keresztur.)

V.

Timafalán van egy malom,
Bánatot örölnek azon,
Nekem is van búbánatom,
Odaviszem, lejáratom.

Ne vidd oda a bánatot,
Jobb ha interesre adod,

Esztendőre vagy kettőre
Három annyi lesz belőle.

Én se vittem a malomba,
Gyűjtöttem alattomba,
Most már úgy kinőtte magát,
Ellepne egy egész határt.

(Sz.-Keresztur.)

VI.

Csonka Királybiró.

Asztalánál üle
Csonka Királybiró,
Hajtva hajtogatá
Kis ezüst poharát.
Oda mene, oda,
Kiesi koldusfiu:

— Szánj meg engem, szánj meg
Csonka Királybiró,
Ne sajnálj te tőlem
Egy darab kenyeret,
Egy darab kenyeret,
Egy pohárka vizet!

Ahajt hátra szóla
Csonka Királybiró:
— Inasok, inasok,
Udvari inasok,
Vessétek ki mindjárt
Ezt a koldusfiut!

Inasok kidobták,
Még meg is rugdosták
Kiesi koldusfiut,
Mégis csak eljöve,
Mégis csak visszajött
Kiesi koldusfiu.

— Szánj meg engem, szánj meg
Csonka Királybiró.
Ne sajnálj te tőlem
Egy darab kenyeret,
Egy darab kenyeret,
Egy italnyi vizet!
A mit te nekem adsz,
Följegyzik az égbe',

A mivel megbántasz,
Te számodolsz érte!
Hallod-e, hallod-e
Csonka Királybiró,
Ne sajnálj te tőlem
Egy darab kenyeret,
Egy falat kenyeret,
Egy italnyi vizet!

Megharagszik erre
Csonka Királybiró.
— Inasok, inasok,
Udvari inasok,
Esmét csak idejött
Ez a koldusfiu,
Vigyétek, vigyétek,
Csak hamar vigyétek,
Égető tömlőcznek
Mélyire vessétek!

Egyszeribe vitték,
Tömlőczbe vetették,
Kigyóknak, békáknak
Közibe betették,
Nehéz vasba verték
Gyöngé kezit, lábát,
Állitnak elébe
Fegyveres istrázsát.

Kiesi koldusfiu
Ottan fudogálja,
— Ne strázsálj te engem
Fegyveres istrázsa,
Menj el te, menj el te
Fegyveres istrázsa,

Nem voltam én mindig
Koldus asszony fia,
Aj, mert én is voltam
Királybiró fia,
Aj mert az én apám
Csonka Királybiró,
Aj mert az én anyám
Kandó Küs Katicza.

Szalad az istrázsa
Föl a palotába:
Uram, uram. uram,
Csonka Királybiró!
Az a koldusfiu
Mind azt fujdogálja:

— Én se voltam mindig
Koldus asszony fia,
Aj mert az én apám
Csonka Királybiró,
Aj mert az én anyám
Kandó Küs Katicza.

Mindjárt felhozatta
Csonka Királybiró:
— Hát te mit énekelsz
Kicsi koldusfiu?

— Én biz' azt éneklem,
Csak azt, a mit tudok,
Hogy az én apám a
Csonka Királybiró,

Az én anyám pedig
Kandó Küs Katicza!

— Te vagy nekem, te vagy
Én drága kis fiam,
Itt maradsz te velem
Czifra palotámban,
El is elhozhatjuk
Te édes anyádat
Kandó Küs Katiczát!

— Biz' azt nem hozatod
Csonka Királybiró,
Mert az régen alszik
A nagy temetőbe',
Mert azt te miattad
A bánat megölte.

— Itt maradsz hát nálam
Te egyetlen fiam!

— Biz' én nem maradok
Csonka Királybiró,
Ki az én anyámat
Álnokul elhagyta,
Nem kell nekem annak
Aranya, ezüstje,
Vannak e világon,
Nálad jobb emberek,
A kik nem sajnálnak
Egy darab kenyeret.

(Sz.-Keresztur.)

VII.

Török Trézsi fia.

Nagy híres Rikában
Vagyon egy kaliba,
Abban nevelkedik

Török Trézsi fia,
Török Trézsi fia
Híres Török János,

Kinek párja nincsen
Kis Magyarországon,
Kinek párja nincsen
Nagy Magyarországon,
Kinek párja nincsen
Széles ez világon.

— Hallod-e, hallod-e
Én édes szép fiam,
Én édes szép fiam
Hires Török János,
Vidd el vissza, vidd el
Szürke paripádot,
A honnat kihoztad,
Akaszd fel, akaszd fel
Nyergedet, puskádat,
A honnan levetted;
Jaj, mer' tudom én azt,
Mi neked a bajod,
Királybiró lányát
Magadnak akarod.

— Maradj veszteg, maradj,
Én édes jó fiam,
Van nekem bánatom
Fél vágás' szekérrel,
Bizony egész vágást,
Ne csinálj belőle;
Maradj itthon, maradj
Én édes szép fiam,
Bizony szebbet szerzek
Neked jövődre!

— Királybiró lánya
Kényes is, hamis is,
Nem is neked való
Kevély uri dáma,

Bizony te megbánnád,
A mikor elvetted,
Itthon nem is ülne,
Vizitába járna!

— Királybiró lánya
Nem is neked való,
Selyem a ruhája,
Halovány orczája,
Liliom dereka
Nem erdőre való!

— Édes áldott anyám,
Édes Török Trézsi,
Ne beszélj hiába,
Nem használ az nekem,
Királybiró lányát,
Gyöngé violáját
Szivemből szeretem!

— Ha enyém nem lehet,
Jaj meghalok érte,
Vagy megölöm őt is
Megölöm magam is,
Sirass anyám, sirass,
Sirass el előre,
Mintha már vinnének
Ki a temetőre.

Hires Török János
Bement a városba,
Város közepibe,
Templom elejibe,
Ott nézte meg szépen
Gyöngé violáját,
Királybiró lányát,
Tündér Ilonáját.

A mikor kilépett
Nyergébe felkapta,
Szerető szívéhez
Hozzászorította
S elvágatott vele
Nagy híres Rikába
Nagy híres Rikába,
Kicsi kalibába.

— Állj elé, állj elé
Gonosz Török János,
Királybiró lányát,
A ki elraboltad,
Kicsi kalibádba,
A ki elrejtetted,
Hadd üssük el érte
Te kemény fejedet!

Biz' eléáll érte
Híres Török János:
— Itt vagyok, itt vagyok,
Mi bajotok vagyon?
— Nincs nekünk sok bajunk
Török János veled,
Mi csak azért jövénk,
Üssük le a fejed.

— Biz' azt nem ütitek,
Mert azt nem tudjátok,
Nem azért vagyok én
Török Trézsi fia,
Híres Török János!

Nem azért hoztam el
Királybiró lányát,
Hogy az első napon
Fejem elüssétek,
Tőlem elvegyétek,

Város négy sarkára
Testem szegeztétek,
Hanem azért hoztam
Királybiró lányát,
Hogy éljek én vele
Holtig boldogságot!

A mig elől egyik
Beszélgetett vala,
Hátulról a másik
Leütötte vala,
Híres Török János
Egybe meg is hala.

— Szólalj meg, szólalj meg
Királybiró lánya,
Hadd vigyünk el vissza
Fényes palotába;
Fényes palotába
Apádhoz, anyádhoz,
Jegybeli mátkádhoz.

— Nem megyek, nem megyek,
Mert én itt maradok,
A mig meg nem halok,
Örökké gyászolok;
Mert az én édesem
Ti elvesztettétek,
Fejét is vevétek.

Ugy ne legyen nektek
Istennél irgalom,
A hogy nem szántátok
Az én jó angyalom,
Gonosz testeteket
A tűz megeméssze,
Egyiknek se legyen
Menyországban része!
Ő is ott meghala.

(Sz.-Keresztur.)

VIII.

Híres város Kolozs város.

Híres város Kolozs város
 Abba' lakik egy mészáros,
 A dészije kilencz záros,
 Minden ujján gyűrű páros.

A mészáros Beke Feri,
 A bokáját összeveri,
 Barna lovát fölnyergeli,
 Más babáját megöleli.

Hallod-e te Beke Feri,
 A poharad immár teli,

Mert a legény nem sziveli,
 Ha babáját más öleli.

Ez az utcza melyik utcza,
 Ez bizony a szegfü utcza,
 Erre sétál Beke Feri,
 Három legény agyon veri.

Kolozs város híres város,
 Szegfü utcza vértől sáros,
 Beke Feri piros vére,
 Onnan kiált föl az égere.

(Sz.-Keresztur.)

IX.

Bátalaki László.

Édes áldott anyám
 Bátalaki Pálné,
 Biz' én meg is halok,
 Megölöm magamot
 Mikó Ilonáért!
 Biz' én csak meghalok,
 Megölöm magamot
 Karcsu derekáér',
 Piros ajakáér',
 Szép fejér nyakáér'
 Gömbölyü faráért
 Mikó Ilonának!

Szóval visszafelel
 Bátalaki Pálné:
 — Bátalaki László,
 Én édes szép fiam,
 Hát te mióta vagy
 Ilyen haszontalan!

Egy piros orczáér',
 Egy leány faráért
 Még halálra válnál!

Csináltatok, hadd el
 Olyan osztovátát,
 Kinek minden nyüstje
 Czigány nótát járjon,
 Minden fonál rajta
 Szinarannyá váljon,
 A ki csak reá néz,
 Mind utánad járjon!

— Oda is eljönek
 Szűzek, szép leányok
 Csuda dolog látni,
 A szájok eltátni,
 A tied is eljő
 Szép Mikó Ilona!

— Anyám, édes anyám,
Bátalaki Pálné,
Tudom én, tudom én,
Biz' ő nem jó soha!

Ahajt megcsinálták
Csuda osztovátát,
Össze gyűjték vele
Hat falu leányát,
De biz el nem jöve
Szép Mikó Ilona.

Anyám, édes anyám,
Bátalaki Pálné,
Meg lesz a te fiad
Egyszeribe halva,
Mert bizony nem jött el
Szép Mikó Ilona!

— Szóval visszafelel
Bátalaki Pálné,
Ne halj meg, ne halj meg
Én édes szép fiam,
Csináltak én is
Olyan halas tavat,
Kinek párja nincsen
Suhutt az ég alatt!
Oda is eljönnek,
Szűzek, szép leányok
Csuda tavat látni,
A tied is eljő
Szép Mikó Ilona!

Ahajt megcsinálák
Csuda halas tavat,
Kinek párja nincsen
Sehutt az ég alatt,

Oda gyüle, oda,
Hat falu leánya,
Csupán egy nem jött el,
— Szép Mikó Ilona!

Ahajt megharagszik
Bátalaki Pálné:
— Halj meg fiam, halj meg,
Halj meg édes László,
Oda is eljönnek
Szűzek, szép leányok,
Csuda halott látni,
Egy piros orezáért,
Egy leány faráért
A ki meg is hala.
A tied is eljő,
Szép Mikó Ilona!
A mikor belépik
Leveles kapumon,
Nyisd ki a szemedet
Én édes halottam,
A mikor belépik
Törpe küszöbemen,
Ülj fel az ágyadban
Én édes halottam,
Mikor fölemeli
Fehér szemfödeled;
Öleld meg, csókold meg,
Többet el se ereszd!

* * *

Anyám, édes anyám,
Jó Mikó Istvánné,
Eressz el engemet
Csuda halott látni,
Csuda halott látni,
Ki érettem meghalt.

— Ne menj lányom, ne menj,
Szép Mikó Ilona!
Arany lép van téve
Fényes ezüst fára,
Mikó Ilonának
Pártája az ára!

— Anyám, édes anyám,
Jaj milyen rossz lettél,
Két csudát megnézni
El nem eresztettél,
Már a harmadikat
Én bizony megnézem,
Búmban elszáradnék
Miatta egészen!

— Eridj lányom, eridj,
Szép Mikó Ilona,
Nézd meg ha kedved van,
Mi az a nagy csuda,
De ha ott felejtetd
Ártatlanságodat,

Akkor lássalak meg,
Mikor a hátamat!

—————
Mikor belépék a
Leveles kis kapun,
Az a csuda-halott
Kinyitá a szemét;
— Mikor átállépék
Törpe kis küszöbén,
Az a csuda halott
Felüle az ágyban,
— Mikor fölemelé
Fehér szemfödelét;
Bátalaki László
Ötet megölelé.

— Én a tiéd rózsám,
Te az enyém rózsám,
Ásó, kapá választ
Minket el egymástól!

(Sz.-Keresztur.)

X.

Jaj be szennyes a Mágocsi gagyája,
Talán nincsen szeretője, babája,
Vagyon neki szeretője, babája,
Mégis szennyes a Mágocsi gagyája.

Ablak alatt piros rózsza nyiladoz,
Fehér házban fehér rózsza hervadoz,
Édes lányom, Bokor Juli mi bajod,
Neked avval édes anyám, mi bajod!

Te kaptattál a legényre engemet,
Te szereztél Mágocsinak engemet,
Kerek kútra addig menjen a korsó,
Bokor Juli lányok közt az utolsó.

Ablak alatt piros rózsa nyiladoz,
 Fehér házban fehér rózsa hervadoz,
 Bekopogtat Mágocsi az ablakon,
 Élsz-e, halsz-e Bokor Juli, angyalom?

Ne kopogtasd Mágocsi az ablakot,
 Nem vagyok már a te édes angyalod,
 Sir a lányom a cserefa tövibe,
 Holnap visznek a törvényszék elibe.

Bokor Julit beviszik a stokházba,
 Vasba kerül két patyolat bokája,
 Vasat tesznek a kezére, lábára,
 Azért szennyes a Mágocsi gagyája.

(Sz. Keresztur.)

XI.

Bánkodi Katicza.

Virágos kertembe
 Violát ültettem,
 Éjjélkor elvetém,
 Reggel meg is szedtem,
 Egy barna legénynek
 Kalapjába tettem.
 Virágos kertemben
 Kinyilott a rózsa,
 Fehér folyó rózsa
 Egyszer csak azt mondja:
 Hallod-e, hallod-e
 Bánkodi Katicza,
 Nem hiába vagy te
 Bánkodi Katicza,
 Mert a kit te szeretsz,
 A téged nem szeret,
 Biró Kis Klárinál
 Tégedet kinevet.

Biró Kis Klárinak
 Patyolat szoknyája,
 Majd megveresedik
 Az isten házába;
 Bánkodi Katicza
 Fogadja hitire
 Soha se néz többet
 Györbiró Ferire,
 De a mért megcsalta,
 A mért csuffá tette,
 Haj, Györbiró Feri,
 Haj Biró Kis Klári
 Meglakol érette.

Menjen a templomba
 Bánkodi Katicza,
 Ottan megöleli
 Biró Kis Klárika,
 — Eljöttél, eljöttél
 Én leány pajtásom,

Ki legjobban szeret
Engem a világon!

— Hallod-e, hallod-e
Bíró Kis Kalára,
Ne ölelgess engem
A világ csufjára,

Megmondta ott nekem
Fejér folyó rózsá,
Csuffá teszen engem
Bíró Kis Kalára,
De ha csuffá tevé,
Én számolok vele,
Nem veszekedéssel,
Czifra páros késsel.

(Sz - Keresztur.)

XII.

Budai Éva.

Szép város, nagy város
Vásárhely várossa,
Mindenik ódalát
Maros vize mossa,
Szép leányainak
Sehol sincsen párja,
Budai Évának
Ott se vala párja.

— Budai Ignáczné
Édes asszony-anyám,
Egy szegény diákot
Szeretek igazán,
Egy szegény diákot,
Kinek nincsen párja,
Egész Vásárhelynek
Fényes várossába.

— Édes szülő anyám,
Budai Ignáczné,
Nem kérlek én téged
Sem egyér', sem másért,
Ezt az egy hibámat,
Ezt a nagy hibámat
Engedd el énnekem,
A szegény diákot,

Zágoni Ferikét
Szivemből szeretem!

— Én édes leányom,
Szép Budai Éva,
Nem lehet, nem lehet,
A héturi grófnak
Téged én immáron
Elköteleztelek;
El is jönnek érted
Aranyos hintóval,
El is visznek téged
Négy piros csikóval!

— Édes szülő anyám,
Benedek Ignáczné,
Ne kívánd te tőlem,
Nem lehetek másé,
Igaz szómra mondom,
Nem tehetek róla,
Szivem alatt lakik
A megmondhatója!

— Pusztulj hát előlem
Becste lélek lánya,
Budai Ignáczné,
A te szülő anyád

Neked azt kívánja,
Mig nap van az égen
Pihenőd ne legyen,
Mig hold van az égen
A bú addig egyen!

Elindul, elindul
Szép Budai Éva;
Mig nap van az égen,
Nyugalma nincs néki,
Mig hold van az égen,
A bánat emészti.

Budai Ignáczné,
Te kényes nagyasszony,
Küld ki a lányodat
Szép Budai Évát,
Régi szereteje,
Zágoni Ferike
Eljöve érette!

— Nincs már lányom nekem,
Ki sem is küldhetem,
Zágoni Ferike,
Egy kis diákocska
Mit áll szóba velem!

— Budai Ignáczné,
Te kényes nagyasszony
Nem Zágoni Feri
A ki veled beszél,
Én vagyok, én vagyok,
Kis diák ruhában
Gazdag oláh bojér!

— Mér' nem jövék elébb
Én édes szép fiam,

Szép Budai Éva
Ki tudja merre van,
Mig nap van az égen
Nincs nyugalma néki,
Mig hold van az égen
A bánat emészti!

— Budai Ignáczné,
Édes szülő anyám,
Biz' igazat szóltál,
Ugy vagyok igazán,
Mig nap van az égen
Nincsen nyugodalmam,
Mig hold van az égen,
Elkerül az álom.

— Jere be, jere be
Én egyetlen lányom,
Visszamondom, vissza
Én anyai átkom,
Jere be, maradj itt
Én fehér házamba,
Borulj ide, borulj
Szülői karomba,

Gazdag bojár fiu
Meggére tégedet,
Maradjon itt ő is,
Lakjék együtt veled,
Ne halljam meg soha
Sem egytől, se mástól,
Budai Ignáczné
Egyetlen leányát
Elverte magától.

(Sz.-Keresztur.)

XIII.

Fehér Anna.

— Bátyám, édes bátyám,
Dali Fehér László,
Ülj veszteg, ülj veszteg,
Ne hagyj el engemet,
Ne kívánd a másét,
Ne keresd vesztedet.

— El kell mennem, el kell,
Én szerető húgom,
Erkedi ménesbe
Olyan csikót láttam,
Kinek nincsen párja
Tizenhat határban.
Édes kicsi hugom,
Megbocsáss te érte,
El kell lopnom, el kell,
Fáj a lelkelem érte!

— Ne menj el, ne menj el,
Dali Fehér László,
Vagyon neked lovad
Piros is, barna is,
Vagyon neked nyerged
Avaték is, uj is,
Vagyon neked pénzed
Ezüst is, arany is,
Ne kívánd te másnak
Se pénzt, se lovát,
Semmi szerszámját se,
Mert bizony baj leszen,
Égető tömleczben
Lakolsz meg te érte!

— El kell mennem, el kell,
Drága kicsi hugom,
Szépséges virágszál,

Dali Fehér Anna,
Ne busulj te értem,
Hazajövök még ma,
Vagy ha nem, hajnalba'!

Elment Fehér László
Erkedi ménesbe,
Kilencz kemény zsandár
Körülkeritette,
Kilencz szoritotta,
Tizedik elfogta,
Kilencz zsandár
Fehér Lászlót
Nehéz vasban hozza.

Kinéz Fehér László
Ablaka rostélyán,
Ott kesereg huga,
Dali Fehér Anna
Egyedül az utcán.

— Eridj haza húgom,
Dali Fehér Anna,
Visznek holnap engem,
Ki a vesztőpadra,
Göndör szőke hajam
A hóhér levágja.
Ragyogó szememet
A holló kiássa,
Jegybeli mátkámnak
Nem leszek már társa!

— Nem megyek én bátyám,
Dali Fehér László,
Megyek a hadnagyhoz,
Megyek még ma este,

Nehéz rabságodnak
Vége lesz ma este.

— Vége lesz ma este,
Vagy ha nem, reggelre,
Mert elvisznek engem
Ki a vesztőhelyre,
Mert én annyit tudok,
Hogy immár meghalok,
Ne is keresd hugom
Hjában a hadnagyot,
Ártatlanságodnak
Hamar vége leszén,
Azért a bátyádnak
Mégis vége leszén.

Elmegyen, elmegyen
Dali Fehér Anna,
Hamar is ráakad
A kemény hadnagyra,
Kinek a kezében
Élet s halál vagyon,
Könyörög előtte
Fehér Anna nagyon.

— Hallod-e, hallod-e
Dali Fehér Anna,
Biz' a te bátyádnak
Vége lesz hajnalra,
De ha nekem adod
Te ártatlanságod,
Bizony megmentem én
Egyetlen bátyádot!

Haza megyen, haza
Dali Fehér Anna,
Ottan felöltözik
Ünneplő ruhába,

Ottan el is megyen
Istennek házába;
Visszamegyen, vissza
Dali Fehér Anna,
Felmászik, felmászik
A tömlecz-ablakra;
— Élsz-e édes bátyám,
Dali Fehér László,
El is elhozom én
A te szabadságod,
Mert én ma éjszaka
Hadnagy urnál hálok!

— Ne menj oda, ne menj,
Én ártatlan hugom,
Ne menj oda, ne menj
Dali Fehér Anna,
Ezután ismersz te
A czudar hadnagyra,
Bizony megtöri ő
Te ártatlanságod,
Bizony megületi
Egyetlen bátyádot.

Megyen Fehér Anna
Fel a palotára,
Ottan ott ratalál
Hadnagy szobájára,
Ottan ott lefekszik
Paplanos ágyára.

— Aluszol-e drágám,
Dali Fehér Anna?
— Arról gondolkozom,
Miféle nap van ma,
Ma van a bátyámnak
Épen neve napja.

— Alugyál, alugyál
Dali Fehér Anna,
Bizony ma vagyon a
Gyönyörűség napja!

— Aluszol-e drágám,
Dali Fehér Anna?
— Eressz el, eressz el;
Menjek az ablakra,
Hadd lássam meg, minek
Zörgetik a vasat,
Minek trombitálnak
Az ablakom alatt!

— Alugyál, alugyál,
Dali Fehér Anna,
Mennek a katonák
Le a nagy piacra,
Nem vasat zörgetnek,
Kulcsokat csörgetnek,
Jó Fehér Lászlónak
Szabadságot visznek!

— Eresszen el engem
Hadnagy uram kérem,
Bizony beváltottam
A szómat egészen,
Dali Fehér Pálné

Gyöngé rózsaszála
Katona uraknak
Immár a szajhája.
Nem bánom, nem bánom,
Akármivé lettem,
Édes jó bátyámat
Vele megmentettem!
— Bizony nem mentéd meg
Aval a bátyádot,
A mért nekem adtat
Te ártatlanságod,
Dali Fehér Anna
Alugyál, alugyál,
Jó Fehér Lászlónak
Vége vagyon immár!

— Verjen meg az isten
Te lelketlen hadnagy,
A ki nem sajnáltad
Ártatlanságomat,
Hová lábod teszed,
A fű száradjon ki,
Világ-életedben
Ne szeressen senki,
Verjen meg az isten
Kurva feleséggel.
Tizenkét gyermekkel,
Pénzen vett kenyérrel!

(Székely-Keresztur)

XIV.

Selyem Rózsai.

Selyem Rózsai mit gondolál,
Mikor hazul elindulál?
Én egyebet nem gondoltam,
Szerencsétlen uton jártam.

Kovács Mihály kertje végén
Meghült bennem még a vér is,
Pító Gyuri élém lépe,
Pisztoly vala a kezébe.

Kérve-kértem, hjába kértem,
Ne vegye el ifju éltém,
Selyem Pálné szép leánya
Leomlék az ut porába.
Selyem Pálné, nyisd kapudat,
Halva hozzák leányodat,

Két szép rózsa két kezében,
Két golyó a kebelében.

Ti leányok vigyázzatok,
A legénnyel ne játszatok,
Én is csuful bántam egygyel
S megfizetém életemmel.

(Székely-Keresztur.)

Sebesi Jób gyűjtéséből.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

I.

EGY KÖTELEZETTSÉG ÉS SZENTESÍTÉS NÉLKÜLI ERKÖLCSTAN VÁZLATA.

(Guyau műve.)

Tudományos szempontból érdekes mű jelent meg Guyautól, ki már sok jeles bölcsészeti munkát irt, és ki tiszta észszel, egyenes szívvel, hogy úgy mondjam, valódi becsületes férfiú módjára, önzetlenül keresi a morális kérdések megoldásánál az igazat. Az ő újabb műve: Egy kötelezettség és szentesítés nélküli erkölcsstan vázlatja (*esquisse d'une morale sans obligation ni sanction*. Paris librairie Germer Bailliere.) 252 lapra terjed.

Ezen jeles műről lesz szerencsém rövid ismertetést adni.

A valódi bölcsészre nézve, mondja Guyau, arra ki e nevet csakugyan megérdemli, semmi kötelezettség nem létezhetik, mit magának józaneszével, tisztán be ne tudjon bizonyítani, meg ne tudjon magyarázni, a minnek létjogát értelmével őszintén nem látja át.

Azért tűzte tehát szerző magának feladatul oly erkölcsstant vázolni, melyben az előítéleteknek vagy babonáknak, lehetőleg, épen semmi helye ne legyen.

Azonban, ha a tudományok, a mint előrehaladnak, fel is döntenek a különböző vallások dogmáit, azért még sem bírnak még azon hatalommal, hogy azonnal helyettesítsenek mindent a mit feldöntöttek. Azon erkölcsstanban, a mely kizárólag tudományos igyekszik lenni, a mely csak onnan indul ki, a mit biztosan tudunk és képesek vagyunk tényleg be is bizonyítani, még sok oly kérdés merülhet fel, a mely megoldásra vár. Hasonló esetekben eddig az emberek többnyire a szokást, vagy az ösztönöket követték. Ezután is fogják ezt tehetni, csak ne higgyék, a midőn ezt cselekszik, hogy ezt bi-

zonyos mysticus kötelezettség iránti egedelmességből kell hogy tegyék.

Soha sem ingatjuk meg egy tudomány igazságát, az által, ha bebizonyítjuk, hogy hatásköre szűkebb. Sőt ellenkezőleg, szűkebb térre szorítani egy tudományt, az gyakran annyi mint annak szilárdabb alapot, több biztosságot kölcsönözni. A vegytan például nem egyéb, mint csupán a bebizonyítható tényekre szorított alchimia. Ezért hiszi Guyau, hogy a valóban tudományos nevet megérdemlő erkölcstannak, nem kell mindent felkarolnia. Kötelessége őszintén bevallania, meddig tud biztos utasítást adni. Eddig tudom biztosan, ezen túl már megszűnik a tudományom, és te, ember, még ösztönödre vagy értelmekre vagy utalva. Tedd azt, mit legjobbnak hiszed. A törvénynek hallgatni kell, ott hol joglőte nincs szigorúan indokolva.

A midőn magas hegyre megyünk felfelé, történik, hogy bizonyos ponton meglep bennünket a köd, s beleveszünk a sötétségbe. Így van ez a gondolatok magasságán is. Meg lehet, hogy a legfelső részét sokáig fogja még a köd elborítani, de az alap legyen legalább ingathatlanul szilárd!

Az értelem két külön világról ad nekünk fogalmat: ezen valódi világról, a melyben élünk, és egy más egészen eszményi világról, ebben is élünk, többé, kevésbé, de csak lelkileg. A tudománynak azonban evvel is kell foglalkoznia. A metaphysika a gondolat birodalmában ugyanazt a szerepet játsza, mint a fényűzés és a szép érzet kielégítésére. szükséges költségek a háztartásnál: annál hasznosabb ez, hogy eleinte kevésbé látszik szükségesnek. Tulajdonképen nélkülözni is lehetne, és mégis nagyon szenvednénk a nélkül. És aztán jönnek elő oly perczek, a midőn ezen fényűzés éppen nélkülözhetetlenné válik. Éppen ilyen körülmények azok, a midőn a mindennapi élet közben szükségünk van metaphysikára, a nélkül nem élhetünk, s főkép nem halhatunk meg: ez tagadhatatlan.

Hanem ezen ideált kiki maga magának alkossa meg, szabadon, azon igazságokkal s azon világossággal, a melylyel lelke bír és igyekezzék egész életén át hű maradni ezen idealhoz, melyet magának alkotott, hogy igaz legyen egész lénye, nem pedig dupla, hazugságból és tettetésből összealkotva, megcsontitva!

Minél durvább és kezdetlegesebb egy gépezet, annál durvább és erőszakosabb mozgató erőre van szüksége. A finom szerkezetet a kisujjnak egy érintése is megindíthatja. Ugyanez áll az emberiségre nézve is. A gyermek-népeket az ókorban csak erős fenyegetésekkel és óriási ígéretekkel lehetett féken tartani. Most már egyedül a tiszta igazság vezérelhet, s hovatovább inkább fog vezérelhetni.

Honnan fog már most kiindulni a tiszta tudományon alapuló erkölcsan?

Vizsgálni fogja legelső sorban mi az élet célja? Minden életé egyáltalában. Mert ma már az ember nem többé a természetből kiragadt lény, és az élet törvénye ugyanaz az élő lények legelső vagy legfelső fokán. Tehát minden élő lény, előbb öntudatlan és később öntudatos törekvése maga az élet, az életnek gyarapítása.

Minden élő lény öntudatlan és öntudatos erőlködése oda irányul, hogy az életet erőteljesebbé tegye belőlről és változatosabbá külalakjára nézve; tehát az ember is megőrizni és növesztetni, fokozni igyekszik, anyagi és szellemi életét. A mi ezen anyagi és szellemi élet növekedését akadályozza, azt mind elítéli a tudományos erkölcsan.

Az alsóbb rendű lények egy ideig kifejtik tevékenységüket, aztán megpihennek. Az ember, mint felsőbb rendű lény, a cselekedetek változatosága által pihen. Mert cselekedni az anyai, mint élni, még többet cselekedni az anyai, mint növesztetni a benső élet forrását. Ezen szempontból a legártalmasabb hiba, mindjárt első sorban, a restség, hanyagság és lágyság.

Enni, inni, aludni ezek anyagi örömeik, melyek az élet fentartására szükségesek. Csak visszaélni nem szabad ezekkel, mert akkor az életnek éppen kárára vannak.

Gondolkodni, szeretni, akarni: ezek szellemi örömeik, melyeknél fogva az ember valóban élni érezi magát és melyek már másokra is kihatnak. Van bennünk bizonyos összegyűjtött erő, a mit szükségkép el kell költenünk.

Ezen bennünk meggyűjtött erő, készlet arra, hogy központunkat magukon kívül helyezzük, hogy családot, társaságot alkossunk. Leginkább az ifjú korban fejlődik ki ez a szükség az embernél, ez az

oka, hogy az ifjú korban az ember általában nemeslelkűbb és áldozatrakészebb mint később. Minél intenzívebb azonban valakinél az élet, minél magasabb fokra van kifejlődve, annál kihatóbb erővel bír. Az alsó rendű örömök, evés, ivás, alvás, magános örömök; a felsőbbrendűek azonban csakis mások közreműködésével létesülhetnek. A gondolkodó embert, a művészt, például, ellenállhatatlan erő készíti arra, hogy némiképp lelkét kiöntse, hogy táplálékul adja oda embertársainak. Mellesleg megjegyzendő, hogy a szellemi örömeket is tulságba lehet vinni, s általános törvény, hogy a kiadásnak csupán buzdítni szabad az életre, de nem azt kimeríteni.

Az eszmék és érzések közössége által megsokszorozzuk saját lényünket. Ezért oly rendkívül szerencsétlen az elszigetelt ember. Főképp, ha művelt! Minél fejlettebb a lelke, annál inkább van szüksége felebarátaira; minél magasabbak élvezetei, annál inkább érzi annak ellenállhatatlan szükségét, hogy azokat megossza.

Még egy más tagadhatatlan szüksége az embernek az: hogy akarátát is gyakorolja, azaz, hogy valamit előhozzon. A tevékenységnek legrendszeresebb alakja: a munka. A vad ember nem tud és nem szeret dolgozni. Minél műveltebb az emberi lény, annál inkább érzi a munka ellenállhatatlan szükségét, annak örömeit. A munka az, a mely legjobban egyesíti magában ez egoizmus és altruizmus tüneteit: mert dolgozni annyi mint valamit előhozni és valamit előhozni: annyi mint hasznosnak lenni, önmagának és másoknak. A munka tehát mindig áldásteljes. Csupán akkor válhatik veszedelmessé, a mikor tőke alakjában felhalmozódik, összegyűl, akkor önzővé válhatnak és sajátságos ellentétnél fogva, ép a munka beszüntetését hozhatja elő, azon tétlenség által, melyet megenged.

Az életnek azon nyilvánulása, azon természeti szükség, hogy másokért akarjunk és dolgozzunk, némelykor az *ambitio* alakját is felveheti, némely lényeknél, és akkor az nem a méltóságok, a zaj, a dicsőség után való hiú epedés, hanem inkább rosszul irányított természeti szükség a tevékenységre, beszédre, bizonyos túltengése az életnek, hanem a maga legalsó alakjában. Elfajult erő. Mert az élet az egyszersmind termékenység és viszont a termékenység nem egyéb mint buzgó, kiható élet.

Igy a kötelesség is az életnek azon meggyűjtött ereje, a mely belőlünk kitör, a melyet okvetetlen föl kell használni. Ez hatalom,

de mint minden hatalom, kötelezettséggel jár. Így a kinek tehetsége van cselekedni, annak aztán kell is cselekedni. Az alsó rendű lényeknél, a hol a szellemi élet szunyad és el van nyomva, a kötelesség csekély, mert csekély a tehetség is. A civilizált embernek ellenben kiszámíthatlan sok kötelessége van: mert igen gazdag tevékenységi tőkét kell elköltenie, ezer módon. Ezen kötelezettség azonban semmi mysticus októl nem függ. Magát az életet csak úgy lehet fentartani, ha ezen élet kellően kiterjed. Az akarat az értelemnek egy magasabb foka; a tett pedig az ezen akaratnak egy még magasabb foka. Az erkölcsiség e szerint a lény öszhangzatos egysége, mely megengedi az élet szükséges fokozódását és nyilvánulását, minden lehető irányban. Az erkölcstelenség pedig a tehetőségek ellenkezése az erkölcsi lénynek kevesbítésére, az élet összeszorítására.

Az például, a ki nem cselekszik úgy, a mint gondolkodik, elég erőteljesen, ellenkezésben van önön magával, nem ő maga, valami hiányzik nála és szellemi lénye csonkulást szenved.

Épen így az önzés, a mely elválaszt embertársainktól, reánk nézve az élet csonkítása. Következtesen nem is lehetne keresztülvinni, mert mindnyájunknak, csak azért hogy élhessünk, szükségünk van embertársainkra. Még az alsórendű anyagi örömök, evés-ivás, ha önzők is, akkor nyujtanak nagyobb élvezetet, mikor közösen vihetjük véghez. Minél inkább kifejlődik az ember, annál több öröm-kútforrásra talál és ezen felsőbbrendű örömök annál kevésbé önzők, annál társasabbak. A szépnek bámulata a művészetnél, az eszmék kicserélése a gondolkodó elméknél, csak akkor teljes, akkor fejlődik ki, ha másokkal közölhetik. Ez mutatja, hogy emberi törvényünk a polgárisodás folytán kiemelkedni a kezdetleges egoizmusból és feljutni az altruizmusig, a mi az élet nagyobb kifejlődése, az intensiv élet fokozása.

Mellesleg Guyau néhány bölcsészeti iskola állításait is czáfolja, azokat, melyeket nem hisz megegyezőknak a tudomány észleleteivel. Beszél az optimistákról is, a kik azt állítják, hogy minden a legjobban van a világon, a mi többnyire az erkölcsi érzék elszibbadását hozza magával. Rendesen az, ki nem gondolkozik, hanem csak csendesen hagyja magát elragadni az ár, a szokás által, annak lesz iránya az optimizmus. Vagy pedig a tudatlan nép, a maga tömegé-

ben, ha távol van minden központtól, elszigetelve él, egészen a szó-kás rabja lesz, mindent eltűr a jelenben és egyedül csak a válto-zásoktól fél. De ekkor a fejlődésnek még igen alsó fokán van. Mi-nél alsóbbrendű egy faj, annál inkább mutatkozik vakon-conservativ-nak, a mi az optimismus politikai alakja.

Azonban a pessimisták tanai ép oly kevésbé bizonyíthatók be tudományosan, mint az optimistáké, akár azoké, kik egyedül érte-lmökkel, eszökkel, elméletben pessimisták, mint Schopenhauer, akár azoké, kik tulságosan megsebezve az élet fájdalmai által, szívökben, lelkökben beteges izgatottságnál fogva, mindent tulságos feketén lát-tak. A fájdalomnak halhatatlan művészei, a Musset-k, Chopin-ek, Leopardi-k, Shelley-k, Byron-ok, Lenau-k, nem voltak e világnak teremtvé és szenvedéseik, melyek remekművek kútforrásai valának, onnan eredtek, hogy nem tudták magokat beletalálni azon körbe, a melyben élniök kellett. Korán haltak el és nem maradtak utódaik. De nem lehet az egész emberiségre alkalmazni azt a mi reájok il-lett. Mert csakugyan, ha az emberi lényekre nézve, a roszt összege túlhaladná a jó összegét, akár testileg, akár lelkileg, az élet azon-nal lehetetlenné válnék. Ha az emberiség ki nem veszett, jele annak, hogy az élet mégis lehetséges volt számára. Több roszt éri az egye-seket az életben, mint jó, de ott van a remény, ott van az akarat, a melyek megsegítik. Minél műveltebb valaki, minél kiválóbb lény, annál inkább egyesíti a legfinomabb érzékenységgel a legtörhe-tetlenebb lelki erőt. Az ily lénynél, ha erkölcsileg, lelkileg egész-séges, a fájdalom rendkívül éles lesz, sokkal többet fog szenvedni mint más, de ép ezen szenvedés elé fogja hozni nála az akarat még hatalmasabb visszahatását. Igaz, hogy némelyek összeroskad-nak az élet terhe alatt, de ezek inkább a kivételek, s nem lehet ró-lok vouni le a törvényt az egész emberiség számára.

Az elméleti pessimismusnak pedig legjobb orvossága a tevé-kenység. Van egy középút a kétség és vakhit között: ez a cselek-vés. A cselekvés által a bizonytalan valósággá válhatik. Nem azt kívánjuk, hogy vakon hiszen valaki egy ideálnak, de hogy dolgoz-zék azért, hogy ezen ideál valósuljon, ép azért, hogy hihessen an-nak. A vallások azt mondják: „Remélek, mert hiszek“; a gondol-kozó lény pedig azt mondhatja: „hiszek, mert remélek.“ Semmi hang nem érkezett hozzám kívülről, de bensőleg érzem, hogy akarok és

ezen akarat képezi hatalmamat.“ Egyedül a cselekvés adja meg az embernek a bizalmat önmagában, másokban, az egész világban! Tehát a pessimismusnak csalhatatlan orvossága a cselekvés.

De lássuk különben, mit mond a tudomány, hogy viseli magát a természet velünk emberekkel szemben? A tudomány azt bizonyítja, hogy a természet se nem jó, se nem rossz irányunkban. Közömbösen folytatja útját, a maga törvénye szerint, és nem törődik velünk. Azt hiszik általában, hogy a természetnek célja van, egy folyónak tekintik, a mely torkolatja felé gördül, s egyszer majd oda eljut. Pedig nem úgy van: a természet egy oceán. Célzt szabni ki a természetnek, az annyi, mint azt kisebbiteni, mert a cél egyszersmind határ. A végtelennek pedig nincs határa!

Egy oly erkölcsen, mely kizárólag és egyedül a tudományon alapul, csak ezen parancsolatot adhatja tehát az egyednek: „Fejleszd életedet minden irányban, légy egyénileg oly gazdag, a milyen csak lehetsz, bensőleg és kihatólag is. Bensőleg légy egyensúlyban és teljes összhangban önmagaddal; kihatólag pedig légy a legtársasiasabb és a legkönnyebben társasítható lény. És miután ideal nélkül nem élhetsz, teremtsd meg magadnak ezen ideált, összhangban önmagaddal, és dolgozzál ennek megvalósítására.“

Már most még az a kérdés merül fel, mi módon fogja ezen erkölcsen követelni az egyedtől, az élet feláldozását például, miután az életet tekinti a legnagyobb kincsnek?

De először is, ritka eset az életben, a mikor az önfeláldozás előre véglegesnek tűnik fel. A veszedelem, a hol valamit kockáztatni kell, ösztönszerűleg vonzza nemcsak az embert, de gyakran még az állatokat is. A mint veszedelem mutatkozik, azonnal felvilan a küzdelem eszméje, a győzelem reménye, és ezért, minden erkölcsi kötelezettség érzete nélkül is, szereti az ember a veszedelmet. Ellenállhatlan vonzerővel bír a küzdelem akár élő lények, akár tárgyak, akár láthatatlan dolgok ellen kell küzdeni, legyen az nehézség, mit le kell győzni, betegség, a min diadalmaskodni akarunk, hibáink vagy szenvedélyeink, melyektől meg akarunk szabadulni. Mert egyrészt szeretjük önmagunk előtt bebizonyítani saját felsőbbségünket; másrészt pedig a veszedelem, a kockázat szenvedélye, tagadhatlan nagy szerepet játszik a társadalomban. Az akaratnak az

ily benső küzdelme végzetetlen érdekes reánk nézve, és a győzelem kimondhatatlan boldoggá teszen, mit igen jól éreznek a nemes lelkek.

Azon higgadt, meggondolt merészség, melylyel készen vagyunk a veszedelemmel szembenézni, egybeolvad a haladás ösztönével; míg ellenben a veszedelemtől való félelem a conservatív szellem tulajdona, mely arra van kárhóztatva, hogy örökké meg legyen verve, a a meddig csak a világ élni és haladni fog!

A veszedelem eszméje tehát, a melyet akár önmagunkért, akár másokért állunk ki, éppen nincs ellentétben az élet törvényeivel. Sőt az önfeláldozás magának az életnek egyik törvénye, a mely ilyenkor egész a fönségesig fokozódik. S az, a ki egyszer elfogadta a veszedelmet, nem hátrál meg a halál elől sem, hacsak nem rendkívül szegény lelkileg, azaz gyáva. A veszedelemmel együtt növekedik a lelkesedés, és mindazok, a kik az emberiség történelmében magukat föláldozták, hogy másoknak javát előmozdítsák, azt lelkesedésből tették, mert érezték, hogy a jövődőt teszik termékenynyé. Az önfeláldozás e fönséges perzeit oly teljes hatalommal és erővel élhették át, hogy bizonyosan nem akarták volna fölcserélni e perczeket egy hosszú prózai élet élvezetével. S csakugyan nem a martirok vitték-e eddig előbbre a világot? Tették, mert annyi erő volt bennök összpontosulva, hogy azt okvetlen el kellett költeniök. Az élet törvénye, nemcsak nyerni, hanem adni is. Magukra nézve pedig e nemes lelkek egy egész életet éltek át néhány percz alatt. Valóban éltek ők a szó teljes értelmében!

Így hát az élet hatalma, a tett, oldhatja meg legkönnyebben az elvont világ kétséges, még eddig meg nem oldott feladatait. A skeptikus azt hiszi, hogy csalódik, hogy az egész emberiség csalódik, ha hiszen a haladásban. Hogy az az állítólagos haladás csak körben forgás. Nincs igaza. Apáink már sok tévedéstől mentettek meg, a melyekbe ők beleestek; mi is új tévedésektől fogjuk megmenteni unokáinkat. Az emberiség legnagyobb kincse, az igazságok összege, folyton növekszik az idővel

Másfelől az, a ki valamely dogmatikus hitet vall, azt hiszi, hogy a többiek kizárásával, ő bírja a teljes, végleges, tiszta igazságot. Nincs igaza. Nem veszi észre, hogy minden igazságba tévedés is vegyül, hogy mi emberek nem vagyunk elég tökéletesek arra, hogy valami tökéletest és véglegest birhassunk. Hogy az, a ki ugyan

egy mintába akarja önteni az értelmeket, éppen megsemmisíti az értelmet, hogy az ő állítólagos igazságuk csak egy elvont eszme, mint a mértanban a tökéletes háromszög, vagy tökéletes kör, hogy az igazságnak ezer millió oldala van, s azt egyetlen egyre összevonni nem lehet. Az első azt állítja, hogy az emberiség nem halad. A második azt, hogy megérkezett. Ezen két téves hypothézis közt a tudományon alapuló erkölestan azt bizonyítja, hogy az emberiség folyton halad. Mi is dolgozzunk tehát, segítsük elő e haladást. A munka a valódi gondviselés e földön. Tegyük meg mindnyájan a magunkét, s legyen jelszavunk úgy magunkra mint az egész emberiségre nézve: Előre! Ennyit kívántam Guyau eszmemenetének feltüntetésére idézni. Nem zárkozhatunk el a morális kérdések megoldására czélzó legjobb törekvések méltatása elől. Ez czélja e szerény könyvismertetésnek is.

De Gerando Antonina.

II.

EGY PÁR SZÓ IV. HENRIK FRANCZIA KIRÁLYRÓL.

(Études historiques sur le XVIe et le XVIIe siècle en France. Par Gabriel Hanotaux. Paris Librairie Hachette et Cie. 1886.)

A fennebbi cím alatt Hanotauxtól a Sorbonneban a történelem tanárától, egy kötet jelent meg Párisban, mely a 16. és 17. század történetéből 15 tanulmányt foglal magában. Egyik ezek közül IV. Henrik francia királylyal foglalkozik, s minthogy sok tekintetben az eddig megszokottól eltérő felfogásnak hódol, elég érdekesnek tartottuk arra, hogy az olvasó közönségnek bemutassuk.

Ismert dolog, hogy Franciaország a 16. század második felében véres polgárháborúknak volt színtere. E polgárháborúkat a váláskérdés elmérgesedése, egy pár hatalmas családnak uralomra törekvése, az egymást gyorsan felváltó királyoknak az uralkodásra képtelensége idézte elő és táplálta. A küzdelmek folyamában a főbbek közül a küzdőtérrel egymásután tűntek el Medicis Katalin, Guise herceg, Guise bibornok és III. Henrik király. Franciaországot a megsemmisülés fenyegette. Benn az országban a gazdagabb és hatalmasabb városok önállóságra törekedtek, a főbb urak satrapiakká változtatni igyekeztek hercegségeiket, kívülről Németalföldről Farnese készült invasióra az inquisitióval, Rómából a jézsuiták a trieszti artikulusokkal, Madridban pedig II. Filip az egész zsákmány elnyelésére készült. Nincsenek többé Alpok, nincsenek Pyrénéi hegyek!

A pártszenvedély elvadulása és az önzés elvakultsága által előidézett szörnyű veszély sokaknak visszaadta józanságát. A politikusok hazafias pártja a haza megmentését vette célba, e törekvése naponként növelte erejét és tekintélyét, a ligából is sokan csatlakoztak hozzá, miután a Guise-ek bukásával új dynasztia alapításához kötött reményöket elvesztették. Az ekként megerősödött hazafias párt az előbb annyira gyűlölt és megvetett Béarnira vetette szemét. Henrikben látta a providentialis férfit, ki képes lesz az ország egységét

és függetlenségét megmenteni, az elfoglalt területeket visszahódítani. Így vált lehetővé IV. Henriknek a francia királyság.

Hanotaux úgy találja, hogy IV. Henrikkel szemben meg van vesztegetve nemcsak kortársainak, hanem a későbbi kornak is ítéllete. Kedvezőbb véleményrel vannak róla, mint megérdemelné. Henrik a trónon súlyos hibákat követett el, de birta a varázserőt azokat aranyos színben tündököltetni, mi által a közvéleményt tévedésbe hozta. Hanotaux a varázs titkát Henrik katonai bravourjaiban és egyéni szeretetreméltóságában találja.

Az elsőnek illustralására felhossa az arquesi csatát. Henrik, Páris sikertelen ostroma után 1589-ben kinos visszavonulót tart a norman partokra. Mayenne túlnyomó sereggel követi. A király megfogyatkozott serge naponkint veszi reménységét. Henrik arra gondol, hogy tengerre száll és Angliába, vagy Guyennebe vitorlázik. E kinos tépelődései közepette Mayenne szept. 21-én megtámadja. A vidéket átláthatlan sűrű köd borítja. Már a királyi sereg bomladozik, midőn hirtelen a köd szétfoszlik, a nap teljes fényben ragyog, a harcztér egészen látható lesz s az egymás ellen harczoló felek karját az ígélet bilineseli le: látják a királyt, a mint kevés számú híveitől körülvéve fergetegként tör alá a domboldalra, hogy a csata hullámaiba dobja magát. Az arquesi csata meg volt nyerve. E nap, e fergeteg, e napfény — ez Henrik egész uralkodása, mondja Hanotaux.

Hasonlókép bővölte meg az 1596-ban Rouenbe összehívott nemességét. Most is nehéz körülmények között volt s nem érezte magát biztosan a trónon. „Ha szónoki babérra törekedném — mondá — valami szép beszédet mondanék el, azonban én dicsőbb címre törekszem, tudniillik, hogy az ország szabadítójának, helyreállítójának nevezzenek. Mi mindnyájan szabadítottuk meg Franciaországot az elvesztéstől, szabadítsuk most meg a romlástól. Nem úgy hívtam össze önöket, mint őseim, hogy helyeseltsem akaratomat; azért hívtam önöket össze, hogy fogadjam tanácsokat, hogy kövessem azt, röviden, hogy magamat az önök kezébe, önök védelme alá adjam.“ Lehetett-e jobban beszélni? nem kellett-e, hogy örömmel és büszkeséggel töltse el a jelenvoltak lelkét, midőn látták, hogy a király ily bizalmas szeretetreméltósággal fordul hozzájuk, kéri ki tanácsokat, bizza magát védelmökre?

Hasonlólag szemfényvesztő hatású volt Henriknek a nőkhez való viszonya, a velök szemben elért sikerek, melyek még ma is megcsalják

a közvéleményt, még a történelem is szemet húnyt e győzelmek előtt.

E csábító tulajdonságai mellett is Henrik a trónon több nagy hibát követett el. Azon párt, mely III. Henrik halála után vele kibékülve, a trónra lépni segítette, nem feltétlenül hódolt meg előtte. Nem azért harczolt az utolsó Valois-k zsarnoksága ellen, hogy most a Beárni tyranismusa előtt hajtson fejet. Az utolsó 30 év alatt minden politikai elmélet megvizsgáltatott s gyakorlatilag is kipróbáltatott. Semmi sincs a 18. sz. philosophusainál, mi ne fordulna elő tüzesebben, mélyebben megvitatva a 16. sz. politikai íróinál. Theocratia, democratia, aristocratia, despotismus: e különböző kormányformák mind tanulmány tárgyává tétettek. A nemzetgyűlés tízszer gyűlt össze ez idő alatt és Bloisban meg Orleansban nagyfontosságú határozatokat hozott. A municipalis élet a 16. században igen élénk volt és tanult, komoly nemzedéket nevelt, melynek volt érzéke a polgári jogok iránt.

Nem kell hinni, hogy e kinosan szerzett tapasztalatokat 1592-ben egyszerre csak elfeledték volna, hogy vakon dobják magokat a királyság karjaiba. Az ország meg volt érve a szabadságra s azt biztosítani is kívánták. A kibékülés alkalmával írásbeli szerződéssel kötelezték a királyt a nemzetgyűlés összehívására. Henrik az ígéretet több ízben ismételte, de sohasem tartotta meg. Ez súlyos hiba volt részéről. Burke szerint elszalasztotta a kedvező alkalmat, hogy Franciaországnak szabad alkotmányt adjon, az által előkészítette a monarchiai kormányforma végleges bukását. Mert az ő előre nem látása következtében e kormányformának jövőre nem maradt más biztosítéka, mint utódainak szeszélyes tulajdonságai.

De hát Henriknek nem volt érzéke az alkotmányos szabadság iránt. A trónon is katona volt, s annak nyersségét legmeghittebb híveivel szemben is megtartotta. Bizonyítja ezt Duplessis — Mornayhoz írt következő levélkéje: „Beszélük, hogy nem tudom minő tárgy felett alkuba bocsátkozni készülök a spanyolokkal. Jól lehet a világon senkinek sem tartozom számot adni tetteimről, legkevésbbé alattvalóimnak, mind a mellett önnek, ki előtt soha sem titkoltam el belső gondolataimat, kijelentem, hogy arra éppen nem gondoltam.“ A mi a legszebb ez esetben — mondja H. — az, hogy a király hazudott, mert készült alkudozni.

Még végzetesebb hiba volt Henrikől a jezsuiták visszahívása, mert míg az előbbi által csak a monarchicus kormányformát com-promittálta, az utóbbi által magának az államnak a sorsát kockáztatta. E hibát is a legbölcsebb, legbelátóbb tanácsosai ellenére követte el. Henrik halálát Ravailac töre által az ő részéről expiationnak tekinthetjük ugyan, de Franciaország még mindig nem egyenlített ki számadását azon hibáért, minek elkövetését királya életével fizette meg.

A vonásokban, melyekkel szerzőnk IV. Henrik jellemét kidomborítja, több a kedvezőtlen, mint a kedvező. Elismeri ugyan, hogy nagy és szép tulajdonságok voltak benne, bámulatos lélekjelenlét, élénkség, ügyesség, gyors határozathozatalban nagy biztosság, de hiányzott belőle a felemelkedettség, a mélység. Önbizalma elvakította. Végtelenül halogatta az ügyek elintézését, hogy egyszerre mintegy kettévágja. Lóról leszállva, vadászruháit levetve hozott határozatokat, melyek a pillanatnyi szükségét tekintve, kitűnőek voltak ugyan, de a melyeknek következéseit nem mindig vette figyelembe. E mellett nagy vadász volt, nagy ivó, nagy evő „egész a hányásig.“ Emberei megválasztásában nem a régi pártállást, hanem csak a képeséget tekintette, de mindig félt, hogy hívei egyetértése nehogy kárára váljék. Igyekezett őket egymás iránt bizalmatlanná tenni. E czélból elárulta egyiknek-másiknak, mit róluk neki mondtak. A szolgálatában állók a király e gyengéjét ismerve, oly dolgokat is elhallgattak előtte, miket tudnia hasznos lett volna. Ezek után IV. Henrik inkább volt kitűnő pártvezér, mint nagy politikus. Nagyobb ügyessége, mint okossága. Heves természete gyakran elragadja, mi miatt a közjó szenved. A szerencsés körülményt, hogy előbb volt ember, mint király, nem tudta hasznára fordítani. A hatalom elszédítette. Ekként túlságos önbizalomból és előreítés hiányában követte el a fennebb említett két hibát, mik azután megboszúlták magokat.

A „nagy tervet“ (le grand dessein) Hanotaux képtelenségnek tartja; Sully kovácsolta azt sok évvel Henrik halála után a nehezen tűrt mellőztetés keservei között. H. azon általánossá vált felfogást is megtámadja, hogy Henrik eleitől fogva öntudatosan a habsburgok megrontására törekedett volna. A francia közvélemény a habsburgok elleni háborút óhajtotta, oly belátó férfiak, mint Villeroy és Jeannin kikerülhetetlennek tartották, de Henriknek külügyi politikája

napról-napra változó, ingadozó, habozó, minden belátást nélkülöző és magának ellentmondó volt. Még az utolsó időkben is a spanyolhá-zasság és a spanyolelleses szövetség között ingadozott, mikor pedig a háborúra az időt már mindenki elérkezettnek tartotta. Igaz ugyan, hogy a habsburgok ellen éppen lóra ülni készült, mikor Ravailles tőre utólérte, de ez elhatározására Condé herczegnek és feleségének Brüssselbe menekülése volt döntő befolyással.

H. szerint nem igaz, hogy Henrik a háború sikerét szövetsé-gesek szerzése által éveken át gondosan előkészítette volna. A nagy olasz szövetség Spanyolország ellen mesebeszéd, a pápa inkább ellensége volt a vállalatnak, Toscana és Velence kivonták magokat, egyedül a nyugtalan savoyai herczeg csatlakozott. A német protes-tans fejedelmek szövetségében nem volt erő, Hollandiát a megelőző évben maga Henrik kényszerítette a fegyverszünet elfogadására, az angol király inkább rossz szemmel nézte a vállalatot.

Lett volna sikere e vállalatnak? Szolgáljon rá feleletül, hogy Richelieut a német protestansok és svédek szövetsége, Gusztáv Adolf lángesze, a megerősödött és engedelmes Franciaország támogatták a kimerült német katolikusok és a husz évi újabb rossz kormány-zat által sújtott Catalonia, Portugália és Nápoly lázadása által meg-bénített Spanyolország ellen, mégis Richelieunek és Mazarinnak 13 évre volt szüksége, hogy Németországot békére kényszerítse, 30 évre, hogy Haso Lajos gőgje beleegyezzen a pyrenei békekötéskor hozott aránylag csekély áldozatokba.

Hanotaux azzal okolja meg értekezését, hogy IV. Henrikről a történelem még nem mondott végleges ítéletet. E véleményt mi is osztjuk, de egyszersmind hisszük, hogy e végleges ítélet a nélkül, hogy a történelmi hűséget megtagadná, kedvezőbb lesz, mint az, a melyet ez alkalommal bemutatunk.

Gergely sámuél.

SZAKOSZTÁLYI ÉRTESEITŐ.

VII. szakülés, 1888. nov. 17-én.

Szakosztályunk november havi ülését Dr. Szamosi János elnöklete alatt e hó 17-én tartá meg.

Első felolvasást Dr. Ferenczi Zoltán szakosztályi tag tartá. Fél-olvasata: Petőfi törekvései egy irói társulat létrehozására cz. értekezését, melyben a tizek szövetkezésének történetét méltatta beható részletezéssel és forrásszerű adatokkal. A felolvasást a közönség élénk tetszéssel fogadta.

Utánna Sebesi Jób szakosztályi tag olvasott föl: Adalékok népköltésünkhöz czim alatt: Keresztur környékéről gyűjtött népköltészeti darabokat. A költeményeket éljenzéssel fogadta a közönség.

Mindkét művet jelen füzetben találja meg a t. olvasó.

A szakülés végével elnök felhívására zártüléssé alakult a szakosztály és elnök ajánlatára szakosztályi tagoknak választattak: Wieder Gyula, csiksomlyói főgymnasiaumi, Dr. Czirbus Géza és Várkonyi Endre kolozsvári kegyesrendi tanár urak. Ezzel a zártülés véget ért.

VIII. Szakülés, 1888. decz. 15-én.

Dr. Szamosi János szakoszt. elnök elnöklete alatt tartatott a deczemberi szakülés e hó 15-én.

E szakülés egyetlen tárgyát képezte Moldován Gergely szakosztályi tag nagyobb terjedelmű tanulmánya: A hazai román egyház Romával való egyesülése és annak következményei.

A közönség a részben felolvasott, részben főbb vonásaiban előadott értekezést, mely az erdélyi részek egyház-politikai életében oly fontos mozzanatra törekedett világot vetni, nagy érdekléssel és tetszéssel fogadta a közönség.

A szakosztályi ülés után zártülés tartatott, melyen elnök ajánlatára a szakosztályi tagok sorába megválasztottak: A zentai községi gymnasium és Mészáros Lajos zentai főgymn. tanár.

Ezzel a zártülés véget ért.

Kolozsvárt, decz. 26. 1888.